

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

**7. ve 8. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN DUA DAVRANIŞI VE
ALLAH TASAVVURU İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİNİN
İNCELENMESİ: İSTANBUL ÜMRANIYE ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Selma TONOĞLU

İstanbul

Ağustos-2023

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

7. ve 8. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN DUA DAVRANIŞI VE ALLAH
TASAVVURU İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ:
İSTANBUL ÜMRANIYE ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Selma TONOĞLU

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Asım YAPICI

İstanbul
Ağustos-2023

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Prof. Dr. Asım YAPICI

Üye Doç. Dr. Esra TÜRK

Üye Dr. Öğr. Üyesi Ayşe KAYA GÖKTEPE

Onay

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım **7. ve 8. Sınıf Öğrencilerinin Dua Davranışı ve Allah Tasavvuru ile İlgili Görüşlerinin İncelenmesi: İstanbul-Ümraniye Örneği** adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Selma TONOĞLU

ÖN SÖZ

Araştırmanın her aşamasında sabrı ile her daim yol göstererek, varlığını hissettiren engin bilgi ve tecrübesiyle, yol haritamı belirleyen kıymetli danışmanım, Prof. Dr. Asım Yapıcı hocama şükranlarımı sunarım.

Araştırmam süresince maddi-manevi desteğini esirgemeyen, motivasyon kaynağım biricik anneme ve babama bu sıkıntılı süreçte varlığını hissettiren değerli aile bireylerime, saygıdeğer Fatih Çögen hocama destekleri için çok teşekkür ederim.

Yüksek lisans eğitim süresince yardım ve desteklerini esirgemeyen daima yanımda olan sevgili eşim Yusuf Tonoğlu'na teşekkür ederim. Son olarak anket uygulama çalışması yaptığım okul idarecilerine, öğretmen ve öğrencilerine ayrı ayrı teşekkür ederim.

Şükranların ve teşekkürlerin en büyüğünü yüce Rabbim'e gönderiyorum.

Selma TONOĞLU
İstanbul-2023

ÖZET

7. ve 8. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN DUA DAVRANIŞI VE ALLAH TASAVVURU İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ: İSTANBUL ÜMRANIYE ÖRNEĞİ

Selma TONOĞLU

Yüksek Lisans Felsefe ve Din Bilimleri

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Asım YAPICI

Ağustos, 2023-180 Sayfa

Bu araştırmanın konusunu ortaokul 7. ve 8.sınıf öğrencilerinin dua davranışı ve Allah tasavvuruna ait görüşleri oluşturmaktadır. Araştırmanın amacı 13-14 yaş grubundaki ergenlerin dua davranışında etkili olan nedenleri belirlemek ve Allah tasavvurlarını incelemektir. Nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseninin kullanıldığı çalışmada, örneklem grubunu rastgele seçilen 250 öğrenci oluşturmaktadır. Bu öğrencilerin 123'ü kız, 127'si erkek öğrencidir. Mayıs 2022 tarihinde uygulanan anket bilgi formunda açık uçlu beş soru yer almıştır. Bu sorular danışman Prof. Dr. Asım Yapıcı tarafından geliştirilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular, betimsel ve içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda ergenlerin dua etme nedenlerinin “dilek ve istek”, “Allah ile ilişki arayışı”, “güven”, “sağlık” ve “uhrevi nedenler” olduğu bulgulanırken, “koru ve kaygı” gibi olumsuz durumlarla karşılaştıklarında dua davranışını artıran ergenler, “diğer zamanlarda”, “istek, ihtiyaç, şükür” durumlarında ve “kutsal zaman” dilimlerinde Allah'a sığındıkları bulgulanmıştır. Ergenlerin çoğu dualarında “sağlıklı ve iyi” olmayı dilerken, “duygusal istekler”, “maddi istekler” ve “dini istekler” de en çok odaklandıkları istekler arasında yer aldığı görülmüştür. Allah tasavvurlarında “Allah'ın zati ve subuti vasfıyla çağrışım yapan sıfatlar” dikkat çekerken “dini çağrışım yapan kavramlar” ve “Allah'ın cemel vasfıyla çağrışım yapan kavramlar” olduğu bulgulanmıştır. Allah'ın celal vasfına yönelik kavramların ise frekans değerinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Allah'ı düşündüklerinde kendilerini Allah'a yakın hisseden ergenlerin, az bir kısmında

koru hissini oluştuğu buna mukabil ekseriyetinin güven gibi olumlu duygulara sahip olmakla birlikte huzur, mutluluk, sevgi vb. duyguları yoğun olarak yařadđı, böylelikle sevgi temelli Allah tasavvuru anlayışına sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Dua Davranışı, Allah Tasavvuru, Ergen

ABSTRACT

AN INVESTIGATION OF 7TH AND 8TH GRADE STUDENTS' OPINIONS ON PRAYER BEHAVIOR AND THE IMAGE OF ALLAH: ISTANBUL ÜMRANIYE EXAMPLE

Selma TONOĞLU

MA, Philosophy and Religious Studies

Advisor: Prof. Dr. Asım YAPICI

August, 2023 -180 Pages

The subject of this research is the prayer behavior of 7th and 8th-grade secondary school students and their views on the concept of Allah. The aim of the research is to determine the factors affecting the prayer behavior of adolescents in the 13-14 age group and to examine their vision of Allah. In the research where case study design, one of the qualitative research methods, was used, 250 randomly selected students consist of the sample group. 123 of these students are female and 127 are male students. The survey information form applied in May 2022 included five open-ended questions. These questions were developed by advisor Prof. Dr. Asım Yapıcı. The findings obtained from the research were analyzed using descriptive and content analysis methods. As a result of the research, it was found that the reasons why adolescents pray are “wish and desire”, “seeking a relationship with Allah”, “trust”, “health” and “otherworldly reasons”, while adolescents who increase their prayer behavior when they encounter negative situations such as “fear and anxiety”, “other reasons”. It has been found that they seek refuge in Allah in times of “desire, need, gratitude” and “sacred time” periods. While most adolescents wish to be "healthy and well" in their prayers, it has been observed that “emotional wishes”, “material wishes” and “religious wishes” are among the wishes they focus on most. While “adjectives that associate with the essential and substantive qualities of Allah” draw attention to the concepts of Allah, it was found that there are also “concepts that evoke religious associations” and “concepts that associate with the beauty of Allah”. It has been

determined that the frequency value of concepts related to the majesty of Allah is low. Of the adolescents who feel close to Allah when they think about Allah, a small number of them feel fear, whereas the majority of them have positive emotions such as trust, peace, happiness, love, etc. It was concluded that they experienced emotions intensely and thus had a love-based understanding of Allah.

Keywords: Prayer Behavior, Concept of Allah, Adolescent

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xvi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Amacı	2
1.3. Araştırmanın Kapsamı ve İçeriği	3
1.4. Araştırmanın Temel Soruları.....	4
1.5. Araştırmanın Önemi ve Özgün Değeri	5
1.6. Araştırmanın Sınırlılıkları	6
1.7. Araştırmanın Varsayımları.....	6
1.8. Tezin Konusuyla İlgili Literatür Özeti.....	6
1.9. Dua Davranışıyla İlgili Çalışmalar.....	7
1.10. Allah Tasavvuru ile İlgili Çalışmalar.....	8

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	12
-------------------------------------	----

2.1. Ergenliğin Tanımı ve Genel Özellikleri.....	12
2.2. Psikoloji Kuramları Açısından Ergenlik.....	15
2.2.1. Piaget'e Göre Soyut İşlemler Dönemi.....	15
2.2.2. Erikson'un Psiko-Sosyal Gelişim Kuramı (12-18 yaş dönemi).....	17
2.2.3. Kohlberg'in Ahlaki Gelişim Kuramı.....	20
2.3. Ergenlerde Dua ve Tanrı Tasavvuru.....	22
2.3.1. Duanın Tanımı ve Muhtevası.....	22
2.3.2. Dua Davranışına Psikolojik Yaklaşımlar.....	24
2.3.3. İslami Literatürde Dua Davranışı.....	26
2.3.4. Ergenlikte Din.....	28
2.3.4.1. Ergenin Dini Duygu Düşünce ve Davranış Gelişimi.....	30
2.3.4.2. Ergen ve Dua Davranışı.....	34
2.3.4.3. Ergenin Dua Davranışını Ortaya Çıkaran Psikolojik Etmenler.....	35
2.3.4.4. Ergenlerde Allah Tasavvuru.....	36
2.3.4.4.1. Tasavvurun Tanımı.....	36
2.3.4.4.2. Allah Tasavvuru.....	38
2.3.4.4.3. Ergenlerde Allah Tasavvuru (13-14 Yaş).....	40
2.3.4.4.5. Allah Tasavvuruna Dini ve Psikolojik Yaklaşımlar.....	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM.....	46
3.1. Araştırmanın Modeli.....	46
3.2. Katılımcılar ve Özellikleri.....	46
3.3. Veri Toplama Araçları.....	48
3.3.1. Anket Bilgi Formunun Hazırlanması ve Uygulanması.....	48
3.3.2 Verilerin Analizinde Kullanılan Teknikler.....	49

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR	51
4.1. Katılımcıların Dua Davranışının Arkasındaki Nedenler.....	51
4.2. Katılımcıların Dua Etme Nedenlerine Dair Görüşlerinden Yansıyan Bulgular..	52
4.2.1. Dilek ve İstek.....	52
4.2.2. Allah ile İlişki Arayışı	53
4.2.3. Güven	54
4.2.4. Sağlık.....	54
4.2.5. Uhrevi Nedenler	55
4.2.6. İbadet.....	55
4.2.7. Tüm İnsanlık İçin	56
4.2.8. Diğer Nedenler	56
4.3. Katılımcıların Dua Davranışında yoğunlaştıkları Zaman ve Durumlar.....	57
4.4. Katılımcıların Dua Ettiği Zaman ve Durumlara Dair Görüşlerinden Yansıyan Bulgular.....	58
4.4.1. Olumsuz Durumlarla Karşılaştıklarında (Korku ve Kaygı Durumu).....	58
4.4.2. Diğer Zamanlar.....	59
4.4.3. İstek, İhtiyaç ve Şükür Durumu.....	59
4.4.4. Olumlu Durumlar (Mutluluk vb.).....	60
4.4.5. Kutsal Zaman.....	61
4.4.6. Ölüm ve Ölüm Olayını Hatırlatan Durumlar.....	61
4.5. Katılımcıların Dua Davranışına Sevk Eden İstekler	62
4.6. Katılımcıların Dualarındaki İsteklerine Dair Görüşlerinden Yansıyan Bulgular	63
4.6.1. Sağlık-İyilik.....	63
4.6.2. Maddi istekler.....	64

4.6.3. Duygusal İstekler.....	64
4.6.4. Dini İstekler.....	65
4.6.5. Kötülüklere Karşı Güvence Arayışı.....	65
4.6.6. Erdemler.....	66
4.7. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlar (Tüm Ortaokullar).....	67
4.8 Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlara Dair Görüşlerinden Bulgular (Tüm Ortaokullar).....	68
4.8.1. Allah'ın Subuti Varlığına Çağrışım Yapan Sıfatlar.....	69
4.8.2. Allah'ın Zati Varlığına Çağrışım Yapan Sıfatlar.....	69
4.8.3. Dini Çağrışımlar.....	70
4.8.4. Allah'ın Cemal Vasfıyla İlgili Çağrışımlar.....	70
4.8.5. Allah'ın Celal Vasfıyla İlgili Çağrışımları.....	71
4.8.6. Otoriteyle İlgili Çağrışımlar.....	72
4.8.7. Modern Çağrışımlar.....	72
4.9. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlar (İmam Hatip Ortaokulu).....	72
4.10. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlara Dair Görüşlerinden Bulgular (İmam Hatip Ortaokulu).....	74
4.11. Katılımcılar Allah'ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlar (Diğer Ortaokullar).....	75
4.12. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlara Dair Görüşlerinden Bulgular (Diğer Ortaokullar).....	76
4.13. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlar (İmam Hatip Ortaokulu ve Diğer Ortaokulları Karşılaştırma).....	77
4.14. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlara Dair Görüşlerinden Bulgular (İmam Hatip Ortaokulu ve Diğer Ortaokulları Karşılaştırma).....	79

4.15. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Hissettiği Duygular (Tüm Ortaokullar)	80
4.16. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Hissettiği Duygulara Dair Görüşlerinden Bulgular (Tüm Ortaokullar)	81
4.17. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Hissettiği Duygular (İmam Hatip Ortaokulu)	82
4.18. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Hissettiği Duygulara Dair Görüşlerinden Bulgular (İmam Hatip Ortaokulu).....	83
4.19. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Hissettiği Duygular (Diğer Ortaokullar)	84
4.20. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Hissettiği Duygulara Dair Görüşlerinden Bulgular (Diğer Ortaokullar).....	86
4.21. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Hissettiği Duygular (İmam Hatip Ortaokulu ve Diğer Ortaokulları Karşılaştırma)	87
4.22. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Hissettiği Duygulara Dair Görüşlerinden Bulgular (İmam Hatip Ortaokulu ve Diğer Ortaokulları Karşılaştırma).....	88

BEŞİNCİ BÖLÜM

BULGULARIN YORUMU ve TARTIŞMA.....	90
5.1. Katılımcıların Dua Etme Nedenleri	90
5.1.1. Dilek ve İstek.....	90
5.1.2. Allah ile İlişki Arayışı	91
5.1.3. Güven	93
5.1.4. Sağlık.....	93
5.1.5. İbadet.....	94
5.1.6. Tüm İnsanlık için.....	95
5.1.7. Diğer Nedenler	95
5.2. Katılımcıların Dua Ettiği Zaman ve Durumlar	96

5.2.1. Olumsuz Durumlarla Karşılaştıklarında (Korku ve Kaygı Durumu).....	96
5.2.2. Diğer Zamanlar.....	99
5.2.3. İstek, İhtiyaç ve Şükür Durumu.....	100
5.2.4. Kutsal Zaman.....	102
5.2.5 Olumlu Durumlar (Mutluluk vb.).....	103
5.2.6. Ölüm ve Ölüm Olayını Hatırlatan Durumlar.....	104
5.3. Katılımcıları Dua Davranışına Götüren İstekler	105
5.3.1. Sağlık-İyilik.....	105
5.3.2. Maddi İstekler.....	108
5.3.3. Duygusal İstekler.....	111
5.3.4. Dini İstekler	112
5.3.5. Kötülüklere Karşı Güvence Arayışı	114
5.3.6. Erdemler	114
5.4. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlar (Tüm Ortaokullar).....	115
5.4.1. Allah'ın Subuti Varlığına Çağrışım Yapan Sıfatlar	117
5.4.2. Allah'ın Zati Varlığına Çağrışım Yapan Sıfatlar	121
5.4.3. Dini Çağrışımlar	125
5.4.4. Allah'ın Cemal Vasfıyla İlgili Çağrışımlar	126
5.4.5. Allah'ın Celal Vasfıyla İlgili Çağrışımlar	129
5.4.6. Otorite ile İlgili Kavramlar.....	131
5.4.7. Modern Çağrışımlar.....	134
5.5. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlar (İmam Hatip Ortaokulu)	135
5.6. Katılımcılar Allah'ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlar (Diğer Ortaokullar)	136

5.7. Katılımcılar Allah'ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlar (İmam Hatip Ortaokulu-Diğer Ortaokulları Karşılaştırma).....	137
5.8. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Hissettiği Duygular (Tüm Ortaokullar)	138
5.9. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Hissettiği Duygular (İmam Hatip..... Ortaokulu)	140
5.10. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Hissettiği Duygular (Diğer Ortaokullar)	140
5.11. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Hissettiği Duygular (İmam Hatip Ortaokulu ve Diğer Ortaokulları Karşılaştırma)	141

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	144
6.1. Genel Değerlendirme	144
6.2. Öneriler	147
KAYNAKÇA	149
EKLER	159
ÖZGEÇMİŞ	164

TABLolar LİSTESİ

Tablo 3.1: Örneklemin Okul ve Cinsiyete Göre Dağılımı	47
Tablo 3.2: Örneklemin Sınıf ve Cinsiyete Göre Dağılımı	47
Tablo 3.3: Geçerlik ve Güvenirlik Tablosu.....	49
Tablo 4.4: Tematik Olarak Katılımcıların Dua Etme Nedenleri.....	51
Tablo 4.5: Tematik Olarak Katılımcıların Dua Etme Zaman ve Durumları	57
Tablo 4.6: Tematik Olarak Katılımcıların Dualarındaki İsteklerin Çeşitliliği	62
Tablo 4.7: Tematik Olarak Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlar (Tüm Ortaokullar).....	67
Tablo 4.8: Tematik Olarak Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlar (İmam Hatip Ortaokulu)	73
Tablo 4.9: Tematik Olarak Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlar (Diğer Ortaokullar)	75
Tablo 4.10: Tematik Olarak Katılımcıların Allah'ı Tasavvur Ettiğinde Aklına Gelen Kavramlar (İmam Hatip Ortaokulu ve Diğer Ortaokulları Karşılaştırma).....	77
Tablo 4.11: Tematik Olarak Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Hissettiği Duygular (Tüm Ortaokullar).....	80
Tablo 4.12: Tematik Olarak Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Hissettiği Duygular (İmam Hatip Ortaokulu)	83
Tablo 4.13: Tematik Olarak Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Hissettiği Duygular (Diğer Ortaokullar)	85
Tablo 4.14: Tematik Olarak Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Hissettiği Duygular (İmam Hatip Ortaokulu ve Diğer Ortaokulları Karşılaştırma).....	87

KISALTMALAR LİSTESİ

7SÖ	: 7. Sınıf Öğrencisi
7SÖ-E	: 7. Sınıf Öğrencisi- Erkek
7SÖ-K	: 7. Sınıf Öğrencisi- Kız
8SÖ	: 8. Sınıf öğrencisi
8SÖ-E	: 8. Sınıf Öğrencisi- Erkek
8SÖ-K	: 8. Sınıf Öğrencisi- Kız
AİHL	: Liselere Giriş Sınavı
KPSS	: Kamu Personeli Seçme Sınavı
LGS	: Liselere Giriş Sınavı
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Araştırmanın birinci bölümünde, araştırmanın konusuna, amacına, kapsam ve içeriğine, temel sorularına, önemine ve özgün değerine, sınırlılıklarına, varsayımlarına ve literatür özetine yer verilmiştir.

1.1. Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusunu, ortaokul 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin dua davranışı ve Allah tasavvuru hakkındaki görüşleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda, ortaokul öğrencilerini dua davranışına sevk eden nedenler ile onların Allah hakkındaki görüşlerinden yola çıkarak zihin dünyalarında nasıl bir Allah tasavvuruna sahip olduklarına ulaşılmaya çalışılacaktır.

Çalışma grubu ortaokul 7. ve 8. sınıfta öğrenim gören 13 ve 14 yaşlarındaki ortaokul öğrencileridir. Bu yaşlarda soyut düşünce gelişmeye başlar. Ergen, gerçek olaylar arasındaki bağlantıyı anlayabilir. Düşüncelerine güvenir ve olayların daha sonraki nedenlerini bulmaya çalışır. Ergenlik çağındaki bireyler bilişsel olarak daha esnektir. Bir sorunun çeşitli çözümlerinin olabileceğini düşünür. Atasözlerinin ve deyimlerin kelimelerle ifade edilen anlamlarından daha farklı bir anlam taşıdığı farkındadır (Kulaksızoğlu,1999: 137). Dolayısıyla bu yaşlarda ergenlerde zihni kapasite artmıştır. Onlar dini soyut konularda akıl yürütmeler yapabilirler. Onların dini tasavvurlarında Allah, somut düşünce boyutundan soyut düşünce boyutuna doğru evrilmiştir.

Bu dönem itibariyle kabına sığmayan ergenlerin ruhlarında fırtınalar kopmakta, hayatlarında gerek fiziki gerek psikolojik gerekse inanç ve düşünce dünyalarında ciddi değişimler yaşanmaktadır. Onlar da soyut düşüncenin yoğun bir şekilde başlaması sebebiyle bilgiye düşkünlük de artar. Her şeyi daha derinlemesine düşünmek, tefekkür etmek ve yeni şeyler öğrenmek isterler. Bilgileri sorgulama yönleri bu dönemde daha ağır basar. Bundan dolayı inanç ve metafiziksel konularda zihin temelli anlatım bu yaştaki ergenlere daha uygundur (Bilgin ve Selçuk, 1999: 81). İnanç dünyalarında görülen bu değişimin yanı sıra gençlerin dua davranışına bir başa çıkma biçimi olarak

daha sık başvurdukları araştırmalarda bulgulanmıştır. Ancak bu davranışa yönelirken Allah tasavvuru ile nasıl bir ilişki ya da etkileşim olduğu merak konusudur. İşte bu ve benzeri tespitler esas alınarak araştırmanın konusu olarak öğrencilerin dua davranışı ve Allah tasavvuru hakkındaki görüşlerinin incelenmesi amacıyla araştırmanın evreni olarak 7. ve 8. sınıf öğrencileri tercih edilmiştir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bireylerin Allah tasavvuru temelde iman ve akaid esaslarıyla alakalı bir husustur. Özellikle tevhide dair Allah'ın zt, sıfat, isim ve fiillerine dair bahisler ve inançlar Allah tasavvurunun oluşmasında en belirleyici unsurlardır. Bununla birlikte bireylerin Allah düşüncesine doğrudan ya da direk etki eden unsurlar ile bireylerin Allah tasavvurlarının onların dua ve ibadetlerine yansımalarının tespit edilmesi de büyük bir öneme haizdir.

Dua, temel olarak bir ibadet, inanan bireyin, Rabbiyle iletişimi olarak düşünülebilir. Bu iletişimde genellikle yardım istemek, himaye almak, korkulardan ve kaygılardan kurtulmak için hem bugünü hem de geleceği güvence altına alma isteği yer almaktadır (Vergote, 1999: 236). Bu yaştaki öğrencilerin dualarında da bu durum açıkça görülmektedir. Allah'a dua eden birey, sınırlı gücüne rağmen sonsuz güce sahip yaratıcıyı hisseder ve kendi aciziyetini duyumsar. Böylece arzularını, korkularını ve endişelerini ona ifade eder (Yapıcı, 2005). Allah'a sığınarak dua eden bireyler kendilerini daha güvende ve rahat hissederler. Bireyler için, Allah hem çaresizliğin ortaya çıkardığı ruhsal streten bireyi kurtaracak merhamet sahibi bir g hem de sevinçli ve mutlu anlarında şükranlarını ifade edebileceği ilahi bir varlıktır. Böylece birey Allah'a dua ederek hem duygusal coşku hem de zgn ruh halinden kurtulmakta, huzurlu ve mutlu olacağına inanmaktadır.

Allah'ın iyiliksever ve merhametli olduğuna inanmak, insanın kendini daha iyi hissetmesini ve dış dünya ile daha uyumlu bir şekilde bağlantı kurmasını sağlamaktadır. Allah'ın bize yardım ettiğine ve bizi sevdiğine güvenmek, yalnızlık korkusunu azaltmakta, güçlü bir bağlılık duygusu vermekte ve temel güven duygusunu pekiştirmektedir. Allah'ın eleştirel cezalandırıcı veya talep edici olduğuna inanmak ise endişeye neden olmakta ve insanın kendine güvenini düşürebilmektedir. Örneğin,

Allah'ın bizi sürekli eleştirdiğini veya bizden çok şey istediğini düşünmek, yetersizlik duygusu yaratabilir. Negatif Allah tasavvurları, negatifliği çeker ve genellikle olumsuz sonuçlar doğurur (Mehmedoğlu, 2011: 42). Allah'la bağlantı kurup O'na sığınan, O'na güvenip O'nu teslim olan üniversite öğrencilerinin ruhsal durumlarının, diğerlerinden daha iyi olduğu bir çalışmayla ortaya konmuştur. Ayrıca Allah'tan yardım ve destek bekleyerek kendi yetersizliklerinin, acizyet ve çaresizliklerinin farkına varan öğrencilerin, hayatın getirdiği stres, depresyon ve umutsuzlukla daha kolay mücadele edebildikleri, bu yüzden de intihara meyillerinin daha az olduğu belirlenmiştir (Yapıcı, 2007: 232). Bahsi geçen düşünceden hareketle bu araştırmanın amacı, öncelikle 13-14 yaş grubundaki öğrencilerin dua davranışında etkili olan nedenleri belirlemek ve ergenlerde vücut bulan Allah tasavvurundaki değişim ve gelişimi ortaya çıkarmak ile bu dualarda ortaya çıkan Allah tasavvurunun yansımalarının olup olmadığını varsa da ne gibi yansımalar olduğu üzerine bir inceleme yapmaktır.

Bu çerçevede bu yaş grubundaki öğrencilerin dualarını inceleyen bu çalışma, bir yandan öğrencilerin günlük yaşamlarında karşılaştıkları sorunlar karşısında "niçin dua etmeye yöneldikleri" ve "dualarında Allah'tan neler istedikleri" sorularına odaklanırken diğer yandan bu yöneltişte "Allah ile kurdukları ilişkinin nasıl yapılandırıldığı" gibi sorular üzerine kurulmuştur.

1.3. Araştırmanın Kapsamı ve İçeriği

İnsanoğlu yaratıldığı günden itibaren, Rabbiyle türlü kanallar vasıtasıyla hep iletişim içerisinde olmuştur. Dua, bu kanalların en yaygın ve etkileyici araçlarından biridir. Birey dua davranışında kimi zaman bir talep, kimi zaman bir sitem, bazen bir şükür, bazen de tövbe ve pişmanlık şeklinde iç dökmeler yaşamaktadır. Duayı bir sevgi ifadesi, bir yardım talebi, iç hayatı canlandıran iyi bir motivasyon kaynağı ve güçlü bir iletişim kaynağı olarak görebiliriz. Dua eden birey iç dünyasında Allah ile bütünleştiğini düşünmekte üzüntülere ve sıkıntılara karşı mukavemet gücü bulabilmektedir.

Bireylerin Allah tasavvuru yaş ilerlemesine bağlı olarak gelişir ve değişir. Sosyal, kültürel, tarihsel, eğitsel ve dinsel faktörler de onun şekillenmesine katkıda bulunur. Allah'a iman eden bireyler, sadece imanlarının kuvvetiyle değil, Allah'ın zatının nasıl

olduğuyla da farklılaşırlar. Bu farklılaşma bireyin kendisinden kaynaklanır. Zira farklılık, bireyin algılama biçimine göre ortaya çıkmaktadır. Birey Allah'ı, bizzat olduğu gibi değil, insani kavramlarla anladığı veya tecrübe ettiği şekilde ifade edebilmektedir (Mehmedoğlu, 2011: 24). Bir diğer ifade bu farklılık bireyin inanç esaslarını idrak etme, algılama ve kanıksama biçimlerindeki farklılıklara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Ergenlikle birlikte dini uyanış ve dini hayat 12-13 yaş civarı filizlenmeye başlar. Duygu hassasiyeti ve kapasitesi zirve noktasındadır. Ergenlerin Allah tasavvuru ruhani bir boyut almıştır (Gündüz, 2023: 109).

İşte bu kapsamda ele aldığımız çalışma psikolojik ve ruhsal, bilişsel, bedensel, duygusal, sosyal ve ahlaki açıdan birçok gelişim ve değişimlerin yaşandığı, ergenlerin en kritik yaş aralığı olan 13-14 yaşlarını kapsamaktadır. Çalışma 7. ve 8. sınıfta öğrenim gören öğrencilerle sınırlandırılarak ele alınmıştır. Bu kritik dönemde ergenlerin dua davranışı ve Allah tasavvuruna ilişkin görüşlerinin incelenmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda, konuyla ilgili kavramsal çerçeve kısmında teorik bilgiler sunulmuştur. Daha sonra modern psikolojide Allah tasavvuru Piaget'in bilişsel kuram bağlamında incelenmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden, durum çalışması anket tekniği ile 7. ve 8. Sınıfta öğrenim gören öğrencilere uygulanmıştır. Böylece dua davranışından yansıyan sorunlar, talepler ve duygu durumu değişiklikleri öğrenci ile Allah tasavvuru bağlamında incelenmiştir.

1.4. Araştırmanın Temel Soruları

Araştırmanın temel problemi, ergenler örnekleminde dua davranışı ve Allah tasavvuru ile ilgili görüşlerinin ortaya konmasıdır. Bu bağlamda çalışmada nitel araştırma yöntemi durum çalışmasıyla gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada cevap aranacak sorular şu şekilde sıralanabilir:

1. Bu yaş grubundaki öğrencileri dua davranışına yönelten etkenler neler olabilir?

1.1 Bu yaş grubundaki öğrencileri dua davranışına yönelten ne türde istekleri ya da beklentileri olabilir?

1.2. Din eğitimi almak bu yaş grubundaki öğrencilerin dua davranışına nasıl yansımaktadır?

2. Bu yaş grubundaki öğrencilerin kişisel ve bireysel olarak tecrübe ettikleri, Allah tasavvuru nasıldır?

2.1. Bu yaş grubundaki öğrencilerin Allah'ı tasavvur ettiğinde hissettiği duygular nelerdir?

1.3. Din eğitimi almak bu yaş grubundaki öğrencilerin Allah tasavvuruna nasıl yansımaktadır?

1.5. Araştırmanın Önemi ve Özgün Değeri

Dua davranışı, Yüce Allah ile kurulan ilişkinin samimi bir ifadesi olmaktadır. Birey bu davranış ile inandığı yüce varlıkla iletişimini ortaya koymaktadır (Kayıklık, 2015: 129). Bu anlamda dua, inanan bireyler tarafından kulluğun özü olarak kabul edilmektedir. Bireyin duygularına sirayet eden dua davranışı, onun algularına, davranışlarına yön verir. Dua bireyin ruh ve beden sağlığına tesir eder (A.g.e.: 130). Dua eden birey hem kendi dini gelişim düzeyini hem de inandığı varlığa ilişkin tasavvurunu dua davranışıyla ortaya koyar. Bu tasavvur, vahyin bildirdiği ve öğrettiği bir bilgi olduğu kadar, insan psikolojisinin kurguladığı ve şekillendirdiği bir olgudur. Her insan beklentilerini, sorunlarını, sevgi ve korkularını, arzu ve isteklerini, bilinçli ya da bilinçsiz Allah tasavvuruna yansıtılmaktadır (Hayta, 2019: 45). Bu bağlamda çalışma 13 ve 14 yaşlarında bulunan öğrencilerin dua davranışı ve Allah tasavvuru ile ilgili görüşlerinin incelenmesini konu edinmiştir. Aynı zamanda somut düşünmenin baskın olduğu bir dönemden soyut düşünmenin belirgin bir şekilde kendini hissettirdiği bir döneme geçişteki bilişsel farklılıkların Allah tasavvuruna etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Ergenlerin dua davranışında yansıttıkları istekleri, korkuları ve duygu durumlarındaki değişiklikleri göstermek ve Allah'ı hangi özellikleriyle algıladıklarını incelemek çalışmanın önemini oluşturmaktadır. Çalışmanın, bu yaş grubundaki öğrencilerin Allah hakkındaki düşünceleri hakkında önemli bulgulara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Ülkemizde bu konuyla ilgili araştırmalar genellikle 16-25, 16-26 yaş (Doğan ve Özcan, 2022; Karşlı, 2019), üniversite öğrencileri (Gashi, 2016), 15-64 yaş

(Göregen ve Yıldız, 2021), 9-12 yaş (Ayaz, 2019), 11-13 yaş (Akyüz, 2010), ilköğretim öğrencilerinde (Çabuk, 2006) vb. farklı eğitim kademelerinde ve yaş gruplarında eğitim gören öğrenciler arasında gerçekleştirilmiştir.

Bu bağlamda, ilk olarak dua davranışı ve Allah tasavvuru konulu detaylı bir literatür taraması yapılmış yapılan taramalar sonucunda ortaokul 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin dua davranışı ve Allah tasavvurlarıyla ilgili öğrenci görüşlerini konu edinen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma bahsi geçen sebepten dolayı özgün bir çalışma olup literatüre pozitif anlamda katkıda bulunması beklenmektedir.

1.6. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmanın sınırlılıkları;

1. Araştırma, çalışmanın yapıldığı beş okulda uygulanan çalışma grubuyla sınırlandırılmıştır.
2. Yaptığımız araştırma kesitsel olarak tasarlanmıştır. Bu sebepten ötürü araştırma verileri sadece elde edildiği zaman ile sınırlandırılmıştır.
3. Çalışma grubu, MEB'e bağlı eğitim kurumlarında öğrenim gören 13-14 yaş aralığı ile sınırlandırılmıştır.

1.7. Araştırmanın Varsayımları

Yapılan araştırmada aşağıda sayılan varsayımlarla yola çıkılmıştır.

1. Araştırmaya katılan 13-14 yaş grubundaki öğrencilerin sorulara samimi cevaplar verdikleri varsayılmaktadır.

1.8. Tezin Konusuyla İlgili Literatür Özeti

Bu çalışma, çeşitli disiplinler arasında araştırma yaparak ve literatürdeki diğer çalışmaların sonuçlarından yararlanarak yürütülmüştür. Bu alandaki çalışmalardan bazıları şunlardır:

1.9. Dua Davranışıyla İlgili Çalışmalar

Doğan ve Özcan (2022) gençlerin dua tutumlarını konu edindiği araştırmasında Allah'a iman konusunda yüksek bir eğilime sahip olsalar da ibadet konusunda istikrarsız ve ilgisiz olduklarını bulgulamıştır. Ancak Dünder (2018) ibadetler özelinde dua etmenin din eğitimiyle ilişkili olduğunu vurgulayarak, zor zamanlarda bir başa çıkma biçimi olarak dua etmenin eğitim ile edinilebilecek bir davranış olduğunu bulgulamıştır. Dolayısıyla, ergenlerin aldığı din eğitimi ile dua davranışına yönelme arasındaki ilişkide hangi etkenlerin rol oynadığı merak konusudur.

Daha psikolojik bir perspektiften hareket eden Türk'ün (2020) çalışmasında, dua davranışının Müslümanların ruh sağlığına yaptığı pozitif katkı ön plana çıkarılmakta, dahası dua ile ruh sağlığı arasındaki olumlu ilişki, Müslümanları içtenlikle dua etmeye sevk edebilmektedir. Ruh sağlığı parametrelerinden sınav kaygısını dindarlık bağlamında ele alan Karlı'nın tespitlerine göre (2019) dua ibadetinin sınav kaygısını düşürmede olumlu bir rol oynadığı bulgulanmıştır. Kaygının azalması yaşam kalitesini artırabilir. Bu bağlamda Gashi'nin (2016) tespitlerine göre dua davranışı, hayat memnuniyeti üzerinde pozitif yönde etkilemekte, duanın olumsuz durumlarla başa çıkmayı desteklediği için yaşam kalitesine olumlu katkı yapmaktadır. Aybey (2016) araştırmasında, 6-14 yaş grubundaki çocukların din eğitiminde karşılaştıkları sorunları ve ihtiyaçları analiz etmiştir. Bu araştırma, çocukların gelişim özelliklerine uygun bir din eğitimi verilmesinin önemini vurgulamaktadır. Araştırmanın sonuçlarına göre, çocukların sağlıklı beslenmeleri, ibadet konusunda bilgilendirilmeleri ve güçlü bir eğitim almaları gerekmektedir. Aksi takdirde, ergenlik döneminde dini değerlerden uzaklaştıkları ve önemsemedikleri gözlenmiştir.

Taşkın (2012) yaptığı çalışmada, ilkokul öğrencilerinin duayla ilgili olumlu bir bakış açısına sahip olduklarını, ancak sınıf seviyelerine göre dua etme şekillerinin değiştiğini ortaya koymuştur. Yapıcı (2005) yaptığı çalışmada, ilkokul öğrencilerinin duanın dini anlamını idrak etmeye başladıklarını, dualarını çoğunlukla kriz ve sıkıntı zamanlarında bir yardım çağrısı düşüncesiyle yaptıklarını, dualarının kabul olduklarına dair yüksek inanca sahip olduklarını ve duanın öğrencilerde bıraktığı huzur ve rahatlama duygusuna sahip olduklarını bulgulamıştır. Ayas (2012) ortaokul öğrencilerinde dua anlayışlarını cinsiyet değişkenine göre ele almıştır. Araştırma sonunda ortaokul öğrencilerinin dua anlayışını benimsedikleri bulgulanmıştır.

Karaçoşkun (2005) yapmış olduğu çalışmada, okul öncesi dönemdeki çocukların dua etme alışkanlıklarını ve ilgilendikleri konuları ele alan bir alan çalışması gerçekleştirmiştir. Araştırma sonunda bu dönem çocuklarının büyük çoğunluğunun dua etme eğilimi gösterdiğini ve duanın onlar için önemli bir kavram olduğunu bulgulamıştır. Doğan (2003) çalışmasında dua kavramına ve insanların dua konusundaki sorunlarına, İslami kaynaklardan yararlanılarak yanıtlar verilmiştir. Yine bu çalışmada duanın niçin ve nasıl yapılması gerektiği, ilköğretim okullarında duanın öğretilmesi konusunda neler yapılabileceği konuları ele alınmıştır.

Arıcı (2005) yaptığı yüksek lisans tezinde, % 54.25 oranıyla ergenlerin büyük çoğunluğunun dua davranışına başvurduğu tespit edilmiştir. Anket bulguları ergenlerin duaya önem verdikleri göstermektedir. Araştırma sonucunda, ergenlerin hayatında dini pratiklerin eksik olduğu, buna mukabil dua etme eyleminin yüksek bir profil gösterdiğini bulgulanmıştır. Yine Koç'un (2004) ergenlik döneminde bireylerin dua ve ibadete yönelik tutum ve davranışlarını saptamak için gerçekleştirdiği saha çalışmasında, ergenlerin dua ve ibadet etme davranışı ile gelişim özellikleri arasında anlamlı farklılık saptanmıştır. Ergenlik döneminde bireylerin dua davranışına daha çok meylettikleri, ibadetlere yönelik uygulamalara ise daha az rağbet gösterdikleri tespit edilmiştir.

Kayıklık (2001) Kur'an'da istek, ihtiyaç, çaresizlik ve acizyet durumlarının inanan bireyi güdüleyici etkisine işaret eder. İnanan birey hem dua davranışıyla inancını samimi ve gerçekçi bir şekilde ortaya koymakta hem de sonsuz güç ve kudret sahibi yüce varlıkla iletişim kurmaktadır. Böylece inanan bireyin dua davranışıyla isteklerini gerçekleştirmek, ihtiyaçlarını gidermek, çaresizliğini ortadan kaldırmak ve acizyetini aşmak için çaba gösterdiğini ifade etmektedir.

1.10. Allah Tasavvuru ile İlgili Çalışmalar

Göregen ve Yıldız (2021) ergenlerin Tanrı algısı, affetme eğilimi ve öfke ilişkisini konu edindiği çalışmada, affetme eğilimini, uzaklaşma ve öç alma olarak iki boyutta; öfkeyi ise sürekli öfke, içe öfke ve dışa öfke olarak üç boyutta ölçmüşlerdir. Bulgular, katılımcıların cinsiyet, okul türü ve sosyo-ekonomik kültür gibi demografik özelliklerine göre affetme eğilimi ve öfke puanlarında farklılıklar olduğunu

göstermiştir. Ayrıca, affetme eğiliminin uzaklaşma boyutu ile sürekli öfke ve dışa öfke; affetme eğiliminin öç alma boyutu ile sürekli öfke, içe öfke ve dışa öfke arasında orta düzeyde pozitif yönlü ilişkiler olduğu saptanmıştır.

Hacıkeleşoğlu ve Karaca (2021) ebeveyn tutumlarının Tanrı tasavvuru arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada ebeveyn tutumları, duygusal sıcaklık ve reddedici olarak iki boyutta değerlendirilmiştir. Tanrı tasavvuru ise dengeli-sevgi, korku-ceza ve ilgisiz olarak üç boyutta ölçülmüştür. Araştırma sonucunda, duygusal sıcaklık gösteren ebeveynlerin, dengeli ve sevgi dolu bir Tanrı algısını; reddedici ebeveynlerin ise korku-ceza odaklı veya ilgisiz bir Tanrı algısını pozitif yönlü etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Oktay ve Lokmanoğlu (2020) üniversite öğrencilerinin kişilik özellikleri ve Tanrı algılarını ele aldıkları çalışmada, üniversite öğrencilerinin Tanrı algılarıyla kişilik özellikleri arasında anlamlı ilişkiler bulgulanmıştır. Tanrı'yı olumlu özellikleriyle algılayan öğrencilerin dışa dönük, sorumluluk sahibi ve uyumlu bireyler olduğu, Tanrı'yı olumsuz olarak algılayan öğrencilerin ise, nevrotik kişiliklere sahip bireyler olduğu bulgulanmıştır. Ayrıca anne tutumunun da Tanrı algısını etkilediği görülmüştür. Otoriter ve baskıcı annelerin yetiştirdiği bireyler, Tanrı'yı olumsuz olarak algılama eğilimindedir.

Öztabak ve Altıntaş (2020) nitel yöntem kullanarak 5-6 yaş ve 7-8 yaş gruplarındaki çocukların Allah tahayyüllerini karşılaştırmışlardır. Araştırma sonucunda, çocukların büyük çoğunluğu, Allah'ı ebeveyninden tanıyarak öğrendiğini ifade etmiştir. 5 ile 8 yaş aralığında Allah tahayyüllerine göz attığımızda, 5 yaş grubunun Allah tahayyülünün insan biçimli, 6 yaş grubunun büyük ve iyi, 7 yaş grubunun Allah'ın yüceliğinden ötürü büyüklüğü, 8 yaş grubunda ise yine insan biçimli antropomorfist bir Allah tahayyülü öne çıkmıştır.

Bayraktutar (2019) 15-17 yaş aralığında olan ergenlerde dini başa çıkma ve Tanrı tasavvuru arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada dini başa çıkma ve Tanrı tasavvuru ile demografik değişkenler arasında anlamlı ilişkiler olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırma sonucunda, pozitif Tanrı tasavvuru puanları arttığında, olumlu dini başa çıkma etkinliklerine daha sık başvurulduğu, pozitif Tanrı tasavvuru puanları azaldığında olumsuz dini başa çıkma etkinliklerine daha sık başvurulduğu tespit edilmiştir.

Ayaz-Yılmaz (2019) 11-13 yaş arası öğrencilerde Allah tasavvuru ile yaş faktörü arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma sonucunda, Allah tasavvuru ile yaş faktörü arasında pozitif bir ilişki olduğu, öğrencilerin Allah hakkındaki düşüncelerinin bilişsel gelişimlerine göre şekillendiği bulgulanmıştır.

Ayaz-Yılmaz (2019) aile ortamında sevgi ve güven duygusunun çocukların Tanrı tasavvuruna etkilerini incelediği çalışmasında, sevgi ve güven duygusuyla büyüyen çocukların daha olumlu, somuttan soyuta doğru seyreden bir Tanrı tasavvuruna sahip olduklarını saptamış, bununla birlikte çocuğun dini tasavvurlarının gelişiminde filizlendiği aile ortamı ve çevrenin önemli bir faktör olduğu bulgulanmıştır.

Ertürk (2019) öğrencilerin değerler eğitimi açısından inanç, dua ve Kuran-ı Kerim'deki konularla ilgili algılarının nasıl geliştiğini incelemiştir. Araştırma sonucunda, uygulanan etkinlikler sayesinde öğrencilerin bu konularda pozitif yönde değişim yaşadıkları ve değerlere daha duyarlı hale geldikleri bulgulanmıştır.

Hayta (2017) öğrencilerin güvenli ve kaçınan bağlanma stilleriyle ebeveyn tutumları arasındaki ilişkiyi ele aldığı çalışmasında, güvenli bağlanma stiliyle hoşgörülü ebeveyn tutumu arasında pozitif, kaygılı bağlanma ile otoriter ebeveyn tutumu arasında ise negatif yönlü bir ilişki olduğunu bulgulanmıştır.

Alçelik (2013) yaşlı bireylerde öz-saygı ve Tanrı'ya bakış açısı arasındaki ilişkiyi ele aldığı çalışmasında, yaşlı bireylerin psikolojik gereksinimlerine göre Tanrı tasavvurlarını inşa ettiklerini ve olumlu Tanrı tasavvurunun ise öz-saygıyı destekleyen bir role sahip olduğunu bulgulanmıştır.

Çayır (2013) demografik değişkenlerin Tanrı tasavvuru ile ilişkisini ele aldığı çalışmasında, 5-12 yaş aralığında olan çocukların Allah'ı olumlu sıfatlarla tanımladığını bulgulanmıştır. Daha küçük yaş gruplarında ise (5-6 yaş aralığında), Allah'ı antropomorfik özelliklerle tanımladıkları tespit edilmiştir.

Akyüz (2010) ebeveynlerin, genç bireylerin Tanrı tasavvurları ve kendi kişisel değerleri üzerindeki etkilerinin önemine değinerek, gençlerin genel anlamda Tanrı tasavvuruyla ilgili olarak olumlu bir bakış açısına sahip olduğu ve benlik saygısının yüksek olduğu bulgulanmıştır.

Demirci (2009) yetiştirme yurdunda kalan yaşları 13-18 aralığında olan gençlerin Allah tasavvurunu ele aldığı çalışmasında, aile ortamından uzak olan gençlerin Allah

tasavvurunun şekillenmesinde yetiştirme yurtlarının önemli bir rol oynadığını, sosyo-demografik değişkenlerin gençlerin Allah algısında değişikliklere neden olduğunu, yaşadıkları olumsuz deneyimleri telafi etme eğiliminde olduklarını ve teslimiyetçi bir kader anlayışına sahip olduklarını bulgulamıştır.

Çabuk (2006) ilköğretim öğrencilerinin Allah'a ilişkin düşüncelerinin zihinsel gelişim düzeyleriyle bağlantılı olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre, öğrencilerin Allah'ı daha soyut bir şekilde tasavvur ettikleri görülmüştür. Ayrıca, öğrencilerin Allah inancının kendilerine güven ve yakınlık duygusu verdiği bulgulanmıştır.

Yapıcı (2004) üniversite öğrencilerinde Allah ve kutsal kavramlarını incelediği çalışmada, gençlerin zihinlerinde farklı tasavvurların ortaya çıktığını bulgulamıştır. Çalışma sonucunda, gençler Allah'ı, Kur'an'ı Kerim'de ifade edilen Allah'ın zati ve subuti sıfatlarıyla ifade ederken, kutsal kavramı ise Tanrı ve dinle alakalı olan şeylerin kutsal olarak idrak edilmesi, kutsalın dini ve ilahi olanın bir tezahürü olarak değerli ve önemli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Ergenliğin Tanımı ve Genel Özellikleri

Birey, doğumdan ölüme kadar farklı evreler yaşar. Bu evrelerin her biri, bireyin bedensel, zihinsel ve duygusal gelişimini etkiler. Bu evrelerden biri de ergenliktir. Ergenlik, çocuklukla yetişkinlik arasındaki geçiş dönemine verilen isimdir. Belirli yaşlarla sınırlanılmayan hayat dönemine ise gençlik denilir. Ancak ergenlik ve gençlik kelimeleri bazen aynı anlamda kullanılabilir. Unesco'ya göre genç/ergenlik dönemi 15-25 yaş arasını kapsar (Kulaksızoğlu, 1999: 32-33). Ülkemizde ise ergenlik dönemi kızlarda 10-12, erkeklerde 12-14 yaşları arasında başlar. Bu dönem çocukluktan erişkinliğe geçiş dönemidir (Yavuzer, 2021: 261). Bu dönemde, bireyde hem fiziksel hem de psikolojik değişimler meydana gelir. Cinsel olgunlaşma, zihinsel gelişme, duygusal hassasiyet ve sosyal ilişkilerde değişim, ergenliğin temel özelliklerindedir (Hökelekli, 2016:113).

Ergenlik döneminde ergenin fiziksel olarak hızla uzaması, bedeninin serpilip değişmesi, cinsel olgunluğun menfi ve müspet durumlarının ortaya çıkması gibi durumlarla karşılaşması doğaldır (Yavuzer, 2021: 286). Fakat bu dönemde fiziksel büyüme ve beden değişikliğinin hızlı bir şekilde gerçekleşmesi, ergenin psikolojisinde farklı etkiler oluşturur. Ergen bazen bedenindeki değişimlere şaşırır, bazen de memnun olur. Bu süreçte ergen kendine daha çok odaklanır ve kişisel imajını oluşturmaya çalışır. O, vücudunu önemser (Aydın, 2010:175) ve olumlu bir beden imgesi geliştirmeye çalışır. Beden imgesi, ergenin kendine bakışını şekillendiren pek çok unsurdan etkilenir. Ergenin kendini nasıl tanımladığı, hayalleri, düşünceleri, bir diğer unsur da ergenin akranlarıyla olan olgunlaşma farkı, bunlardan sadece birkaçıdır (Gander & Gardiner 1993: 543).

Yine ergenlik döneminde yaşanan hızlı değişim ve gelişim süreci, ergenlerin kaygı duymasına yol açar. Bu dönemde toplumun ergenlerden beklediği olgunluk düzeyi ile ergenlerin kendilerini algıladıkları olgunluk düzeyi arasındaki uyum, onların davranışlarını etkiler. Bu ergenler kendilerini akranlarıyla karşılaştırırlar ve karşılaştırma sonucunda kendilerini yetersiz veya kusurlu bulduklarında mutsuz

olurlar. Örneğin ergenin yüzünde çıkan sivilceler, aşırı terleme veya kilo alma gibi durumlar ergenin üzüldüğü konular arasındadır. Ayrıca ergenin kemik ve kas koordinasyonunda yaşanan bozukluklar, ergende beceriksizlik veya sakarlık hissi yaratır (Yavuzer, 2021: 283). Bu fiziksel değişimler kız veya erkek ergenin kişiliğini bulmasında menfi etkiler yaratabilir. Ergen'in kendinde var olan değişiklikleri özümseyerek pozitif bir kimliğe kavuşması ve kendine olan inancının artması için zamana ihtiyaç vardır. İşte ergenin kimliğini açık ve net bir şekilde bulması, dışarıdan bağımsız, bir bütünlük içerisinde, kendini diğerlerinden farklı bir varlık olarak algılaması, "ben varım" diyebilmesine bağlıdır (Yavuzer, 2021: 286).

Ergenlikle beraber bireyde meydana gelen bu değişimler, onun çevresiyle olan ilişkilerinde de etkili olur. Ergen, çevresindeki etkinliklere katılmak isterken, aynı zamanda herkese karşı çıkma ve saldırma eğilimi gösterir. Kardeşleriyle, arkadaşlarıyla ve karşı cinsle olan ilişkileri çatışmalı ve zıtlıklarla doludur (Ergin, 2021: 91). Ergenin aile ve çevreyle olan ilişkisinin kalitesi ve miktarı, öğretmen ve eğitim ortamından aldığı geri bildirimler ve benzeri faktörler ergenliğin problemleri geçmesine yol açabilmektedir (Aydın, 2010: 176).

Ergenlik dönemindeki çatışmaların yanında, duygusal tepkiler de önemli bir rol oynar. Bu dönemde ortaya çıkan duygusal tepkiler, bireyin içgüdüleriyle toplumsal kurallar arasında sıkışması sonucu oluşur. Ergen, bir yandan içgüdüsel olarak istediği şeyleri yapmak isterken, diğer yandan toplumun beklentilerini ve değerlerini fark eder (Kulaksızoğlu,1999: 19). Bu durum, ergende duygusal dalgalanmalara sebep olur. Ergenin duygularında bir düzen ve istikrar yoktur. Bazen çok mutlu ve coşkulu olurken, bazen çok üzgün ve karamsar olabilir. Bazen çok cesur ve atak olurken, bazen çok korkak ve pasif olabilir. Bazen çok sevecen ve yardımsever olurken, bazen çok saldırgan ve bencil olabilir. Bu duygusal tepkiler, ergenin kendini tanıması ve geliştirmesi için fırsatlar sunar (Çoşkunsever, 2022: 53).

Bu dönem ergenin beden, akıl ve duygu dünyasında farklılaşmalar yaşadığı aşamalardan oluşur. Bu aşamalar, bireyin kendisini tanıması ve toplumla uyum içinde olması için önemlidir. (Bilgin ve Selçuk, 1991: 74; Kulaksızoğlu, 1999: 130; Ergin, 2021: 94; Şentürk, 2010: 92). Ergenlik döneminin evreleri şöyle belirlenmiştir.

İlk ergenlik (13-14 yaş): Bu evrede, ergenin bilgiye merakı ve fiziksel gücü artar. Ancak bu durum, ergeni bencil ve inatçı yapar. Ebeveynleri ve çevresiyle çatışmalar yaşar. Eğitimde de zorluklarla karşılaşır. Bu evre, ergenin kendini tanımaya başladığı ama henüz olgunlaşmadığı bir dönemdir (Bilgin ve Selçuk, 1991: 73).

Orta ergenlik (14-16 yaş kızlarda, 15-17 yaş erkeklerde): Bu evrede, ergenin bedensel değişimi yavaşlar. Ancak kimlik arayışı devam eder. Ergen, önemli kararlar almak zorunda kalır. Gelecekle ilgili planlar yapar. Akademik başarı, eş seçimi, meslek seçimi gibi konular gündemine girer. Bu evre, ergenin geleceğini şekillendirmeye çalıştığı ama henüz tam olarak karar veremediği bir dönemdir (Kulaksızoğlu, 1999:130; Ergin, 2021: 94).

Son ergenlik (18-21 yaş): Bu evrede, ergen daha olgun ve dengeli bir kişilik kazanır. Anne-babasıyla ilişkileri düzelir. Olaylara daha gerçekçi bakar. Toplumsal konulara ilgi duyar. Dini ve ahlaki değerleri sorgular. Kendi hayat felsefesini oluşturur. Bu evre, ergenin yetişkinliğe hazırlandığı ve kendi kimliğini bulduğu bir dönemdir (Kulaksızoğlu, 1999: 130).

Özetle; ergenlik dönemi, bireyin gelişiminde en hızlı büyüdüğü iki dönemden biridir. Bu süreç, biyolojik değişimle başlar ve ruhsal ve zihinsel gelişimle devam eder. Bireyin bedeni hızla büyür ve gelişir. Aynı zamanda hormon seviyeleri, cinsel istekleri ve zekâ kapasitesi de artar. Bu biyolojik gelişmeler ve bireyin bunlara uyum sağlaması, bireye kendine özgü bazı özellikler verir. Bu dönemin gelişmeleri, yaşamın diğer dönemlerinden çok farklıdır (Yavuzer, 2021: 263).

Bu sebeplerle ergenlik dönemi stresli, çalkantılı bir dönem olarak görülmektedir. Bu dönemi sorunlu kılan temel neden, ergenin yeni değişim ve durumlarla baş etme yeteneklerini geliştirememiş olmasıdır. Hızlı değişim ve gelişimler, yeni ilgi alanları, heyecanlar, toplumun değer yargıları ve aile tutumlarının bir arada bulunması, ergenin hayatında önemli rol oynamaktadır. Bu zorlu süreçte ne yapacağını bilemeyen, kararsız kalan ergene yapılacak en iyi yardım, “başa çıkma stratejisi” oluşturmaya yardımcı olmak ve ruhsal destek sunmaktır (Aydın, 2010: 176). Bunun yanında bu dönemde anne babaların ergene verecekleri en büyük destek; ergene anlayışlı davranmaları, ona güven duymaları, özgür koşulları sağlamaları ve ergene çocuk muamelesi yapmaktan kaçınarak bir birey olarak değer vermeleri, ergenin çözebileceği problemin üstesinden gelebilmesi için alan açmaları ve bağımsızlık çabalarını

desteklemeleridir (Yörükoğlu, 1986: 130). Bu bağlamda, Ergenlik döneminde yaşanan zorluklar, ergenin başa çıkma stratejisi geliştirmesine ve aile desteğine ihtiyaç duymasına neden olmaktadır.

2.2. Psikoloji Kuramları Açısından Ergenlik

2.2.1. Piaget'e Göre Soyut İşlemler Dönemi

Biliş, insan beyninin yüksek düzeyde zihinsel yetenekler gerçekleştirmek için başvurduğu ortak bir terimdir. Bu yetenekler arasında akıl yürütme, kavrama, iletişim, değerlendirme, hesaplama, yaratıcılık, organizasyon, problem çözme, hafıza, algılama ve mantık sayılabilir (Budak, 2017: 130). Birey, durum ve kavramlara tepki verirken çevresini ve kendi davranışlarını algılama ve anlama süreçlerine tabi tutar, mekanik olarak hareket etmez (Apaydın, 2016: 38). Bilişsel gelişimin incelendiği bilişsel işlevler ise hayal gücü kullanma, bazı uyaranları dikkate almama, problem çözme, uyaranlar arasındaki ilişkiyi görme, bilgiyi geri çağırma gibi faaliyetlerden oluşmaktadır (Ergin, 2021: 103). Konu gereği bilişsel gelişimin önemi, özellikleri ve etkileyen faktörler ele alınacaktır.

Bilişsel gelişimin öncü isimlerinden biri olan Piaget, çocukların dünyayı anlamlandırmak için nesnelere ve insanlarla etkileşimde bulduklarını savunur. Çocuklar nesnelere oynayarak temel bilgi edinirler ve zamanla yetişkinlerin sahip olduğu soyut düşünceye ulaşırlar. Piaget, çocukların zihinsel gelişimlerine paralel olarak akıl yürütme becerilerinin nasıl değiştiğini ve geliştiğini açıklayan bir kuram geliştirmiştir (Köse ve Ayten, 2019: 46). Piaget'in bilişsel kuramı 4 evreye ayrılır. Bunlar duyuşsal-motor (0-2 yaş), işlem-öncesi (2-7 yaş), somut işlemler (7-12 yaş) ve soyut işlemler (12 yaş ve üzeri) evreleridir. Dini kavramlar soyut olduğu için bu evrelerden sonuncusunda anlaşılabilir (Mehmedoğlu, 2011: 34).

Bu çalışmanın konusu olan soyut işlemler evresi, mantıksal düşünmenin yetişkin seviyesine geldiği ve 11 yaşından sonra başlayan evredir. Bu evrede çocuklar çözüm önerilerini mantık çerçevesinde sunabilir ve tartışabilirler. Örneğin “eğer şu koşullar oluşursa, şu sonuç çıkar” diyebilirler. Çocuk deneme yanılma yöntemiyle problem çözerken varsayımını doğruladığında tatmin olur (Yavuzer, 2021: 267). Bu evrede, çocuğun zihinsel gelişimi de hızlanır. Çocuk, soyut ve sembolik kavramlarla varsayım

ve tümdengelim yapabilir. Çelişkileri fark eder, hipotezler üretir. Bu yüzden tutarlıdır. Bir fikrin kaynağını bulabilir (Yıldız, 2007: 92). Ayrıca ocuk, şimdiki zamanla birlikte gelecek zamanı da düşünebilir. İhtimallere göre akıl yürütebilir. Bir konuyu farklı açılardan değerlendirip test edebilir (Gander ve Gardiner, 1993: 425-426).

Piaget'in dini gelişim üzerine doğrudan bir çalışması yoktur. Ancak onun kuramı ve kavramları dini gelişimi anlamak için bir zemin oluşturmuştur. Piaget'e göre soyut dini kavramların kavranabilmesi için soyut işlemler evresinde olmak gereklidir. Onun teorisine göre çocuklar 12 yaşından önce bu tür kavramları algılayamazlar (Yıldız, 2007: 53). Soyut işlemler evresinde çocukların dinin daha derin manalarını anlayabileceklerini, daha önce din hakkında öğrendikleri şeylerin gerçek değerini takdir edebileceklerini belirtir. ocuk dini sadece mantıksal olarak değil, bağımsız olarak da değerlendirebilir. Piaget bireysel bilişsel gelişimin her alanda aynı olmadığını, bireysel deneyimlerden kaynaklanan farklılıkların bilimsel içeriğe göre değerkenlik gösterebileceğini ileri sürer (Karaca, 2022: 64-65).

Piaget, formel işlemler evresinde çocukların sadece mantıksal olarak değil, sosyal olarak da geliştiklerini belirtir. Bu evrede çocuklar, iş birliği ve tartışma yoluyla başkalarıyla etkileşimde bulunurlar. Piaget, mantığın gelişiminde iş birliğinin önemli bir davranış biçimi olduğunu vurgular. Formel işlemler bu yönüyle, iş birliği ve tartışma olmadan gerçekleşemez (Yavuzer, 2021: 266).

Sonuç olarak, Piaget'in bilişsel gelişim teorisi, çocukların zihinsel yeteneklerinin nasıl geliştiğini ve değerliğini açıklayan önemli bir kuramdır. Bu kuram, dini gelişimle ilgili de bazı ipuçları vermektedir. Piaget'e göre, çocuklar 12 yaşından sonra soyut işlemler evresine girerler ve bu evrede dini kavramları daha iyi anlayabilir ve değerlendirebilirler. Bu evrede çocuklar, dini sadece mantıksal olarak değil, bağımsız olarak da karar verebilirler. Ayrıca bu evrede çocuklar, iş birliği ve tartışma yoluyla sosyal olarak da gelişirler. Piaget'in kuramı, dini gelişimi anlamak için temel oluşturan bir kuramdır.

2.2.2. Erikson'un Psiko-Sosyal Gelişim Kuramı (12-18 yaş dönemi)

İnsan hem biyolojik hem de kültürel bir varlıktır. Doğumundan itibaren, çevresiyle uyum sağlamak ve gelişmek için kültürel koşullara göre şekillenir. Bu süreçte, yaşadığı toplumun sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel faktörleri önemli bir rol oynar (Yavuzer, 2021: 43-44). Bireyin yaşadığı toplumla sağlıklı ve doyumlu bir iletişim içerisinde olabilmesi için, önce kendisiyle sonra yakın akrabasıyla daha sonra iş arkadaşlarıyla, yakın çevresiyle, uzak çevresiyle ve toplumla barışık olması gerekmektedir. Herkesle, her şeyle barışık bir ruh hali olumlu kişilik gelişimine bağlıdır. Bireyin olumlu kişilik geliştirebilmesi için çalışması, çabalaması, özgünlükle beraber uyumlu olması ve üretken konuma gelmesi gerekmektedir. Bu noktada “kişilik ve benlik” kavramlarının izah edilmesi, kimlik kavramının anlaşılabilmesi açısından fayda sağlayacaktır.

Psikologlar, kimliğin merkezine kişilik ve benliği koyarak bu ekseninde kimliği çözümlenmeye ve tanımlamaya çalışmaktadırlar. Kişilik; (personality) Latince’de persona sözcüğünden türetilmiştir. Psikologların tanımına göre Kişilik; “bireyin kendine özgü ve ayırt edici davranışlar bütünü”dür (Köknel, 1982: 24).

Benlik ise gerçeği bilmek ve uyum sağlamaktır. Çevreden gelen uyarıcıların bilincine varmak, ayırt etmek, önlem almak, hatırlamak, muhakeme etmek, karşılaşılan engellere çareler bulabilmek, geleceğe ilişkin öneriler sunmak, savunmak, yöntem geliştirmek gibi birçok fonksiyonu yerine getirmektedir (akt. Aslan, 1992: 7).

Kimlik (identity) terimi ise Latince “idem” kökünden türetilmiştir. Bu terim aynılığı ve sürekliliği içermektedir. Kişinin ya da sosyal bir grubun tanınmasını sağlayan, çeşitli bağlarını açıklayan kimlik, dış gözlemlerle kavranabilen özelliklerin tümüdür. Özneyi, diğerlerinden ayıran farklar olarak tanımlanabilir. Siyasi, sosyal, mesleki, dini ve ailevi aidiyetleri ortaya çıkaran kimlik, eş zamanlı olarak bireyin sosyal rol ve statülerini yansıtmaktadır (Köseoğlu, 1995: 43). Bu bağlamda kişilik, benlik ve kimlik, kavramlarında ana unsur öznedir. Biricik varlık olan öznenin kendine has tüm özellikleri ve kendini nasıl hissettiği durumu kimlik kavramını ortaya çıkarmaktadır.

Sosyalleşme ise insanın bencil ve çaresiz bir bebek olarak başladığı bu süreçte, bağımsızlık ve yaratıcılık kazanmasına yardımcı olan bir öğrenme ve öğretme yöntemidir (Yavuzer, 2021: 43). Sosyalleşme sürecinde, bireyin kimliğinin oluşması

ve gelişmesi için psiko-sosyal gelişim teorisinin önemi büyüktür. Bu teoriyi ortaya atan Erikson, kimlik kavramıyla tanınmıştır. Erikson, kişiliğin “epigenetik” adını verdiği bir yöntemle, birbirini izleyen hiyerarşik evrelerde geliştiğini savunmuştur. Her evrenin kendine özgü bir gelişim ödevi vardır. Erikson’a göre, çocukluk dönemi kişilik oluşumunda kritik bir rol oynar. Kişilik, çocuklukta başlar, toplumsal etkileşimle biçimlenir, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılıkla devam eder. Dolayısıyla, gelişim yaşam boyu süren bir olgudur (Köse ve Ayten, 2019: 62).

Erikson’un psiko-sosyal gelişim kuramının temelini oluşturan bu sekiz evre, bireyin yaşamının farklı dönemlerine karşılık gelir. Bu evrelerin her birinin kendine özgü özellikleri ve sonuçları vardır. Erikson, insanın yaşamının farklı dönemlerinde karşılaştığı psiko-sosyal krizleri sekiz evreye ayırır. Bu evreler şunlardır: (0-1 yaş arası) “temel güven veya güvensizlik,” (1-3 yaş arası) “özerklik-utanç veya kuşku,” (3-5 yaş arası) “girişimcilik veya suçluluk duygusu,” (6-11 yaş arası) “iş yapma veya aşığılık duygusu,” (11-21 yaş arası) “kimlik kazanma veya rol karmaşası,” (21-40 yaş arası) “yakın ilişkiler kurma veya yalnız kalma,” (40-60 yaş arası) “üretken olma veya duraklama,” (65 yaş ve üzeri) “benlik bütünlüğüne ulaşma veya umutsuzluk” (Mehmedoğlu, 2011: 130).

Sekiz evreden oluşan psikososyal gelişim kuramı, değişken ve etkileşimli bir yapıdadır. Bir evredeki bir problemin çözüme kavuşması, sonraki evrelerin sağlıklı ilerlemesini sağlar. Her evrede bir problemin çözülmesiyle, birey bir değer kazanır. Bu değerle birey, sonraki evreye geçebilir (Köse ve Ayten, 2019: 63). Bu evrelerden beşincisi, ergenlik dönemidir. Bu dönemde birey, kimlik kazanmaya karşı rol karmaşası yaşar. Bu krizi nasıl aştığı ise kişiliğinin şekillenmesinde büyük rol oynar. 12-21 yaş ergenlik dönemini kapsayan bu evrede, hızlı büyüme ve bedensel değişimin gerçekleşmesiyle, birey kendini sorgulamaya başlar ve başkalarının gözünde ne olduğu ve önceden edinmiş oldukları rol ve becerilerinin günün koşullarıyla bağdaşp-bağdaşmayacağı yani kimlik sorunu bu dönemin problemidir (Karaca, 2023: 138). Bu evrenin sonunda kimliğine ilişkin cevaplar bulan ergen kimlik kazanımı yaşar, aksi durumda nereye gittiğine ilişkin belirsizlik, kimlik karmaşasına yol açmaktadır (Ergin, 2021: 103).

Kimlik gelişimi, bireyin kendisiyle ve toplumla olan ilişkisini yansıtan bir kavramdır. Kimlik duygusu ise sadece bireyin beden imajı, anıları, değer yargıları, bedensel

duyumları ve yaşantılarıyla ilgili değildir. Aynı zamanda bireyin cinsiyet, statü, mevki, yaş, etnik ve benzeri toplumsal konumlarıyla ve başkalarının kendisine nasıl baktığına ilişkin duygu ve inançlarıyla da bağlantılıdır (Budak, 2017: 435). Birey toplum içinde farklı durum veya rollerde bulunur. Bu durum veya roller, bireyin toplumsal kimliklerini oluşturur. Kimlikler, bireyin toplumda üstlendiği rolün ve birey olarak yarattığı anlamın bir yansımasıdır. Örneğin, anne ya da öğretmen olmak, birey için ne ifade ediyorsa, kimliğin içeriğini o belirler (Ergin, 2021: 189).

Erikson ergenliğin en önemli sorunu olarak kimlik arayışını görür. Dengeli bir kimliğin oluşabilmesi için ergenin istikrarlı olup, bütüncül bakış açısına sahip olması gerektiğini, düzenlemelerinde ve yaşantı biçiminde tutarlı olması gerektiğini ifade eder (Yavuzer, 2021: 285). Kendini tanıma ve tanımlama, hayattaki amacı ve toplumdaki statüyü belirleme konularında gençlerin ciddi sıkıntıları bulunmaktadır (Hökelekli, 2016: 71).

Ergenlik döneminde bireyler, yeni kimliklerini geliştirmeye çalışırken hem umutlu hem de umutsuz hissedebilir. Toplumun yükselen değerleri, ergenleri ezerek umutsuzluğa itebilir. Bu nedenle, ergenler güven-güvensizlik ve umut-umutsuzluk duyguları arasında çelişkiler yaşayabilir. Bu da onların şaşkın ve tutarsız davranmalarına yol açabilir. Bireyin kişilik yapısı, bebeklikten ergenliğe kadar geçirdiği evrelerde şekillenir. Eğer birey bu evrelerde güven, girişimcilik, bağımsızlık ve başarı duygularını kazanamamışsa, ergenlik döneminde daha çok zorlanabilir (Karaca, 2022: 174). Bunlarla birlikte ergenler kendileri ve başkaları için var olan kimliklerini uzlaştıramadıklarında, Erikson'un tabiriyle "kimlik bunalımı" veya "krizine" girmektedirler (Hökelekli, 2016: 72).

Ergenlik döneminde karşılaşılan krizlerin, net bir şekilde birbirinden ayrılması mümkün olmayabilir. Krizler ve çözüm yolları arasında yakın bir ilişki bulunur. Dini kimlik krizi, diğer krizlerden farklı olarak varoluşsal sorular içerir. Ergen, dini bir kimlik seçtiğinde, inancına uygun bir yaşam sürer ve dini başa çıkma yöntemlerini kullanır. Seküler bir kimlik seçtiğinde ise seküler başa çıkma yöntemlerine başvurur. Fakat dini bir kimlik belirleyen ergenler, bazen seküler başa çıkma yöntemlerine de ihtiyaç duyabilir. Tıpkı bunun gibi seküler bir kimlik benimseyen ergenler de gelişimsel problemlerini çözmek için dinden yararlanabilir (Hökelekli, 2016: 175).

Tüm dünyada var olagelen “kimlik krizi” farklı kültür ve zamanlarda baş göstererek evrensel bir mahiyet kazanmaktadır. Kimlik krizinin altında yatan etkenlere baktığımızda, gelişen ve hızla değişen toplum şartları karşısında ergenlerin toplum beklentilerine cevap verememesi; sosyo-kültürel sistemin, ergenlerin kendilerini ve dünyayı bütünsel olarak kavramada, kültürel altyapıyı sağlayamaması; onlara kurumsal alternatif sunmada yetersiz kalması gösterilebilir. Ayrıca toplumsal ilişkilerin bir kimsenin kimliğini oluşturmada güvenilir dayanak noktasından yoksun oluşu başka bir etken sayılabilir (Hökelekli, 2016: 72).

Erikson, bireyin Tanrı tasavvurunun ödipal dönemden önce oluştuğunu söyler. Bu tasavvurun temeli, anne ve bebeğin arasındaki temel güven bağında yatar. Bu durum, birçok bireyin neden Tanrı’ya güvendiğini, zor ve sıkıntılı anlarda, Tanrı’dan destek istediğini açıklar niteliktedir (Mehmedoğlu, 2011: 130).

Ergenlik döneminde ergenlerin belli ideolojileri onaylamaları ve arkadaş gruplarına dâhil olmaları, “doğruluk ve güven” duygularına katkı sağlar. Bu tür sadakat tecrübeleri, ergenleri kendileri için önemli bir güç kazanacak Tanrı tasavvuruna yönlendirir. Ayrıca manevi destek gördükleri toplum üyelerine karşı etkileşimli olmaya sevk eder (Karaca, 2023: 139).

Özetle, ergenlik dönemini kapsayan bu evrede birey birçok kimlik problemleriyle mücadele eder. Problemlerine çözüm bulan birey, kimlik krizlerini aşarak, başarılı bir kimliğe ulaşır. Bu krizlerden kurtulamadığı takdirde kimlik bocalamasıyla yaşamını sürdürür. Bu dönemde kazanılan en büyük değer sadakattir (Köse ve Ayten, 2019: 63).

2.2.3. Kohlberg’in Ahlaki Gelişim Kuramı

Ahlak, doğru ve yanlış belirleyen bir kavramdır. Bu kavram felsefi, dinsel, kültürel ve toplumsal saiklerden etkilenen bir görüş veya inanç bütünüdür (Apaydın, 2016: 10). Bu kavramın nasıl oluştuğu ve geliştiği ise çocukluk döneminde başlayan bir süreçtir. Çocukluk döneminde ahlak gelişimi, çocuğun doğal eğilimleri, çevresi ve ruhsal yapısı arasındaki etkileşim sonucunda şekillenir. Doğuştan hazır bir ahlakı yapıya sahip olmayan çocuk, zamanla ahlakını geliştirip olgunlaştıracak bir kabiliyete sahiptir. Bu doğal eğilim yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur. Çocuk dışsal güçler tarafından engellemediği sürece, kültürel sınırların ötesine geçerek evrensel

ahlak kurallarının benimsendiği bir ahlakı gelişim gösterebilir bu bağlamda ahlak gelişimi katılımı getiren meziyetlerin olgunlaşmasıyla değil, bireyin çevresiyle ve ruhsal yapının etkileşimi sonucu gelişen bir mahiyete sahiptir (Hökelekli, 2009: 11).

Ahlak gelişimi sürecinde, çocuklar evrensel ahlak kurallarını benimsemeye çalışırken, aynı zamanda ahlak ilkelerini de öğrenirler. Ahlak ilkeleri, insanların ortak olarak kabul ettikleri, adalet ve eşitliği ihlal etmeyen, genel ve soyut ilkelere dayanır. Bu ilkeler adalet ve eşitlik temeliyle oluşturulan kurallardır. İnsanlar arasında ahlaki düzey ve ahlaki görüşler farklı olabilir, ancak adalet ilkesine dayanarak kurulan ortak değerler evrensel olarak kabul edilir (Kulaksızoğlu, 1999: 98).

Kohlberg, insanların ahlaki yönden nasıl geliştiklerini araştırmıştır. Onun teorisine göre, ahlaki gelişim üç ana düzey ve altı alt evreden oluşur. Bu evrelerde insanlar, ahlakın basitten karmaşığa doğru ilerleyen bir seviyeye ulaştığını gösterirler. Kohlberg'in teorisinde, ahlakın evrensel dinlerden esinlenen temel değerlere dayandığı varsayılır (Karaca, 2023: 89). Kohlberg'in ahlaki gelişim teorisine göre, üç ana düzey ve altı alt evre şöyledir:

1. Gelenek Öncesi Düzey: Bu düzeyde insanlar, ahlaki kararlarını ceza veya ödül beklentisine göre verirler. İki evreye ayrılır:

- Ceza ve İtaat Yönelimi: Bu evrede bireyler, otoritenin belirlediği kurallara uyarlar ve cezadan kaçınmaya çalışırlar (A.g.e.: 91).
- Faydacı Görelilik Yönelimi: Bu evrede insanlar, kendi çıkarlarına göre davranırlar ve başkalarının ihtiyaçlarını da gözetebilirler (A.g.e.: 92).

2. Geleneksel Düzey: Bu düzeyde insanlar, ahlaki kararlarını toplumsal beklentilere ve normlara göre verirler. İki evreye ayrılır:

- Kişiler arası Uyum veya “İyi Çocuk” “İyi Kız” Yönelimi: Bu evrede insanlar, başkaları tarafından sevilip sayılmak isterler ve başkalarının duygularını önemserler.
- Hukuk ve Düzen Yönelimi: Bu evrede insanlar, toplumun düzenini korumak için kurallara uyarlar ve otoriteye saygı duyarlar (A.g.e.: 93).

3. Gelenek Sonrası Düzey: Bu düzeyde insanlar, ahlaki kararlarını evrensel değerlere ve prensiplere göre verirler. İki evreye ayrılır:

- Sosyal Kontrat Yönelimi: Bu evrede insanlar, toplumun yararına olan kuralları desteklerler ve bireysel haklara saygı duyarlar (A.g.e.: 94)

- Ünlversal Etik Prensipler Yönelimi: Bu evrede insanlar, kendi vicdanlarına göre hareket ederler ve herkes için geçerli olan ahlaki ilkeleri savunurlar (A.g.e.: 95).

Konumuz itibariyle, Kohlberg'in ahlaki gelişim teorisinin en üst düzeyi olan gelenek sonrası düzey incelenecektir. Gelenek Sonrası Düzey, Kohlberg'in ahlak gelişimi teorisinin en yüksek düzeyidir. Bu evre ilkeli ahlak evresi olarak da bilinir. Sosyal sözleşme ve evrensel ilkeler bu evrede ön plana çıkar. İnsan haklarının gözetildiği evrensel ilkeler dikkat çeker. Bireyler arasında ahlaki değer ve ilkeler bu düzeye gelen bireyler tarafından içselleştirilir. Bireylerin faydasına ters düşen uygulamalar, kural ve yasalar bireyler tarafından sorgulanabilirliği bulunmaktadır. Bu evreyi yakalayabilen bireyler, ideallerini gerçekleştirmek için yaşamlarını insanlık yararına adadıkları söylenebilir (Köseoğlu, 2021: 218). Gelenek sonrası düzey özetle, ahlaki gelişim açısından soyut prensipleri ihtiva eder. Birey bu düzeyde ihtilafları kabul eder. Alternatifler arasında içsel tercihler yapabilir (Karaca, 2023: 94).

Kohlberg'in ahlak gelişiminin son evresini, bazı araştırmacılar yedinci aşama olarak ileri sürerler. Çünkü onlara göre bu aşama alem ile bireyin birlik duygusundan ibarettir. Şöyle ki, bütün alem, yaratılmışların bir parçasıdır. Bireyi yalnızlık duygusundan kurtaran bu hissiyat, bireyi bütün varlığın bir parçası olarak bütün hayattan pay sahibi olarak görmeye başlar. Birçok insan tabiatı seyrederken veya güzel bir müzik tanısında bu tür mistik tecrübelerle idrak etse de bu türden yaşantılar kısa süreli olmalarıyla dikkat çeker. Yaşamın ileriki dönemlerinde bu tür tecrübeleri yaşama ihtimali daha yüksek olan ergenler Tanrı'yla veya varoluşları içinde barındıran tabiatla bir tür birlik duygusu hisse edebilmektedir (Karaca, 2023: 97).

2.3. Ergenlerde Dua ve Tanrı Tasavvuru

2.3.1. Duanın Tanımı ve Muhtevası

Arapçadan türetilmiş mastar bir kelime olan dua, sözlükte; "çağırarak, seslenmek, davet etmek, istemek, yardım talep etmek, birini bir şeye sevk etmek, birini isimlendirmek, birini bir toplantıya, bir ziyafete ya da merasime çağırarak ölünün arkasından ağlamak suretiyle ağıt yakmak" anlamlarına gelmektedir (Karagöz, 2022:

21; Soysaldı, 1996: 13-16). Dua kavramı, Arapça edatların kullanılmasıyla anlam yelpazesini genişleterek, “çağrılmak, Allah’a dua etmek, niyazda bulunmak, yalvarmak” anlamı kazanmaktadır. Yine farklı edatlarla “hayır dua etmek, beddua etmek, biri için kötülük dilemek” manalarını da içermektedir (Mutçalı, 1995: 269). Kur’an-ı Kerim’de dua; “çağırma, seslenme” (en-Nur suresi 24/ 63), “yalvarma, yakarma” (Ali İmran suresi 3/38), “ibadet” (el-Furkan suresi 25/68) anlamında kullanılmaktadır. MEB Dini Terimler Sözlüğü’nde (2009: 61) ise “dileme, yardım isteğinde bulunma”, “ibadet ve yakarma cihetiyle okunan dini metin”, “insanın Allah’ın büyüklüğü ve yüceliği karşısında kendi zayıflıklarını anlayarak, ona yalvarması, şükretmesi, övmesi ve her zaman onunla iletişim kurma eylemi.” şeklinde farklı anlamlara geldiği ifade edilmektedir.

Allah’ın yüceliği karşısında kulun çaresizliğini dile getirmesi için yapılan dua, bireyin inandığı ve güvendiği Varlık’tan lütuf, nimet ve yardım istemesini, kendisine dünya ve ahiret hayatında güzellikler ve iyilikler vermesini; yaşadığı dert, keder ve beladan kurtulması hususunda kendisini desteklemesini; işlediği günahların bağışlamasını, sevgi ve saygı duyguları içinde yalvarıp yakarıncasına ifade etmesidir (Karagöz, 2022: 21).

Duaların “dünyevi istekler”, “sağlık ve afiyet”, “uhrevi talepler” ve “hamd ve şükür” olmak üzere farklı türleri mevcuttur. Genellikle sağlık ve afiyet dahil dünyevi istekler duaların özünü oluşturur. Zayıfların güce çağrısı olarak dua davranışı aslında acizliğimizi çaresizliğimiz itiraf ederek kadir-i mutlak kabul edilen Allah’tan yardım talep etmeyi içerir. Bu anlamda dua, sorunlarla başa çıkmada olumlu bir işlev üstlenir. Bu noktada inanan insan acziyetini gösterirken kendisinin zayıflığını özellikle itiraf etmesi, Allah’a tazim ve saygı göstermesi önemlidir. Zira birey bilinçli ya da bilinçsiz olarak böyle bir tavır sergilerken adeta inandığı varlığı etkilemek istemektedir. Kelami açıdan bu konu kuşkusuz daha farklı ele alınabilir. Ancak psikolojik açıdan bireyin motivasyonu genellikle bu yöndedir. Bu nedenle İslam bilginleri, tevhit ilkesine zarar vermemek için dua da dilek ve istek boyutunu ikinci plana atarak, Allah’a saygıyı bilhassa ön plana çıkartmıştır. Çünkü acziyet duygusuyla, Allah’ın üstün gücü ve büyüklüğü idrak ederek inayetine sığınmak aynı zamanda Allah’ı ta’zim etmektir. Ragıp el İsfahani de bu seslenişte, yüce yaratıcıyı büyük bir saygı ile anarak istekte bulunma mahiyeti bulunduğunu ifade etmiştir (Parladır, 1994: 530). Bir başka açıdan

dua; aşığıdan yukarıya, küçükten büyüğe sunulan bir talep ve niyaz halidir. Bu noktada kalıplaşmamış ve kalıplaşmış dua çeşitlerinin olduğunu söylemek gerekir. Kalıplaşmamış dua, içten geldiğı gibi bireyin kalbini Rabbine açarak onunla tek yönlü konuşmasıdır. Bu konuşmada sınır, şart ve lafzın önemi yoktur. Ayakta, yürürken, oturarak, yatarak, hemen her durumda Allah'a dua ile iç dünyasını açan birey taleplerini istediğı gibi dile getirebilir. Hamd ve sena duaları da sıklıkla kalıpsız bir şekilde yapılabilir. Kalıplaşmış dua cümleleri ise genellikle Arapça ya da bireyin en iyi bildiğı dilde belli bazı dua kalıplarını tekrarlamasından ibarettir. Yemek duası, tövbe istiğfar duası, nikah duası bu kapsamdadır. Halk arasında kalıplaşmış Arapça dualar, oldukça rağbet bulmaktadır. Ancak psikolojik açıdan bireyin ruhsal mahremiyetini en iyi yansıtan dualar; gönlün eşlik ettiğı, kelimelerin öneminin olmadığı hatta bazen sadece düşünce ile gerçekleşen kalıplaşmamış dualardır.

2.3.2. Dua Davranışına Psikolojik Yaklaşımlar

Dua, Allah ile insan arasında kurulan özel ilişki ya da haberleşmenin adıdır. Bu haberleşmede muhtaç ve arzuları olan insanın kendi sesini işiteceğı, inanıp güvendiğı açıkça denk olmayan bir varlıkla kurulan ilişki söz konusudur (Hökelekli, 2021: 212). Bu ilişkide ruh, maddi olmayan âleme doğru yükselerek hayatı yaratan kudret, kuvvet ve kemal sahibi yaratıcıyla iletişime geçmek için çaba sarf eder (Carrel, 2021: 6). Allah'a güven ve ümitle yönelen insan kendi durumunun faniliğini itiraf ederek, isyan etmeden hayatına anlam yükleyerek iradi arzusunu sürdürür (Hökelekli, 2021: 213). Salt inanan insanların değil, inancını yitirmiş materyalist hayat felsefesini benimsemiş insanların bile dua ettikleri saptanmıştır (Marinier, 1991: 16). Çünkü yardıma ve korunmaya muhtaç olarak doğan birey, biyolojik yetersizliğinin yanında psikolojik ve sosyolojik birçok yetersizlikleri, sınırlılıkları da beraberinde getirir. Sonlu bir dünyada ölümlü bir varlık olmasının yanında bilgiye muhtaç olması, belirsizlik ve güçsüzlük ekseninde gezmesi, çaresizliğini ortaya koyan bariz göstergelerdir. İşte bu bağlamda birey hem kendinde var olan eksiklerini hem de sosyo-kültürel açlığını doyumak için yüce bir yaratıcıya ilgi duyar ona teslim olur (Bahadır, 2021: 153). Bu teslimiyette dua davranışıyla birey Allah'a olan içten bağlılığını itiraf eder (Hökelekli, 2021: 214).

Bir istek ve dileğin ortaya konulmasına vasıta olan dua davranışı, bireyin umudunu canlandıran kıymetli bir araçtır. Doğal felaketler, trafik kazaları, hastalık, başarısızlık

gibi bireyi derinden sarsan olaylar karşısında, dua davranışı bir imdat çılgılığı ve yardım çağrısıdır (Doğan, 1997: 14). İster bir çaresizliğin yatıştırılması, isterse bir arzunun gerçekleşmesi amacıyla yapılsın, dua davranışını zaruri kılan nedenler vardır. Her durumda dua bir talep ve yöneliş işidir. Aslında bu davranış, yaratıcı tarafından bilinmek ve işitilmek dileğinden başka bir şey değildir (Hökelekli, 2021: 213).

Carrel'e (2021: 27) göre, "muhtaç olduğumuz bir şeyi Allah'tan istemek tamamıyla meşru bir harekettir. Bununla birlikte, bir ihtirasın ödüllendirilmesi veya kendi çabalarımızla kolayca elde edeceğimiz bir şeyi Allah'tan istemek mantıksız ve ahlaki değildir."

Tabiatı gereğince bireyler, daha ziyade çaresizlik, üzüntü, acı, ızdırap ve mahrumiyet gibi gerekçelerle duaya yönelirler. Fakat dua davranışı bu tür deneyimlerle sınırlı değildir. Bazen bireyler, ihtiyaçları dışında gönül borcu ve şükran ifade etmek için samimane yüce yaratıcı ile iletişime girebilir (Bahadır, 2021: 157). Bazen de içinde buldukları kötü durumu Allah'ın takdiri olarak nitelendirir; her ne olursa olsun hoş karşılarlar, şikâyet etmezler ve talep etmezler (Peker, 2021: 125).

Teorik ve tecrübî gözlemler göstermiştir ki duanın çok yönlü faydaları bulunmaktadır. Dua, insanın algısını, duygularını, beden ve ruh sağlığını ve maddi olayları değiştiren güçlü bir kuvvettir. Bununla birlikte, bir kişinin o psikolojik değeri elde edebilmesi, inancını gerçekten sürdürmesine bağlıdır (Hökelekli, 2021: 227).

James, Pozitivist bilimin inkâr etmesi şöyle dursun, duanın kıyamete kadar devam edeceğini bildirerek onun vazgeçilemez olduğunu ifade etmiştir (Şeraiti, 2006:130). Carrel'e göre, dua ihtiyacının ortadan kaldırıldığı toplum, bozulmayı ve çöküntüyü önleyemez (Carrel, 2021: 40). Dua, toplum üzerinde önemli bir etkiye sahiptir ve birlikte yapıldığında sosyal bütünleşmeyi teşvik eder. Dua ile aynı inançta birleşen insanlar, ümmet olma bilincini kazanabilirler. Allah, dua etmek için bir araya gelen insanların birlik ve beraberlik ruhuyla kaynaşmalarını ve birbirlerinin üzüntü, keder ve sevinçlerini paylaşmalarını istemektedir (Şentürk, 2010: 152).

Dua ibadetin bir parçasıdır. İbadet, insanın ruhunu nasıl düzenler ve güçlendirirse, dua da aynı işleve sahiptir. Dua, insanın kötü imgeler ve tutkularla dolmasına ve kötülöklere sürüklenmesine engel olarak ahlaki yapısına da yardımcı olur (Pazarlı, 1982: 195). Sonuç olarak, doğru bir şekilde yerine getirilen dua, bireyin kendisinde

tahammül, tevekkül ve azim gibi ahlaki duyguları geliştirmesine yardımcı olur. Böylece kişinin ahlaki değerlerini güçlendirir (Kahraman, 2011: 44).

Dua, insanı yalnızlıktan, ümitsizlikten ve karamsarlıktan korur. Şöyle ki, başarısızlık duygusu insanı zamanla üzebilir ve kaygıya neden olabilir. Kendi ile baş başa kalan, derdini içine atan birey, iç dünyasında var olan problemleri büyütür psikolojik buhranlara sürüklenir. Bu nedenle dua ederek Rabbine sığınan, iyi bir kul olmak isteyen bireyler, hayatın zorluklarına karşı yalnız olmadıklarını hissederek manen güç kazanır ve her şeye güç veren ilahi bir varlık olduğunu hatırlar. (Şentürk, 2010: 164). Böylece huzur duyacağı, kendisini güvende hissedeceği bir kapısı olduğu için menfi duygulardan sıyrılmaya başlar. Zihnin de var olan dua etme isteği ümitvar olmasını sağlar. Bu duygu ile tam bir güven ve teslimiyet baş gösterir (Kimter, 2015: 192).

Kısacası, dua ederek varoluşsal gerçekliğin farkına varan birey, zihni, fikri, maddi ve manevi tüm gücünü en iyi şekilde kullanarak, metafizik gerilimden kurtulmakta, gam, keder, endişe ve korku gibi negatif yükleri yüce yaratıcıya havale ederek rahatlamaktadır.

2.3.3. İslami Literatürde Dua Davranışı

Dua davranışı, Kul ile Allah arasında karşılıklı ilişki halindedir. Bu ilişkide kuldan Allah'a sözlü iletişim dua olarak yansırken, Allah'tan kula fiili bir cevap şeklinde gelmektedir. (el-Mü'minun, 40/60.ayette) "*Rabbimiz: 'Bana dua edin, size cevap vereyim' dedi*" mesajı, Allah'ın mutlak surette duaya fiili olarak karşılık verdiğini göstermektedir (Ateş, 1975: 184).

İslami literatürde, Kur'an-ı Kerim'in ilk suresi Fatıha ile başlar. Orada "*Allah'ım! Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.*" (el-Fatıha 1/4) hitabı, Allah'a sığınmanın açık bir örneğidir. Son ayetlerin Nas süresi ile bitmesi, "görünür görünmez her türlü kötülükten Allaha sığınılması" dua metinlerine bir örnektir. (el-Araf 7/55), Allah'a nasıl dua edileceğini açıklar. Yine (el-Bakara suresi 2/ 201), (İbrahim suresi 14/41), (el-Furkan suresi 25/74) (Ali-İmran suresi 3/ 8-9), ayetleri dua metinleri mahiyetinde olup, müminlerin yaptıkları dualara örnek teşkil etmektedir (Çağrı,1994: 536).

Kuran'da meleklerin, peygamberlerin ve Müslümanların vb. dualarına yer verildiği gibi (Ali-İmran Suresi 3/26-27)'de Hz. Peygamberin duasından söz eder (Karamollaoğlu,1998: 22-30).

Kur'an'da dua anlamına gelen kavramlar bulunmaktadır. Örnek verecek olursak, "İbadet, namaz, çağrı, söz, yalvarmak, sual, istiane, istiğase, istiğfar, sığınma ve tövbe bunlardan bazılarıdır (Karagöz, 2022: 24-29).

Kur'an'da insanların Allah'a duaya iltica etmeleri emredilerek, duanın usul, adap ve tesirleri üzerinde durmuştur. (el-Bakara 2/200, el-Yunus 10/106, el-Mü'minun 23/106-107) vb. ayetlerde dünyada iken Allah'ı tanımaktan ve emirlerini yerine getirmekten kaçınanların ahirette yaşayacakları pişmanlık ile yeniden dünyaya gönderilmeleri için Allah'a yakarışlarını içermektedir. Yüce Allah, (el-Fatiha suresinde 1/6) dua etmeyi emretmektedir.

(el-Enbiya, 21/83-84) Eyyüb (as), derdi için Allah'a dua etmesi duanın psikolojik yönüne vurgu yapmaktadır. Şöyle ki; dua etme bilinci, her şeyden önce Allah'a karşı güçlü bir güven duygusu geliştirir. Bu duyguyla birey yalnız olmadığını, kendisini koruyan, kollayan gözeten güçlü bir varlığı tecrübe eder. Böylece ruhunun derinliklerinde huzur ve ferahlığı duyumsar (Altuntaş, 2019: 79).

Dua Allah'a bağlılığın en güzel ifadesidir. Hz. Peygamber duanın ilahi bir emir olduğunu beyan eder (Hâkim, "Deâvat," 1,493). Hadislerde dua ibadetin özü olarak nitelendirilmiştir. İslam alimlerinden Tirmizi Allah katında duadan daha şerefli ve kıymetli bir ibadet olmadığını ifade eder (Tirmizi, Daavât 1). Hatta dua etmeyene, Allah'ın azap edeceği bildirilir (İbn Mâce, "Dua," 17).

Hadis külliyyatında dua ile ilgili "dua bölümleri" oluşturulmuştur. Bazı âlimler, dua bahsini, münferit bölümler halinde ele almışlardır. Bu bölümler, "Kitab" başlığı altında konu ve muhteva cihetiyle kategorize edilmiştir. İslam terminolojisinde, hadis külliyyatında nakledilen Hz. Peygamber, geçmiş peygamberler ve selef-i salihine atfedilen dualara me'sur dualar denilmiştir. Hadis literatürünün ve te'lif edilen eserlerin önemli çoğunluğunu me'sur dualar oluşturmuştur (Çağrı, 1994: 536-537).

Dua gayretlerimizi sekteye uğratan bir atalet değil aksine yapacağımız meşru işlerde her daim Allah'ın yardım edeceği inancıyla huzur ve motivasyon kaynağıdır (Ateş, 1997: 304). Ayrıca, Hz. Peygamber'in hayatı incelendiğinde, duanın sadece ibadet gibi

dini fillerde değil, dünyevi ve şahsi olarak adlandırılabilir her şeyde önemli bir rol oynadığını görmekteyiz. Söz konusu yeme-içme adabından, yürüme, oturma, kalkma adabına, seyahatten ticarete kadar dünyevi her alanda dua esintileri önemli bir yer tutmaktadır (Canan, 1993: 5119).

Hz. Peygamber yalnızlık, korku ve endişeli ruh hali, kötülüklerin şerri vb. durumlar için dua edilmesini emrederdi (Karagöz, 2022: 305). Hadisler kötü ahlaktan, nefsanî arzulardan, ayıp şeylerden Allah'a sığınma, ondan hidayet, sağlık ve yardım isteme, doğru yola iletme, kanaatkârlık, şükür duasının psikolojik yansımalarını göstermektedir (Akbaş, 2021: 56-57).

2.3.4. Ergenlikte Din

Ergenlik, “çocukluk ile erişkinlik” arasında bir geçiş dönemi olarak tanımlanır. Bu geçiş döneminde ergende, çeşitli fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik değişiklikler meydana gelir (Aydın, 2010: 171).

Din, “inanış ve davranış şekilleri ile insanlar arası ilişkileri düzenleyen ve insanların iyi işler yapmasını, barış ve huzur içinde bir arada yaşamasını sağlayan kurallar bütünüdür”. Rudolf Otto'ya göre din, “insanın kutsal saydığı şeylerle olan” ilişkisidir (Küçük, Tümer ve Küçük, 2020: 8).

Evrensel bir değer olarak din, her toplumda görülür. Ergenlikle birlikte dini ilgi şuurlu biçimde uyanır. Ergenin gerek iç dinamiğindeki gelgitler gerekse toplumda sürekli değişen değer yargıları, onun dini açıdan bocalamasına, bunalımlar yaşarak çelişkili davranışlar sergilemesine yol açar (Hökelekli, 2021: 267). Dini ilgi ergeni doğrudan ya da dolaylı olarak etkiler. O, dikkatini çekenlere eğilimlidir ve bazılarını ise tepki verir. Ergenlik döneminden önce aile ve çevre, bireyin dini inançlarını şekillendirirken, ergenlik döneminden itibaren bireyin zihni gelişimi ve edindiği bilgiler etkili olmaya başlar. Böylece dini inceleyen ve idrak etmeye çalışan ergen, Allah'a ve dine bağlanır (Peker, 2021: 85). Din kanalıyla kurulan bağ, hayatın anlamını ve amacını arayan ergenler için, karşılaştıkları gerçekliği yorumlama ve değerlendirme konusunda zihinsel bir rehberlik sunmaktadır. Bu sayede olayları daha bütünsel bir perspektiften görebilmekte, hayata daha umutlu ve güvenli bir şekilde bakabilmektedirler. Allah'ın desteğiyle kendi hayatlarını yönlendirebildiklerini

hissetmekte, kimlik arayışı içinde olan ergenler de din sayesinde kendilerini tanımlayabilecekleri bir çerçeve bulabilmektedirler. Böylece ergen; hayata, olaylara, insanlara daha pozitif bakmayı başarabilmekte, kendisi ve çevresiyle daha uyumlu ve mutlu bir yaşam sürdürebilmektedir (Hökelekli, 2016: 83).

Ergenlik döneminde cinsel duygular işlevsel hale gelir. Bu dönemde fiziksel olarak cinsel olgunluğa ulaşan ancak ruhsal ve zihinsel olarak cinsel birlikteliğe hazır olmayan ergende cinsel dürtüleri kontrol edememe gibi sorunlar baş göstermektedir. Yapılan araştırmalar dini inancı güçlü ergenlerin, cinsel dürtülerini kontrol altına aldıkları, sapma ve aşırılıklardan korundukları ve evlilik öncesi ve sonrası cinsel ilişkilerden kaçındıkları için iffetli ve ahlaki olmayı tercih ettiklerini göstermiştir (Hökelekli, 2016: 87). Bu bağlamda din, geleneksel ahlaki normların korunmasında ve sürdürülmesinde önemli bir rol oynar. Çeşitli araştırmalar, aile değerlerine bağlılık, anne-babaya ve büyüklere saygı, çalışkanlık, dürüstlük, itaat, yardımseverlik, cinsel kontrol, korunma gibi geleneksel değerler ile din ve dindarlık arasında doğrudan bir ilişki olduğunu göstermiştir (Hökelekli, 2015: 29).

Ergenlik döneminde uyuşturucu ve bağımlılık yapan maddelerin kullanımı, fiziksel ve ruhsal sağlığı olumsuz yönde etkileyecek bir diğer önemli sorundur. Ergenin yaşamında olumsuz durumlara neden olabilen uyuşturucu madde ve rahatlatıcı tarzdeki ilaç kullanımı, ergenlikte daha fazla görülmektedir. Kandel ve Faust tarafından yürütülen bir araştırmaya göre, gençlerin bira, şarap, sigara, sert likör, kokain-eroin, diğer yasa dışı ve kullanımı yasak olan uyuşturucu maddeleri daha sık kullandıkları tespit edilmiştir (Gander ve Gardiner, 1993: 467).

Dini inanç ve değerler, gençleri bu amaçsızlık ve boşluk duygularından koruyarak anlam dünyalarını inşa etmelerine yardımcı olur. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki dini eğitim veren okullarda eğitim gören veya dini eğilimi olan ergenlerin uyuşturucu madde kullanma ve alkol kullanma olasılığı, dini eğitim veya yönelim olmayanlara göre daha düşüktür. Dini inançlara sahip gençlerin intihar düşüncesi kabul edilemez. Çünkü din, hayatın değerini korumak için güçlü bir motivasyon kaynağı olarak hizmet eder. Ergenler bu gerçekliğin farkında olup, inanç zayıflıkları ve intihar eylemi arasındaki bağlantıyı kolayca bulabilirler (Hökelekli, 2015: 28).

Din, anlam arayışındaki bireylere benzersiz fırsatlar sağlar. Sığınma gibi ilkel gereksinimlerin yanı sıra güvenme, fedakârlık, sorumluluk ve üretkenlik gibi psiko-

sosyal unsurlara da destek olmaktadır. Böylece din, dramatik olaylar ve ruh sağlığını tehdit eden deneyimler karşısında emsalsiz fırsatlar sunar (Bahadır, 2021: 70). Ne var ki, bu mekanizmanın işlerlik kazanabilmesi için uygun bilimsel anlatım yöntemlerinin kullanılması gerekmektedir. Bu konuyla ilgili olarak, çocukların kusurlu, hatalı, eksik veya yetersiz yönlerinin tespit edilmesi ve bunlarla ilgili düzenlemelere öncelik verilmesi gerekmektedir. Dini, ahlaki ve manevi gelişimsel özelliklerini ikmal etmemiş bireylerin benlik yapısı, içsel ve dışsal çok sayıda zararlı hezeyana açıktır. Bu nedenle, temel olarak eksik olan dini yaşayış ve anlayışın yol açabileceği sapmalar ve yabancılaşma da tartışılmaz (Hökelekli, 2015: 29). Bu bağlamda, ergenlikte din eğitimi, gençlerin eleştirel ve yaratıcı düşünme yeteneğine sahip olmasını ve toplumla uyumlu olmasını sağlar. Bunun yanında, bireyin sosyal becerilerini ve iletişim becerilerini geliştirmesini sağlamayı amaçlar. Böylece değerler eğitimiyle birey kendiyile ve çevresiyle uyumlu, mülkiyet hakkına riayet eden, sorumluluklarını bilen, namuslu, güven veren, müşfik, iyiliksever, kararlı, gayretli, tutumlu, dost, cesur ve meslek ahlakına sahip bireyler yetiştirmeye yardımcı olur (akt. Orhan ve Dağcı, 2015: 122).

2.3.4.1. Ergenin Dini Duygu Düşünce ve Davranış Gelişimi

Çocukluk dönemi, çocuğun bülüğa ermesiyle sona ermektedir. Kızlarda bülüğ (ergenlik) normalde 11-13 yaş aralığında, erkeklerde ise 12-14 yaş aralığında başlar. (Peker, 2021: 171). Bülüğa erme, dinsel sorumlulukların yerine getirilmesi için “başlangıç startı” verilmiş olur. Bu dönemde ergen yetişkin statüsünde görülür. Bu nedenle, hem dinin emrettiği görev ve sorumlulukları yerine getirme hem de yasaklardan kaçınmakla yükümlüdür (Hökelekli, 2021: 266).

Dini düşünce, “dini yaşayış ve duyusun bir yönü de zihinsel tarafıdır. Bireyin çocukluğundan itibaren gelişim niteliklerine bağlı olarak dinsel içerikli duyus ve sezilerinin belli bir zihinsel süreçte şekillenmiş kodlanmış biçimine” denir (Apaydın, 2016: 75). Dini düşünce bireyin çocukluk döneminde aile ve yaşadığı çevreden geleneksel olarak öğrendiği, yetişkinlerin otorite ve anlayışını baz alarak oluşturulur. Bu düşünce biçimi, ergenlik döneminde fiziki ve bilişsel gelişmelere paralel olarak yeniden şekil alır (Kula, 2015: 41).

Dini duyguya gelince, bir kişinin yaşadığı dini deneyimler sırasında ortaya çıkan tüm duygu ve algılardır (Hökelekli, 2021: 137). James'e göre, insan çaresiz kaldığında veya umutları tükendiğinde dini duygu imdada yetişir. Bireyin iç dünyasını motive ederek onu gençleştirir. Böylece kişi stresten ve endişelerden kurtulur, yenilenir. İşte bu duyguyu sağlayan kavramın adı dindir (A.g.e.: 140).

On iki-on üç yaşlarındaki ergende “soyut düşünme” kabiliyeti başlar. Bu kabiliyetle beraber ergenin zihni düşünme kapasitesinin arttığı da görülür. O, bu yaşlarda problem analizleri yapabilir, zihni olarak varsayımlar yürütebilir. Ergen zihni bir kurama dayanarak, onun asıl bağına akıl yürütme ile idrak edebilir. O, artık doğaüstü, dini ve metafizik konuları, düşünme eğilimindedir. Onun duyguları bu dönemde zirve noktasına ulaşmaya başlar. Ruhun derinliğinden güç alan ergen, dini düşüncede çocukluktan farklı bir gelişim göstererek. dini duygularını şuur seviyesine çıkartır (A.g.e.: 267).

Dini duyguları şuur seviyesine çıkan ergen, ailesinden ve çevreden edindiği dini inançları yeniden gözden geçirmeye başlar, zaman zaman düşünmeye, akıl süzgecinden geçirmeye ve hüküm vermeye başlar. Ergen, dinin pratik faydaları ve günlük olaylarla münasebetleri üzerine düşünür ve tatmin edici yanıtlar arar. Allah, inançlarla ilgili konularda akli ve mantıki kanıtlar bulmaya çalışır (Peker, 2021: 95).

Ergen, kendisini çevreleyen şeylere artık basit gözlerle bakmaz. O sanki deruni bir kararsızlık içerisinde (Hökelekli, 2021: 269). Ergen, karmaşık duygular içindeyken, inanç, ibadet ve ahlak konularında iyiyi kötüden ayırt etme ve seçme yeteneğine sahiptir. Bu dönemde, taşkın hareketler ve dengesizlikler yapma potansiyeline sahiptir. (Peker, 2021: 171). Bu ruh hali onu içgüdüsel olarak yüce yaratıcıya yöneltir. Ve onunla teması geçer. Somut işlemler döneminde Allah'ı insana ait özelliklerle hayal eden çocuk, ergenlik döneminde bu fikri tamamen terk eder. Zihin dünyasında Allah, hiçbir şeye benzemeyen, şekli olmayan, cisimsiz, manevi bir varlık olarak algılanmaktadır. Dini inanç ve değerler onun için çok önemli hale gelir. Kader anlayışı, ölüm ötesi hayat, insanlar arası eşitsizlikler üzerinde düşünmeye başlar. Dini inanç ve anlayış, on iki-on üç yaşları arasında neredeyse yetişkin düzeyine ulaşmıştır (Hökelekli, 2021: 269).

Ergenlik döneminde, aile ve yaşadığı toplum, yüce yaratıcı tasavvuru gelişen ergenin, dini yönelişinde önemli bir rol oynar. Doğal afetler, felaket, ölüm, hastalık ve benzeri

durumlar, gençlerin dini uyanışında önemli yol haritalarıdır. Yine ergenin okuduğu kitaplar, dua etme biçimi, dinlenen müzik, ibadet edilen cami ve toplu ibadetlerde “âmin ve tekbir sesleri” dini duygularını etkiler (Peker, 2021: 172).

Bilişsel yeterlilik ve duygusal coşku açısından farklı bir gelişim gösteren bu dönemde, akran gruplarının ergen üzerindeki etkisi, sosyal çevrenin genişlemesiyle ve bireyde meydana gelen değişikliklerle artmaktadır. Dini gelişim alanları, bireysel, sosyal ve cinsel gelişim alanlarında olduğu gibi arkadaş grupları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Çocukluktan farklı olarak, şüphe, bunalım ve çatışma gibi durumlar kişiliğin dini gelişimini etkiler. Din ve kişilik gelişimi birbirine bağlı olarak gelişir (Karaca, 2022: 164).

On dört-on sekiz yaşları arasındaki gençler, zihni yeteneklerinin genişlemesiyle hayatı eleştirel bir tarzda sorgulamaya başlar. Bu durum, ergenlerin “bağımsızlık ve güçlülük” duygularını geliştirir. Ergen, bu duygularla dinin muğlak ve esrarlı yönlerini araştırır. Dini inanç ve değerleri eleştirel bir tavırla geri iter. Kendi arzu ve düşüncelerine uymayan, kendince sıkıcı gördüğü dini inanç ve değerleri benimsemez. Bağımsızlığını göstermek için aile bireylerinden farklı hareket eder. Kendini ispatlamak için dine karşı bir tavır sergiler (Hökelekli, 2016: 97). Ergenin cinsi istek ve arzularındaki artış da onu dini şüpheye sevk eden diğer bir faktördür. Büluğ çağı ile başlayan cinsi eğilim en yüksek düzeydedir. Bu eğilimin çevresi toplumsal yasaklar ve tabularla doludur. Dini ve cinsi eğilimin yarattığı çatışma, gençlerin çoğunluğunu suçluluk ve günahkârlık duygularından rahatsız eder. Din, insanların cinsel eğilimlerini kontrol altına alarak suçluluk duygularını azaltır. Bu istek ve eğilimlerin engellenmesi için bazı ergenler dini ve ahlaki kuralları ihlal edebilir (Hökelekli, 2016: 98). Hayatın anlamsızlığı da dini şüpheye düşürür. Aile ortamında, anne-baba ile kurulan ilişkilerde sevgi ve ilgi eksikliği, ergenin dini yaşantısında mahrumiyet ve terk edilmişlik duyguları yaratır. Her şeye reaksiyoner, şüpheli ve güvensiz bir bakış açısına sahip bir ergen için hayat saçma ve anlamsız gelmektedir (Hökelekli, 2016: 99). Dolayısıyla bu dönemde, bireyin gelişim özelliklerine dikkat ederek, bilişsel gelişimine uygun kalbine ve duygularına hitap ederek, olumlu istedik davranış biçimi kazandırılmalıdır. Bu bağlamda ergenlik döneminde verilecek din eğitimi hedefe uygun olması önem arz etmektedir (Ay ve Gücen, 2018: 296).

Vicdan, bir kişinin diğer insanlarla nasıl davrandığını değerlendiren bir iç mekanizmadır. Ergenlikte adalet duygusu önemli ölçüde gelişir. Bu yaştaki bir ergen, anne babasının ve çevresindeki insanların ahlaki davranışlarını eleştirel bir gözle incelemeye başlar. Onların konuşmaları ve hareketleri arasındaki çelişkili tavırlar, ergen tarafından ahlaki standartlarla ilişkilendirilemez ve onları hayretle karşılar. Doğru bildiği yoldan yürümek ergen için bir onur meselesidir. Bilhassa bu tip hareketlerin dindar kimseler tarafından meydana gelmesi ergenin ruhunda dine karşı şüphelerin doğmasına yol açmaktadır (Peker, 2021: 173).

Din psikolojisinde ergenlik döneminde en çok dikkat çeken konulardan biri, dine dönüş olaylarıdır. Bu konuyla ilgili olarak, Amerika Birleşik Devletleri'nde bu alanda öncülük yapan Hall'ın bulgularına göre, en fazla on altı ile on yedi yaşları arasında dine dönüş hareketleri meydana gelir. Ergenliğin sonlarına doğru çatışmaların şiddeti azalır ve kişilik değişimi başlar. Ergen, dini inançlarına yeniden bağlı hale gelir. Dine dönüş, farklı meyil ve ikilemler arasında kalmış ergenin sevgi, yorum ve mükemmellik ihtiyaçlarını karşılamaya yardımcı olur. Aynı zamanda bireyselleşmenin işaretlerini gösterir. Bu bağlamda Allah ergenin iç dünyasındaki fırtınaları dindirmeye başlar. Bir ergen, dini değerler etrafında hayatını düzenlemeye çalıştığında rahatlar, mutlu olur ve güvende hisseder. Böylece ruhani güç ve işlevler birbirleriyle uyumlu hale gelir (Hökelekli, 2021: 280).

Ergenlik döneminde en önemli konulardan biri, dini dönüş hareketlerinde olduğu gibi din değiştirme sürecidir. Çünkü bu süreçte ergen din, ideoloji ve meslek seçiminde kendi kararlarını alır. Ayrıca “din değiştirme” gençler arasında sınırlı değildir. Birçok araştırma, yirmili yaşlardan sonra insanların din değiştirdiğini göstermektedir. Ergenlik döneminde seküler bir kimlik edinenler, kültürel değerleri sorgulayarak ve “hayatın anlamı nedir” gibi temel soruları araştırarak dini alternatiflere yönelebilirler (Köse ve Ayten, 2019: 140).

On sekiz ve yirmili yaşlarda “dini anlama, dini tenkit etme ve isyan etme” şeklinde ortaya çıkan kararsızlık ve tedirginlikler, ergenin bu konularda aydınlanmasına neden olur. Bu durum dini yönelişle birlikte dini tutum ve davranışların belirginleşmesini sağlar. Böylece ergenliğin bunalımlı kriz dönemi sona erer, din ile ilgili kesin karar ve tercihler ortaya çıkar (Kula, 2015: 45).

2.3.4.2. Ergen ve Dua Davranışı

Bireyin bilişsel, bedensel ve sosyal gelişimi, ergenlik döneminde yoğun olarak hissedilmektedir. Bu dönemde sıklıkla zihinsel karmaşalar ve duygusal çalkantılar, içsel ve sosyal çatışmalar yaşanır. Zaman zaman yalnızlık tecrübesi de yaşayan ergen, kalabalıklar içerisinde adeta yapayalnızdır. Bu zorlu dönemde o, sorunlarla baş edebilmek, denge ve uyumu koruyabilmek, duygusal yalnızlığına çare bulabilmek için Allah'ın yakınlığına büyük önem vermekte ve ruhunun derinliklerinde Allah ile bağlantı kurmanın yollarını aramaktadır. Bu bağlamda dua davranışı, hayatın nasıl yaşanması gerektiğine dair yanıtlar aramak, sorunlarla nasıl başa çıkacağını öğrenmek için Allah ile kurulan özel iletişimin adıdır (akt. Arıcı 2015: 531).

Bu özel iletişim bireyin en dinamik ve güçlü olduğu ergenlik döneminde yapıldığında daha kıymet ve önem arz eder. Çünkü muhtaçken yapılan dualar mum ışığı gibiyse, genç, dinamik ve güçlüyken yapılan dualar güneş kadar değerlidir (Albayrak, 2013: 129).

Ergenlik döneminde bireyler daha çok manevi-gerçekçi dua ederler. Onların duaları, daha çok diğerkâm bir niteliğe sahiptir. Az da olsa ben-merkezli dualar bulunur. Çocuksu dua davranışı, yetişkinliğe kadar devam eder. Bunun yanında, günahkârlık ve günahkârlık duygusu nedeniyle gergin olan ergenlerin dua ederek bağışlanacakları düşüncesi, onları rahatlatır ve sakinleştirir (Karaca, 2022: 199).

Dua etme davranışı, ergenin zihni, tinsel ve ahlaki kapasitelerini güçlendirir. Bireyin ümit ve inancını daima dinamik tutar. Bu ise sıkıntı, endişe ve korku gibi duygu durumlarını yatıştırır. Böylece birey dua davranışını, kişiliğiyle bütünleştirerek motivasyon gücü elde eder (Hökelekli, 2021: 231).

Dua davranışı, ergenin yalnızlık geriliminden korunmasına yardımcı olur. Yardımcı olmak isteyen yüce bir varlığa yönelen ergen, kendini iyi hisseder. Bireyin kimsesiz ve tek olmadığını ve kâinata güç veren yüce bir varlığın ona yardım edebileceğini düşünmesi onu ruhen rahatlatır (Albayrak, 2013: 81).

Sonuç olarak, ergenlik döneminde dua önemlidir. Bu aşamada ergen, Allah ile iletişim kurarak ve ondan güç alarak zorluklarını aşmaktadır. Manevi yalnızlıktan kurtulmakta, dua ederek sıkıntılarını hafifletmekte, sakinlik ve huzur duygusu yaşamaktadır.

2.3.4.3. Ergenin Dua Davranışını Ortaya Çıkaran Psikolojik Etmenler

Dua, bireyin Allah ile kurduğu iletişimin adıdır. Bu iletişim, bireyden Allah'a doğru farklı bir mahiyette gerçekleşir. Birey, kendi benliğinin üstünde bir varlığa yönelir. Birey ile Allah arasında olağanüstü bir konuşma olur. Bireyi bu konuşmaya sevk eden sebepler çeşitlidir. Bunlar; yaratıcıya duyulan sevgi, muhabbet, minnettarlık, saygı ve takva olabileceği gibi, çeşitli tehlikeler karşısında duyulan çaresizlik, sıkıntı, gerginlik ve güçsüzlük de olabilir. Ayrıca her türlü istek, dilek ve talep de olabilir. Gerçek anlamda dua davranışı, bireyi şuur dışına çıkartarak olağanüstü durumlarda ortaya çıkar (İzutsu, 1975: 183).

Dua davranışının ortaya çıkmasında farklı sebepler rol oynamaktadır. Bunlardan biri de bireyin kendi istek ve ihtiyaçlarını dile getirmesidir. Bazen de birey, çaresizlik ve mahrumiyet duygusuyla acı çekerken, korku ve güvensizlikle sarsılırken, kendisine yardım edecek bir güce seslenir. Başarılı olma, sağlıklı kalma, güvende hissetme, maddi kazanç sağlama, duygusal sorunlara çare bulma gibi psikolojik nedenler bireyi dua etmeye yönlendirir. Fakat bu tür dualar, bencilce istekler içerdiği için, her zaman istenilen sonucu vermez veya dini bilincin gelişmesine katkı sağlamaz. İstek ve dilek duaları, bazen kişide iman çatışmasına yol açarak ruhsal problemlere de neden olabilir (Hökelekli, 2021: 226).

Bir başka sebep ise bireyin işlediği günahların affedilmesini istemesidir. Birey, ibadet ederken veya ibadetten sonra dua ederken, işlediği günahların affedileceğine inanır. Bu sayede günahkarlık ve suçluluk duygusundan kurtulur. Bilerek ya da bilmeyerek yaptığı hataları yüce yaratıcıya itiraf eder, bağışlanmayı diler ve bu hataları tekrarlamayacağına, Allah'ın emirlerine uyacağına söz verir. Tövbe ve istiğfar etmek, ergenin psikolojik olarak dua etmesine neden olan bir faktördür (Peker, 2021: 122).

Bir diğer sebep de bireyin yüce yaratıcıya teslim olmasıdır. Bu teslimiyette dua ederek yüce yaratıcının sonsuz merhamet ve büyüklüğüne sığınır. O'na olan bağlılığını gösterir ve sınırsız gücünü ifade eder. O'nu överek yüceltir. Böylece Yüce yaratıcıya karşı sevgi, tazim, korku ve hayranlık duygularıyla teslim olduğunu sözlü ya da sözsüz dile getirmiş olur (Peker, 2021: 124).

Dua davranışının psikolojik etkileri sadece birey için değil, toplum için de önemlidir. Toplumda psikopatolojik rahatsızlıkların yaygınlaşmasının sebebi, manevi duyguların

tatmin edilememesidir. Ergenin umutlu olması, ruhsal ihtiyaçlarını karşılaması açısından önemlidir. Umutsuzluk bireyi yıkan bir duygudur. Dua ederek ergen umutlu olur. Rabbinden umudunu kesmez. Ergen, hayır ve iyilik istediği için, ümitsizliğe düşüp geleceği karanlık görmez. Ruhu sakinleşir, güven ve huzur hisseder. Hayata karşı iyimser olur, karamsarlıktan uzaklaşır (akt. Peker, 2021: 130).

Dua etmek, din gibi evrensel bir olgudur. İnsanlık tarihi boyunca her kültür ve medeniyette dua etmenin örneklerini görmek mümkündür. Yapılan araştırmalar, dua etmenin yaygın bir davranış olduğunu, bireylerin farklı nedenlerle sürekli veya arada bir dua ettiklerini göstermektedir. Hatta dinden uzaklaşmış, seküler bir dünya görüşüne sahip bireyler bile, bir kaza, hastalık, ölüm veya hayati tehlike gibi durumlarda dua etmeye başvurabilirler (akt. Hökelekli, 2021: 218). Bu, ruhlarının Allah'a doğru çekilmesi, yaratılışlarının bir gereği olarak ortaya çıkabilir. Yani bireyin dua etmesi, ruhsal varlığın bilinç dışı bir reaksiyonudur. Başka bir ifadeyle, dua etmek derin varlığın ortaya çıkmasıdır. Bu şekilde bireylerin çoğu, çeşitli sebeplerle dua etmenin içsel bir güdüsünü yaşamaktadırlar (A.g.e.: 220).

Horozcu 'ya göre dua davranışı, bireyin psikolojik durumunu etkileyen iki farklı süreçle ilişkilidir. Birinci süreç, bireyin dua ettiği anda yaşadığı psikolojik süreçtir. Bu süreç, bireyin korku, zayıflık, aciziyet, çaresizlik, yardıma ihtiyaç duyma ve kulluk şuuru gibi güdülerden etkilenmesini ifade eder. Bu güdüler anlık ve geçicidir. Duaların altında yatan güdüler, korku, sevinç ve hayret gibi duygular içerse de en temel etken kulluk etme güdüsüdür. İkinci süreç ise varoluşsal gerçeklikten kaynaklanan "uzun vadeli psikolojik süreç" olarak adlandırılır. Bu süreç, bireyin yaratılışının bir gereği olarak dua etmesine neden olan fitri bir etkidir. Bu süreç, her din ve kültürde görülebilir (Horozcu, 2010: 82). Bu bağlamda bireyi dua davranışına sevk eden en önemli unsurlardan biri kulluk etme arzusu diğeri ise fitri ihtiyaçtır.

2.3.4.4. Ergenlerde Allah Tasavvuru

2.3.4.4.1. Tasavvurun Tanımı

Konumuzun daha iyi anlaşılması için düşünme, kavram ve tasavvur kelimelerinin açıklanması konunun daha iyi idrak edilmesini sağlayacaktır. Öncelikle düşünme nedir? Düşünme; "Nesne ve olayları temsil eden imajların, sembollerin ve kavramların

belli bir amaca yönelik işletilmesiyle, idare edilmesiyle ya da kendiliğinden gelişmesiyle tanımlanan açık ve sembolik veya örtülü her türlü bilişsel etkinlik” olarak tanımlanır. Bu etkinlikler arasında kavram yaratma, mantık kurma, zihinde canlandırma, hayal gücü kullanma, sorun çözme, bilgi edinme, anımsama, farklı bakış açıları, yaratıcı düşünme, serbest çağrışım, plan yapma ve benzeri kavramlar bulunmaktadır (Budak, 2017: 36).

Düşünmenin temel unsurlarından biri olan kavramlar ise nesne veya olayların ortak özelliklerini belirleyen soyut terimlerdir. Kavramlardan yararlanarak düşünce ortaya çıkar. Birbirine anlamlı bir şekilde bağlanan kavramlar ise düşünceyi oluşturur. Fakat düşünme, kavrama ve öğrenmenin ötesinde daha yüksek seviyeli psikolojik bir etkinliktir. Kavramlar öğrenildikçe yaratıcı düşünce gelişir. Düşüncenin vazgeçilmez bir unsuru olan hüküm yürütme ise düşüncenin nüvesini oluşturur. Çünkü kavramların birbirine anlamlı bir şekilde bağlanması hüküm yürütme ile gerçekleşir. Örneğin; cami denildiğinde, dua, namaz, imam, ibadet, hoca, Müslümanlar, tezyinat, müezzin caminin mimari boyutunun ayrıntıları ve benzeri kavramlar arasında kurulan ilişkiler akabinde ortaya çıkan bir yapı düşünülmektedir (Yavuz, 2012: 139). Bu örnekte görüldüğü gibi, dini kavramlar ise duyuyla algılanan verilere dayanmazlar. Algılanan ve kavranan verilerden çıkarılırlar. Din doğumdan itibaren hayatın içindedir. Fakat çocuk bunu fark edemez. Çocuğun dünyayla ilk duyuşsal temasında nesne ve insanlar arasında ayırım yapamaz. Birey algılama sürecinin başlamasıyla, ilgili kavramı kazanır. Dini düşünce de bireyin daha önceki algılarının, çeşitli deneyimlerin ve edindiği kavramların kutsal alana yansıtılmasıyla ortaya çıkar (Mehmedoğlu, 2010: 156).

Batı dillerinden İngilizce’de tasavvur kelimesi ise imagination veya representation ile ifade edilir (Apaydın, 2016: 188). Zihinde bir şeyi hayal etme demektir ve bilgi edinme sürecinin ilk aşamasıdır. Bu noktada tasavvura mefhum kavramı da karşımıza çıkar. Mefhum ise “bir şeyin zihindeki karşılığı” demektir. Bir şeyi zihinde canlandırabilmek için onun hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. Bilgi ise duyu organları aracılığıyla elde edilen verilerin akıl tarafından işlenmesiyle ortaya çıkar. Bu verilerin işlenmesi sırasında tasavvurlar kilit bir rol üstlenir. Çünkü tasavvurlar sayesinde nesnelere veya olayların özellikleri, ilişkileri ve anlamları zihinde belirlenir (Kaya, 2011: 126).

Dini düşünceyi oluşturan kavramların zihinde canlandırılması ise tasavvur etme sürecidir. Peker ise tasavvuru; zihinde daha önce var olan, algılanan varlıkların, tekrar zihinde canlanarak anlam kazanması durumu olarak yorumlar. İnsan bir nesne, kavram ya da olay hakkında önceden bildiği bilgiler doğrultusunda, onların nitelikleri uygun olarak zihinsel dünyasında canlandırabilir ve onların resimlerini oluşturabilir. Bu çerçevede, insan doğrudan görmediği ve algılamadığı varlıklarla ilgili olarak, sahip olduğu bilgilerle tasavvur edebilir (Peker, 2021: 97).

İnsanın tasavvur yeteneği sadece fiziksel dünya ile sınırlı değildir. İnsan yapısı gereği metafizik âlemlerle de bağlantıya girebilmektedir. İşte bu yönüyle insan hayatı anlamlandırma yeteneğine sahiptir. Pozitif bilimlerin tespitine göre kâinatta bütün varlıklar arasında bozulmadan devam eden bir iç ahenk mevcuttur. Kendinde mevcut olan tasavvur yeteneği ile insan bu ahengi duyumsar. Kâinatta hâkim olan bu iç ahengin temeli ise sonsuz bir varlıktır. İnsanın bu sonsuz varlıkla, fizik ötesi âlemlerle ilişki kurabilmesi, onunla ilgili tasavvurlar geliştirebilmesi için hakikat kaynağına ve bu hakikat kaynağını düzenleyecek olan değerler sistemine gereksinim duyar. İşte sonsuz varlık tasavvuru, insanın sınırlı aklının ötesindeki sınırsız bir varlığı benimsemesi, inanması ve bağlanmasıyla mümkün olur (Mehmedoğlu, 2011: 17).

Sonuç olarak, tasavvur sayesinde birey fiziksel ve metafizik âlem arasında bağlantı kurabilir. Sonsuz varlık tasavvuru ise insanın sınırlı aklının ötesine geçmesini sağlar.

2.3.4.4.2. Allah Tasavvuru

Allah tasavvurunu daha iyi kavrayabilmek için, dini tasavvur, dini tecrübe ve Allah kavramlarını açıklamak gerekmektedir.

Dini tasavvur, dini konuların, olayların ve nesnelere zihinde canlandırılması ve şekillendirilmesidir. Dini tecrübe ise, inananın öteki dünyadaki güçlü bir gerçekliğe bağlandığı, içsel dini deneyimlerdir. Din psikologları, bu deneyimi kutsal olanın farkına varma olarak tanımlar. Allah ise, dini tasavvur ve tecrübenin en önemli konusudur. Bireyler, Allah'ın sahip olduğunu düşündüğü nitelikleri zihninde canlandırarak bir Allah tasavvuru oluşturur. Bu tasavvur, toplumsal çevre ve kültürel etmenlerden de etkilenir (Apaydın, 2016: 81).

Allah, “Evreni ve evrenin işleyişini yarattığına inanılan ve modern dinlerin çoğunun temel aldığı, doğaötesi ilahi kuvvet”tir (Budak, 2017: 699). Tanrı tasavvuru (god imagination) ise bireylerin küçük yaşlardan itibaren zihni gelişimlerine, dinin inanç ilkelerine bağlı olarak bireyin öğrendiği bilgi ve yaşadığı tecrübeye göre Allah’ı zihinde hayal etme, anlama ve şekillendirme işidir (Peker, 2021: 97). Mehmedoğlu’na göre; Allah tasavvuru, “Allah sözcüğüne bağlı duygusal reaksiyonlarla yakın ilişkisi olan bireysel deneyimlere gönderme yapması, bir bakıma özellikler arası düzenleyici ilke olarak nitelendirilen kavramla eşdeğerdir” (Mehmedoğlu, 2011: 31).

Allah tasavvuru oluşum süreci, din psikolojisinin önemli konularından biridir. Bu konuda farklı yaklaşımlar mevcuttur. Dini gelişim teorileri, Allah tasavvuru konusunu açıklamak için üç gruba ayrılabilir: “Evre teorileri, ömür boyu gelişim teorileri ve bütünsel yaklaşımlar.” Evre teorileri, dini gelişimin ve Allah tasavvurunun belirli aşamalarda değiştiğini iddia eder. Ömür boyu gelişim teorileri, dini gelişimin ve Allah tasavvurunun yaşamın her evresinde devam ettiğini ve yaşam tecrübeleriyle biçimlendiğini savunur. Bütünsel yaklaşımlar ise dini gelişimi ve Allah tasavvurunu sadece bilişsel veya duygusal yönleriyle değil, sosyal, kültürel ve tarihsel etkenleri de göz önünde bulundurur (Karaca, 2022: 61).

Allah tasavvuru oluşumunda bilişsellik tezi, ilişkisellik tezi ve fitrat kavramı gibi farklı tezler de ileri sürülmüştür. Bilişsellik tezi, Piaget’in kuramını temel alarak Allah tasavvurunun bireyin zihinsel gelişimine bağlı olarak değiştiğini iddia eder. İlişkisellik tezi ise insanların ilişkisel varlıklar olduğunu ve Allah tasavvurunun da insanın kendisiyle, başkalarıyla ve çevresiyle kurduğu ilişkilerden etkilendiğini savunur. Fitrat kavramı ise İslami literatürde Allah tasavvurunun oluşumunda önemli bir realite olarak görülür. Fitrat, insanın yaratılıştan getirdiği doğal eğilimdir. Bu eğilim insanın Allah’ın varlığına ve birliğine inanmasını sağlar. Fakat bu eğilim zamanla çevresel faktörlerle bozulabilir veya değişebilir. Bu nedenle fitratın korunması ve geliştirilmesi için kutsal metinlere ve peygamberlere ihtiyaç vardır (Mehmedoğlu, 2011: 34).

Allah, duyularla hissedilemeyen, bilimsel yöntemlerle test edilemeyen bir varlıktır. Bu nedenle Allah hakkındaki bilgilerimiz kutsal metinlere dayanır. Fakat birey, Allah algısını oluştururken toplumsal normları ve bilgi şablonlarını belleğinde kullanır. Dolayısıyla, Allah algısının bireysel deneyimlerle şekillendiği iddia edilebilir. Allah algısının Kur’an’dan kaynaklanan bir boyutu olduğu gibi bireylerin oluşturduğu bir

boyutu da vardır. Birey ister bilinçli ister bilinçsiz olsun, Allah algısına dileklerini, isteklerini, temennilerini, korku, kaygı ve özlemlerini yansıtır. Kültürel unsurların etkisiyle oluşan bir Allah algısının Allah'ın gerçek niteliklerine uymadığı kabul edilir (Evkuran, 2015: 30).

Bununla birlikte, Allah algısı sadece toplumsal ve kültürel faktörlerden etkilenmez. Aynı zamanda bireyin zihinsel kapasitesi de Allah'a ilişkin tasarımlarını belirler. Bireyin zihinsel yeteneği, Allah'a ilişkin tasarımlarını etkiler. Yani, Allah algısı bilişsel kapasiteye göre değişir. Bireyin dini konularda bilgili olması, Allah algısının oluşmasında ve gelişmesinde önemlidir. Çünkü Allah algısının bilişsel boyutunu oluşturan temel kaynak dini bilgidir. Bireylerin tasarımları bu bilişsel içerik ve düzeye göre biçimlenir. Ayrıca dini bilginin kalitesi de bilişsel seviyede doğru ve sağlıklı bir Allah algısının oluşmasına bireye yardımcı olur (Mehmedoğlu, 2011: 35).

Bu bağlamda bireylerin Allah algısı hem toplumsal ve kültürel etkenlerden hem de bilişsel yetenek ve bilgidan etkilenir. Allah algısı, bireyin kendi deneyimleri, duyguları, istekleri ve korkuları ile de şekillenir. Bu algı, bireyin dini yaşantısını ve davranışlarını da etkiler.

2.3.4.4.3. Ergenlerde Allah Tasavvuru (13-14 Yaş)

Ergenlik dönemi, bireyin kendini ve dünyayı sorguladığı bir dönemdir. Ergenin zihinsel gelişimi, onun din ve ahlak gibi soyut konularda düşünmesine ve sorular sormasına olanak sağlar (Köknel, 1983: 259). Bu dönemde o, Allah inancı ve diğer inanç konularını akli ve mantıki delillerle anlamaya çalışır. Örneğin, Din Kültürü ve Ahlak bilgisi dersinde ortaokul ve lise öğrencilerinin sorduğu bazı sorular şunlardır: "Allah bütün insanları iyi yaratmak isteseydi, savaş ve zulüm olmazdı. Bunu niye yapmamıştır? Allah nasıl var oldu, hiçbir şey kendiliğinden var olamaz?" Bu tür sorular ergeni bazen kuşkuya, bazen kaygıya düşürürken, bazen de bir sorunun cevabını bulması ergeni rahatlatır, inancını güçlendirir (Peker, 2021: 96).

Ergenlikte, Allah tasavvuru da değişime uğrar. Antropomorfik Allah imajı 13-14 yaşlarında zayıflar. Onlar, Allah'ın tasviri özelliklerinden ziyade, iç dünyalarındaki sevgi ve güven duygularıyla ilişkilendirirler. Ergenler için Allah, en iyi arkadaş, ihtiyacı karşılayan, yardımsever, sevgi dolu ve affedici bir varlıktır. Bu tür bir Allah

tasavvuru, ergenin Allah'a yakınlaşmasına ve daha dindar bir kişilik geliştirmesine olumlu etki edebilir (Yıldız, 2007: 93).

Mehmedoğlu'nun araştırmasına göre; yaş ilerledikçe Tanrı tasavvuru çok büyük değişimler göstermez. Birey, yaşla birlikte Tanrı'yı olumlu özelliklerle düşünmeye başlar. Yaşın artması, sadece Tanrı'yı daha yakın hissetme tasavvurunu anlamlı kılar (Mehmedoğlu, 2011: 212).

Ergenlikte, 13 yaşındaki ergenler ürkek, ciddi ve dikkatli iken, 14 yaşındaki ergenler dışa dönük, eleştirel ve tarafsız olurlar. Bu, 13 ve 14 yaş aralığındaki ergenler üzerinde yapılan karşılaştırmalı bir araştırmayla ortaya konmuştur. 14 yaşındaki ergenler, bir konuyu her iki yönüyle değerlendirip bağımsızca düşünebilirler. Bu dönem, mantık ve gerçekçilik içeren tasavvurların çoğaldığı bir dönemdir (Yavuzer, 2021: 278).

2.3.4.5. Allah Tasavvuruna Dini ve Psikolojik Yaklaşımlar

İnsan niçin inanmaktadır? Niçin gücü her şeyin üstünde tabiatüstü yüce bir varlığa inanmakta, ona bağlanmakta ve ibadet etmektedir? Niçin bazı insanlar kendilerini dine adayıp, Allah'ın bütün emirlerini azami derecede yerine getirmektedirler? (Peker, 2021: 75).

Bu soruların cevabını bulmak için, bireyin dini arayışının altında yatan psikolojik ihtiyaçlarına bakmak gerekir. Bireyin birçok temel ihtiyacı vardır. Bunların arasında "güvende olma, kendini koruma, dayanışma, sığınacak bir yer bulma, onaylanma, kendini bırakma, sevgi duyma" gibi kavramlar sayılabilir. Bunun, sağlıklı bir gelişim ve uyum için ihtiyaçların tatmin edilmesinin şart olduğunu söyler. Bu açıdan Allah inancı temel ihtiyaçların karşılanmasında önemli bir rol oynar. Girgensohn ise bireyin içindeki güvenlik duygusunun, bireyi bir varlığa dayanmaya ve bağlanmaya yönlendirdiğini belirtir. İnsanın doğasında olan bu ihtiyaç vazgeçilemezdir. Onun akılla kanıtlanmasına da gerek yoktur (Yavuz, 2012: 90). Sonuç olarak, bireyler hayatlarını sürdürebilmek, ihtiyaçlarını gidermek ve tehlikelerden korunmak için Allah'a muhtaçtır.

Bireyin Allah'a duyduğu bu ihtiyaç ve yönelim, onun dini inancını ve tecrübesini şekillendirir. Ancak bu yönelim her bireyde aynı şekilde mi gerçekleşir? Yoksa bireyin Allah'a yönelişinde farklı etkenler mi rol oynar? Bu soruların cevabını vermek için,

İslami literatürde Allah tasavvurunun nasıl oluştuğunu ve geliştiğini anlamak gerekir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim, insanın doğuştan var olan din duygusunu iki ayette örnekler. Birinci ayette (el-Araf 7/172), Allah'ın insanları yaratırken onlara kendisini tanıttığı ve onlardan kendisini Rab olarak kabul etmelerini istediği belirtilir. Böylece insanlar ahirette kendilerine verilen bu fırsatı inkâr edemezler (Ateş, 1997: 412). İkinci ayette (er-Rum 30/30) ise Allah'ın insanları yaratma kanununa uygun bir dinle donattığı, bu dinin Allah'ın birliğine inanmak ve ona teslim olmaktan ibaret olduğu, Allah'ın yaratmasının değişmez ve doğru olduğu, ancak insanların çoğunun bunu bilmediği ifade edilir.

Bu ayetler, bireyin Allah tasavvurunun oluşumunda fitratın önemli bir rol oynadığını ifade eder. Fitrat, çevre şartlarına göre değişebilen esnek bir yapıdadır. İnsanda var olan inanma ve bağlanma eğilimi, çevre şartlarının etkisiyle İslam inancını başka bir din veya inançtan etkilenerek zenginleştirebilir ya da onu köreltip tamamen ortadan kaldıracaktır (Hökelekli, 2021: 125). Müslim'de geçen hadis bu durumu gözler önüne sermektedir. Hz. Peygamber, insanların yaratılışında Allah'a inanma eğiliminin olduğunu söyler. Fakat anne babaların etkisiyle çocuklar farklı dinlere yönelebilirler. Bu durum, inancın insanın doğasında var olan bir ihtiyaç olduğunu gösterir (Müslim, el-Câmi'u's-Şâhih, Kitabul-Kader, 46/22). Bu bağlamda İslam psikoloji geleneği, genel anlamda dini inanç ve tecrübenin, özel anlamda ise Allah tasavvurunun oluşumunu başlangıçta fitrata dayandırır. Birey daha sonra fitri eğilimlerini kullanarak dini yönelimini belirler. Bireyin dini yönelimlerinde ebeveyn dâhil olduğu sosyo-kültürel çevrenin de etkisi yadsınmaz (Mehmedoğlu, 2011: 37-38). Yani yaratılan her insan Allah'a inanmaya eğilimli bir tabiatta yaratılmıştır. İnsanda var olan bu eğilim, dış faktörlerin tesiri ile şekil alır. Çevrenin çocuğa telkin ettiği dini esasların yanında fitrattan gelen inanma eğilimiyle birey, belirli bir dine yönelir (Peker, 2021: 115). Bireyde var olan fitri eğilim, bütün insanlar için ortak bir yaratılış özelliğidir. Bu yaratılış özelliği, İslam öğretisine göre, eksiksiz-kusursuz bir şekilde gelişip olgunlaşmaya müsait bir yapıdadır. Bu özellik bireyi, inanca götüren dini ilgi, istek ve arayışlara yönlendirir. Bu bağlamda birey, yaratıcısını tanıma ve ona bağlanma iştiağı duyar. Bu iştiağın yönü tek Allah'a doğrudur (Hökelekli, 2021: 125).

Hökelekli, insanın doğuştan sahip olduğu dini eğilimin nasıl geliştiğini şu aşamalarla açıklar: a) İnsanın içindeki fitri bir hisle, yüce bir gücün var olduğunu hissetmesi b)

Dini bir uyanış yaşayarak, evrensel ve somut ilkeler üzerinde araştırma ve düşünme yapması c) Somut olan varlıktan soyut olan varlığa geçerken yaşadığı hayretler d) Allah'ın isim ve sıfatlarını sezip ve anlayarak varlığına ulaşması (Hökelekli, 2021: 128). Buna göre, fitri-dini eylem, dış faktörlerin deneyimiyle, dini deneyime doğru ilerler. Hökelekli' ye göre, dini eğilim aşamasında, dini deneyim belirgin ve kesin bir Allah deneyimi içermez, ama kişiyi böyle bir deneyime yönlendirir (A.g.e.: 129).

İslam dininde, yüce yaratıcıya herhangi bir sözlük anlamı olmayan Allah ismi verilir. Allah'ı anlatırken kullanılan kelimeler ise hem O'nun zatını ve sıfatlarını yansıtacak, hem de hürmet içerecek şekilde seçilmelidir (Topaloğlu, 2022: 90). Ancak bu kelimeler, Allah'ın gerçek mahiyetini tam olarak ifade edemez. Kur'an, Allah'ın kendi varlığını anlatmasıyla vahyedilmiştir. Bu sayede, Allah'ı nitelendirmek ve tanımlamak zor görünse de Kur'an bunu mümkün kılar. Bu bağlamda, bu düşünce tarzı imkânsız değildir. Allah'ı anlatmak ve vasfetmek için kullandığımız kelimeler, insan düzeyinde konuşulan kelimelerin anlamlarını taşıyabilir (Hayta, 2019: 44). Fakat bu kavramlar, Allah için tasavvur edildiğinde, insan bilinci ve duyu organlarıyla algılanamaz. Allah, insan ve maddi gerçekliklerin niteliklerine ve özelliklerine de indirgenemez. İlahi varlık, duyular üstü olan, tanımlanması ve açıklanması zor olan bir varlıktır. O, insan tasavvuru ve dilini aciz bırakan bir varlık düzlemidir. Allah için kullanılan söz ve kavramlar, insan için aynı bağlamda kullanılamaz, ona aynı anlamlar isnat edilemez. Allah'a isnat edilen söz ve kavramlar, insan ve onun varlık düzlemiyle alakalı değildir. Allah; şahsına münhasır, maddi özellik ve niteliklerden arındırılmış yüce ve otoriter bir varlıktır. Bu bağlamda Allah şahıs, varlık ve basit normlara indirgenemez (Akdemir, 2019:75). Bu nedenle, Allah'ı nitelendirmek için kullandığımız kelimeler, gerçekte onun isimleri olmayıp idrakimize yakınlaştırmacı ifadelerdir. Bu ifadeler bazen Allah'ın mahiyetine yakışmayacak manalar ihtiva edebilir. Bundan dolayı, Allah bir isimle nitelendirilmişse, daima bir nef'i cümlesi ("Hiçbir şey onun benzeri değildir") (eş-Şuara 42/11) beraberinde gelir (Topaloğlu, 2022: 95). Sonuç olarak, Allah, zatiyla özel, insan idrakini aşan, mutlak bir hakikattir. O, isim ve sıfatlarıyla kâinata kendini tanıtmış, zatiyla mutlak, görünmeyen, benzersiz, mukaddes, mutlak ve yüce olan varlıktır. O, Kâinatın ve varlığın başlangıcı, mutlak yaratıcı olandır (Akdemir, 2019: 78). Kur'an bireye vahiyler aracılığıyla, kıyamete kadar süregiden Allah-âlem-insan ilişkisini teolojik bir çerçevede sunar. Bu çerçeve dâhilinde birey, Kur'ani bakış açısıyla "bireysel Allah Tasavvuru"nu yakalar (Mehmedoğlu, 2011: 147).

Allah tasavvurumuzun referans noktası, yüce kitabımızdır. Allah, yüce kitabında kendi zatını kendi kavliyle, en doğru şekilde betimlemiştir. Vahiyle kendisini tanıtan ve bildiren Allah, yine vahiy kanalıyla bilgiye ve akla kaynaklık edecek, yol-metot öğretecektir. Vahiy doğru, sağlıklı bir Allah tasavvurunu kazandırmak, zihinlere yerleştirmek ve nakşetmek için önermeler, deliller, örneklemeler sunar. Bu durum vahye muhatap olan bireyin, doğru bir Allah algısı ve inancı yerleştirmesine yöneliktir (Akdemir, 2019: 78).

Çoğu insan, kâinatın bir yaratıcısı olduğunu ve onun her şeye hükmettiğini kabul eder. Fakat bu yaratıcı maddi bir nitelik taşımadığı için insanlar onu, duyuyla algılayamazlar. Bu durumda insan, yaratıcıyı âlem-insan ilişkisiyle tanıyabilir. Bu açıdan Allah-âlem ilişkisini aydınlatması ve Allah'ı tanıması bakımından Esmâ-i Hüsna bilgisi önemlidir (Topaloğlu, 2022: 88). Allah'ın eşsizliği ve sıfatları, Kur'an'da birçok ayette vurgulanmıştır (Sinanoğlu, 2005: 33).

Mesela, Allah'ın tek ilah olduğu, rahmet ve merhamet sahibi olduğu el-Bakara suresinin 163. ayetinde belirtilmiştir. Ayrıca, Allah'ın diri, koruyucu, uyumayan, her şeye sahip olan ve hiçbir şeye benzemeyen olduğu el-Bakara suresinin 255. ayetinde açıklanmıştır. Bu ayetler, Allah tasavvurumuzu şekillendiren ve Allah hakkında düşünmemiz gereken temel sıfatları özetlemektedir. Bunlar arasında “yaratıcı, ezeli-ebedi, adil, her yerde olan, her şeyi bilen, yargılayan ve cezalandıran” sıfatları da sayılabilir (Murat, 2007: 13). Allah'ın varlığının delillerini ispat eden Kur'an, insan aklına, mantıksal algısına ve vicdanına seslenir. Birden fazla Tanrının imkânsızlığını İhlâs suresinde açıklayan Kur'an, Allah'ın tekliğine, eşsizliğine ve benzersizliğine vurgu yapar. Bu vurguyu da mantıksal bir örgü içerisinde sunar (Akdemir, 2019: 82).

Allah'ın zatını niteleyen isimler hem ilahî vasıflarını hem de hürmet duygusunu yansıtmalıdır. Bu isimler, Kur'an'da nas olarak verilen sıfatlardan seçilmeli, naslarda yer almayan sıfatlar Allah'a isnat edilmemelidir. Haşr suresinin son 3 ayetinde, Allah'ın zatını tanımlayan 14 isim sayılır. Ardından (el-Haşr 59/24) (el-Araf 7/180). ayetleriyle, Allah'ın en güzel isimlerine işaret edilir. Ayrıca, Allah'a Esmâ-i Hüsna ile yalvarılması öğütlenir (Topaloğlu, 2022: 90). Peki, Allah'ın Esmâ-i Hüsna'sı nedir ve bunlar bize ne anlatır?

Allah'ın Esmâ-i Hüsna'sı, O'nun en güzel ve en yüce isimleridir. Bu isimler, Allah'ın sıfatlarını ve fiillerini tanımlar. Allah, yaratma, yönetme ve mülk sahibi olmada

eşsizdir. Varlıkları yoktan var eden, hayat verip öldüren ve diriltten, kâinata nizam veren ve eşi benzeri olmayan yaratıcılık örnekleri gösteren sadece O'dur. Onun sıfatları da mükemmel ve eşsizdir. Her şeyi bilen (el-Alim), her şeyi işiten (es-Semi), her şeyi gören (el-Basir), en yüce (el-Azim), en şerefli (el-Aziz), en yakın (el-Akreb), en çok lütufkâr (el-Berr) gibi sıfatlar onun ilahlığının gereğidir. Bu sıfatlarla ancak O vasıflanır. Bu nitelikleri Allah'tan başkasına atfetmek ve nitelemek büyük bir sorumsuzluk ve şirk sebebidir (Akdemir, 2019: 87). Bu sıfatlar bize Allah'ın kudretini, rahmetini, adaletini ve yakınlığını anlatır.

Bu sıfatlar bize, İslam dininin temelini oluşturan inanç esaslarını da kavratır. Kur'an, İslam dinine inanan bireyleri inançlarına uygun olarak yönlendirir. Bireyin nasıl tanım yapacağı, nasıl ifade edeceği, nasıl anlatacağı, nasıl davranacağı ve hangi değerlere sahip olacağı konusunda Kur'an rehberlik eder. Bu nedenle İslam inancını kabul eden bireylerin Allah tasavvurları da Kur'an'a dayanmalıdır. Bu çerçevede bireyin Allah tasavvurunu oluşturmasında Allah'ın isim ve sıfatları önemli bir rol oynar (Mehmedoğlu, 2011: 156). Allah'ın isim ve sıfatlarını bilmek ve anlamak, bize hem O'na yaklaşmanın hem de O'nun rızasını kazanmanın yolunu gösterir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma nitel yöntem, durum çalışması deseni ile kesitsel olarak yapılmıştır. Nitel araştırma yöntemi, metin ve görsel verileri kullanarak olayları ve olguları analiz eder. Bu yöntemde araştırmacı, katılımcıların yaşadıkları fiziksel ortamdan veri toplar ve katılımcıların problem olarak algıladıkları sorunu anlamaya çalışır. Nitel yöntemin temel mantığı, problem ve sorunu katılımcılardan öğrenip o problemle ilgili bilgi üretmektir (Creswell, 2017: 186). Bu nedenle elde edilen veriler, detaylı ve doğrudan bir şekilde aktarılmalıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 48). Durum çalışmaları özellikle değerlendirme süreçlerinde kullanılır. Araştırmacının birden çok bireyi derinlemesine analiz ettiği veya bir program, bir olay, sorun, eylem ve süreci derinlemesine incelendiği bir araştırma deseni olarak tanımlanır (Creswell,2017: 14).

3.2. Katılımcılar ve Özellikleri

2021-2022 eğitim ve öğretim yılı ikinci dönemde İstanbul ilinde öğrenim gören tüm ortaokul 7. ve 8. sınıf öğrencileri çalışmanın evrenidir. Araştırma, ortaokul 7. ve 8. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Çünkü her öğrenciye ulaşmak mümkün olmamıştır. Sınırlandırmamıza konu olan öğrenci profili, ortaokul 7. ve 8. sınıfta öğrenim gören öğrencilerden oluşmaktadır. Araştırma önceki yıllarda 4-5. sınıf (Yapıcı, 2005; Taşkın 2012) ve 6-7-8.sınıfta (Ayas, 2012) öğrenim gören öğrenciler, İmam Hatip Ortaokul öğrencileri (Ayaz, 2019) ve ilköğretim öğrencileriyle (Çabuk, 2006) yapılmıştır. Söz konusu nedenlerden dolayı bu çalışma, sadece 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin soyut işlemler evresinde dua davranışı ve Allah tasavvuruna ilişkin görüşlerinin incelenmesi etrafında ele alınmıştır.

Çalışmaya katılan 7. ve 8. sınıf öğrencileri, Ümraniye Merkez İmam Hatip Ortaokulu, Yamanevler Ortaokulu, Mehmet Akif İnan Ortaokulu, Şehit Lokman Oktay Ortaokulu ve Zübeyde Hanım Ortaokulu'nda eğitim görmektedir.

Tablo 3.1: Örneklemin Okul ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Okul	Cinsiyet				Toplam	
	Kız		Erkek		f	%
	f	%	f	%		
1 Ümraniye Merkez İmam Hatip O.	27	10,8	23	9,2	50	20
2 Yamanevler O.	22	8,8	28	11,2	50	20
3 Mehmet Akif İnan O.	25	10	25	10	50	20
4 Zübeyde Hanım O.	26	10,4	24	9,6	50	20
5 İstiklal Şehit Lokman Oktay O.	23	9,2	27	10,8	50	20
Toplam	123	49,2	127	50,8	250	100

(Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur).

Tablo 3.1’de okul ve cinsiyete göre dağılım; Ümraniye Merkez İmam Hatip Ortaokulu, 27’si kız %10.8, 23’ü erkek %9.2 toplam, Yamanevler Ortaokulu 22’si kız %8.8, 28’i erkek %11.2, Mehmet Akif İnan Ortaokulu 25 kız %10, 25erkek %10, Zübeyde Hanım Ortaokulu 26’sı kız %10.4, 24’ü erkek %9.6, İstiklal Şehit Lokman Oktay Ortaokulu 23’ü kız %9.2, 27’si erkek %10.8, toplam 250 öğrenci anket çalışmasına katılmıştır.

Tablo 3.2: Örneklemin Sınıf ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Sınıf	Cinsiyet				Toplam	
	Kız		Erkek		f	%
	f	%	f	%		
7	62	24,8	63	25,2	125	50
8	61	24,4	64	25,6	125	50
Toplam	123	49,2	127	50,8	250	100

(Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur).

Tablo 3.2’den anlaşılacağı üzere katılımcıların %50’si kız, %50’si erkektir. 7. sınıf öğrencilerinin %24.8’inin kızlardan, %25.2’lik kısmı ise erkeklerden oluşmaktadır. Aynı tabloda 8. sınıf öğrencilerinden %24.4’ü kız, %25.6’sı ise erkektir.

3.3. Veri Toplama Araçları

3.3.1. Anket Bilgi Formunun Hazırlanması ve Uygulanması

Araştırmaya katılan bireylerin bazı demografik bilgileri (cinsiyet, yaş, sınıf ve öğrenim gördükleri okul) hariç onları “dua etmeye götüren nedenler” ile “dualara yansıyan Allah tasavvuru” ile alakalı beş adet açık uçlu soru içeren bir anket bilgi formu hazırlanmıştır. Anket bilgi formunda yer alan dua ile ilgili üç soru, Yapıcı'nın “Güdü ve İçerik Açısından Çocuk Duaları ve Dualara Yansıyan Sorunlar” adlı çalışmasından, Allah tasavvuru ile ilgili bir soru “Allah ve Kutsal Kavramlarının Çağrıştırdıkları Anlamlara Sosyo-Psikolojik Bir Bakış” adlı çalışmasından yararlanılmış, ergenlerin Allah'ı düşündüğünde hissettikleri duygulara dair son soru ise danışman Prof. Dr. Asım Yapıcı tarafından oluşturulmuştur. 20 Nisan 2022 tarihinde il milli eğitim müdürlüğünden gerekli etik izin alındıktan sonra Mayıs 2022 tarihinde ders saati içerisinde ve sınıf ortamında farklı okullardan her sınıftan mümkün olduğu ölçüde eşit sayıda öğrenciye uygulanmıştır. Katılımcılara araştırma ve anket formu hakkında gerekli bilgilendirmeler yapılmıştır. Anket uygulaması 15 dakikada tamamlanmıştır.

Anket bilgi formu, tek sayfadan oluşmaktadır. Bu yaş grubundaki öğrencilerin yaş, cinsiyet, okul türü gibi bilgilerini içeren beş açık uçlu soru yöneltilmiştir. Soruların üçü dua ile ilgili, ikisi Allah tasavvuru ile ilgilidir. Öğrencilerden sorulara “serbest çağrışım tekniği” ile “içlerinden geldiği gibi” cevap vermeleri istenmiş, istedikleri her şeyi rahatlıkla yazabilecekleri özellikle belirtilmiştir. Anket tekniği, “katılımcılara kendilerinin okuyup cevaplayabilecekleri bir soru listesi verilmesi şeklinde yapılan gözlemdir”. Sorular kısa, açık ve net olmalıdır (Seyidoğlu, 1995: 30). Anket tekniği, çok sayıda katılımcıya kısa sürede ulaşma avantajı sağlamaktadır. Bu da araştırmanın verimliliğini ve güvenilirliğini artırmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada anket tekniği tercih edilmiştir. Anket bilgi formu basit tesadüfi örneklem yöntemiyle seçilen 250 katılımcı üzerinde gerçekleştirilmiştir. Anket bilgi formunda “Niçin dua edersiniz?”, “En çok ne zaman ve hangi durumlarda dua edersiniz?”, “Dualarınızda Allah'tan ne/neler istersiniz?”, “Allah denince aklınıza ne/neler gelmektedir?” ve “Allah'ı düşündüğünüzde ne/neler hissedersiniz?” şeklinde ifade edilen beş soru mevcuttur.

3.3.2 Verilerin Analizinde Kullanılan Teknikler

Bu çalışmada, ortaokul öğrencilerinin dua davranışları ve Allah tasavvurlarına dair görüşlerinin çözümlenmesinde “betimsel analiz” ve “içerik analizi” teknikleri kullanılmıştır. Betimsel analizde, elde edilen veriler değiştirilmeden olduğu gibi alınarak çözümlenir. Böylece ifadeler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar tespit edilmeye çalışılır (Punch, 2012: 16-17). Bu çalışmada ergenlerin dualarında ön plana çıkan ifadelere odaklanılmıştır. Araştırmada sıklıkla betimsel analiz kapsamında öğrencilerden alıntılanan cevaplara yer verilmiştir. Alıntılarda 7. sınıf öğrencisi (7SÖ) ve 8.sınıf öğrencisi (8SÖ), cinsiyet kız -K- cinsiyet erkek -E- kodlamaları ile verilmiştir.

İçerik analizinde ise amaç, çalışmadan elde edilen verileri açıklayabilecek kavram ve ilişkilere ulaşmaktır. Bu sebeple çalışmadan elde edilen veriler dört aşamada tahlil edilir. Birinci aşama verilerin kodlanması, ikinci aşama temaların bulunması, üçüncü aşama kodların ve temaların düzenlenmesi dördüncü ve son aşama da verilerin tanımlanması ve yorumlanmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 227). Bu bağlamda araştırma içeriği kavrama ve değerlendirmeye yöneliktir. Bu çalışmada toplanan nitel veriler, kümeleme analizi ile kategorilere ayrılarak ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Kategorize edilen veriler sıklık frekansı ve yüzdelerle tablollaştırılmıştır. Daha sonra betimsel ve içerik analiziyle çözümlenmiştir. Araştırmada geçerlik ve güvenilirlik çalışması ise dört safhada gerçekleştirilmiştir (bkz. Tablo 4.3).

Tablo 3.3: Geçerlik ve Güvenirlik Tablosu

Geçerlilik	İnandırıcılık (İç Geçerlik)	Uzman incelemesi
	Aktarılabirlik (Dış Geçerlilik)	Ayrıntılı betimleme (doğrudan alıntı)
Güvenirlik	Tutarlık (İç Güvenirlik)	Tutarlık incelemesi
	Teyit Edilebilirlik (Dış Güvenirlik)	Teyit incelemesi

(Kaynak: Yıldırım, A. ve Şimşek, H., 2021: 289)

İç geçerlik, İçerik/muhteva geçerliği olarak ifade edilir. Bir ölçme aracında bulunması gereken test veya ölçek maddelerinin, uzman görüşüne başvurularak, gerekli incelemeler yapıldıktan sonra uygun görüldüğü takdirde ölçme aracında kullanılması iç geçerliği sağlar (Karasar, 2020: 195). Dış geçerlik, gerçekleştirilen ölçme ile ölçülmesi istenen şeyin gerçek hayatta planlanan fonksiyona uygun olmasıdır. Güvenirlik, farklı araştırmacıların bakış açısından da araştırmacının yaklaşımının tutarlı olması durumudur (Creswell, 2017: 201). Dış güvenirlik ise teyit edilebilirlik olarak ifade edilebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 289).

Araştırmada iç geçerlilik ilkesi gereğince uzman görüşüne başvurularak araştırmanın inandırıcılığı desteklenmiştir. Araştırmada dış geçerlik ilkesine göre katılımcıların doğrudan aktarımlarına çokça başvurulmuştur. İç güvenirlik ve dış güvenirlik ilkelerine binaen tutarlık ve teyit analizleri yapılmıştır. Verilerin kodlanması, kategorilere ve alt gruplara ayrılmasını kapsayan incelemeler Prof. Dr. Öğretim Üyesi Asım Yapıcı tarafından da gerçekleştirilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

4.1. Katılımcıların Dua Davranışının Arkasındaki Nedenler

Katılımcılara yönelik “niçin dua edersiniz?” tarzında yöneltilen soruya onların çok farklı şekillerde cevap verdiğini görmekteyiz. Benzer ifadeler birleştirildiğinde katılımcıların dua etme nedenleriyle alakalı 30 farklı bulgu elde edilmiştir. Bu bulguları kendi içerisinde kümeleştirdiğimizde, 6 farklı temanın ortaya çıktığı görülmüştür.

Tablo 4.4: Tematik Olarak Katılımcıların Dua Etme Nedenleri

Temalar	Alt Kategoriler	f	%	f	%
Dilek ve İstek	Kişisel isteklerinin gerçekleşmesi	39	15.6	139	55.6
	Akademik başarı (okul, ders, sınav, LGS)	22	8.8		
	Allah’tan bir şey istemek	20	8		
	Gelecekte iyi bir işe sahip olmak	19	7.6		
	Kişisel huzur ve mutluluk	18	7.2		
	Allah’tan her türlü yardım talep etmek	13	5.2		
	Bereketli bir yaşam arzusu	3	1.2		
	Her şey için	3	1.2		
	Dua etme istendiği için	1	0.4		
	Önemli karar alırken	1	0.4		
Allah ile İlişki Arayışı	Allah’ın sevgisini ve rızasını kazanmak	42	16.8	86	34.4
	Allah’a şükretmek	27	10.8		
	Allah ile iletişim kurmak	7	2.8		
	Allah’a kulluk etmek	6	2.4		
Güven	Allah’a inandıkları için	4	1.6	49	19.6
	Sıkıntılı zamanlarda ve zor durumlarda	26	10.4		
	Kaza-bela ve kötülükten korunmak	14	5.6		
	Manevi anlamda güvende hissetmek	7	2.8		
	Şeytandan korunmak	1	0.4		
Sağlık	Zor durumda olanlara yardım amaçlı	1	0.4	46	18.4
	Aile ve sosyal çevrenin sağlığı	25	10		
İbadet	Kişisel sağlık-sihhat ve afiyet	21	8.4	15	6
	Müslümanlığın gereği olarak	6	2.4		
	Sevap kazanmak	5	2		
	İbadet maksadıyla	4	1.6		

Uhrevi Nedenler	Günahların affı ve ahireti kazanmak	22	8.8	28	11.2
	Ölenlere rahmet dilemek	6	2.4		
Tüm İnsanlık	Tüm insanlık için	14	5.6	14	5.6
Diğer Nedenler	Dua etme gereği duymam	1	0.4	1	0.4

(Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur).

Tablo 4.4 'te Ümraniye Merkez İmam Hatip Ortaokulu, Mehmet Akif İnan Ortaokulu, Yamanevler Ortaokulu, Zübeyde Hanım Ortaokulu ve Şehit Lokman Oktay Ortaokulu'na ait anket sonuçları "Ergenler niçin dua eder?" kıstasına göre verilmiştir. Elde edilen yüzdeler, ankete toplam 250 öğrenci katıldığı için 250 öğrenci üzerinden bulunmuştur. Bir öğrenci, birden fazla soruya yanıt verebilmektedir; bu husus dikkate alınarak tüm yüzdeler hesaplanmıştır.

Tablo 4.4'te izleneceği üzere ergenlerin en çok dua etme gerekçeleri; % 55.6 dilek ve isteklerinin kabul olması, %34.4 Allah ile ilişki arayışı , %19.6 güven, %18.4 sağlık, %11,2 uhrevi nedenler, %5.6 tüm insanlık, % 2.4 ibadet, %0.4 diğer nedenler şeklinde bulunmuştur.

4.2. Katılımcıların Dua Etme Nedenlerine Dair Görüşlerinden Yansıyan Bulgular

Tablo 4.4'te sunulan 30 farklı görüşün 8 temada toplandığı görülmüştür.

4.2.1. Dilek ve İstek

Ortaokul öğrencileri örnekleminde katılımcılara "Niçin dua edersiniz?" sorusuna cevap aranan çalışmada, katılımcıların önemli çoğunluğunun %55.6 oranıyla dilek ve istek temasına katılım gösterdiği görülmektedir. Bu bağlamda onlar, %15.6 kişisel isteklerinin gerçekleşmesi, %8.8 akademik başarı (okul, ders, sınav, LGS), %8 Allah'tan bir şey istemek, %7.6 gelecekte iyi bir işe sahip olmak, %7.2 kişisel huzur ve mutluluk, %5.2 Allah'tan her türlü yardım talep etmek, %1.2 bereketli bir yaşam arzusu, %1.2 her şey için, %0.4 dua etme istendiği için, %0.4 önemli kararlar alırken vb. hususlarda cevapların verildiği belirlenmiştir. Örneğin:

- 7SÖ-K-: “Allah rızası için, Allah’ın isteklerimizi yerine getirmesi için...” dua cümleleri bu kapsamda dikkat çekicidir.
- 7SÖ-K-: “İstediğim şeylerin olması için ve ailemin sağlıklı olması için dua ederim”.
- 7SÖ-K-: “Dua etmemiz aslında Allah ile konuşmak gibidir, seni anlayan O’ dur ve dünyadaki isteklerimizi ona bildiririz”.
- 8SÖ-E-: “Maçı kazanmak ve LGS’de daha başarılı olmak için”.
- 8SÖ-K-: “Deneme ve derslerimde başarılı olmak için”.
- 8SÖ-E-: “Allah’a isteklerimi iletmek için dua ederim”.

4.2.2. Allah ile İlişki Arayışı

Katılımcılar %34.4 oranıyla ikinci sırada Allah ile ilişki kurmak için dua davranışı gösterdikleri saptanmıştır. Bu kapsamda katılımcıların %16.8’nin Allah’ın sevgisini ve rızasını kazanmak, %10.8’nin Allah’a şükretmek, %2.8’nin Allah ile iletişim kurmak, %2.4’nün Allah’a kulluk etmek, %1.6’sının Allah’a inandıkları için dua etme davranışı bulgulanmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin dikkat çekici ifadelerinden bazıları bu hususu açıklayıcıdır.

- 7SÖ-E-: “Etrafımdaki pis insanların bana zarar vermesinden korktuğum zamanlarda ve Allah’ın rızasını kazanmak için dua ederim”.
- 7SÖ-E-: “Sevindiğim, üzüldüğüm zamanlarda, istediğim şeylerin olduğu istemediğim şeylerin ise olmadığı zamanlarda ve Allah’tan gelen iyi ve kötü şeyler için dua ederim. Ayrıca halime şükretmek için dua ederim”.
- 7SÖ-E-: “Allah’ın bizlere verdiği onlarca nimete şükretmek için dua ederim”.
- 8SÖ-E-: “Allah’ın sevgisi ve rızasını kazanmak, dünya ve ahirette saadet ve selamete ermek için”.
- 8SÖ-K-: “Kendimi bazen yalnız hissediyorum. Aklıma Allah’ın varlığı gelince demek ki yalnız değilmişim diyorum”.
- 8SÖ-E-: “Allah’a inandığım için, verdiği nimetlere şükrederek dua ederim. Önemli kararlar alırken, yatmadan önce, yataktan kalktığımda ve bir yere giderken dua ederim”.

4.2.3. Güven

Katılımcıların %19.6 oranıyla güven temasıyla, dua davranışı gösterdikleri tespit edilmiştir. Onlar dualarında, %10.4 oranıyla sıkıntılı zamanlarda ve zor durumlarda kalınca, % 5.6 kaza-bela ve kötülüklerden korunmak, %2.8 oranıyla manen güvende hissetmek, %0.4 oranıyla zor durumlarda olanlara yardım amaçlı, % 0.4 oranıyla şeytandan korunmak için Allah'a güvenerek dua davranışını tercih ettikleri bulgulanmıştır. Katılımcıların dua ifadelerine örnek olarak:

- 7SÖ-E-: “Zor durumlarda elimden herhangi bir şey gelmeyince, birinin bana yardım etmesi için dua ederim”.
- 7SÖ-E-: “Başım sıkıştığında, bir şeyler istediğimde, hasta olanlara yani engelli olanlara, rahatsız olanlara Allah'ın yardım etmesini isterim”.
- 7SÖ-E-: “İyi bir meslek sahibi olmak için, dert sıkıntı gibi zor durumlardan kurtulmak için dua ederim”.
- 8SÖ-E-: “Allah'a sığınmak, kendimi güvende hissetmek, Allah'a şükretmek ve yakın olmak için dua ederim”.
- 8SÖ-K-: “Kötü şeylerle karşılaşmamak için, kendim ve ailemin iyiliği için dua ederim”.
- 8SÖ-E-: “Çaresiz kaldığımda, çabaladığım işin gerçekleşmesi için dua ederim”.
- 7SÖ-E-: “Allah'a beni ve ailemi koruması için ve diğer kalbi temiz ve yardıma ihtiyacı olan insanlara yardım etmesi için ayrıca cenazelerde dua ederim”.

4.2.4. Sağlık

Katılımcıların %18.4'lük kısmı hem kendileri hem aileleri hemde sosyal çevrelerindeki bireylerin sağlık-sıhhat ve afiyette olması için dua davranışına yöneldikleri tespit edilmiştir. Anket verilerinden elde edilen bulgular incelendiğinde, %10 oranıyla ailenin ve sosyal çevrenin sağlığı, % 8.4 oranıyla kişisel sağlık-sıhhat afiyette olmayı dile getirdikleri bulgulanmıştır. Çalışmaya katılan öğrenci görüşlerinden alıntılar aşağıda sunulmuştur:

- 7SÖ-K-: “Allah (cc)'ye kendim ve çevremdeki insanların sağlığı için ve tüm canlıların selamette olması için dua ederim”.

- 7SÖ-E-: “Allah (cc)’ya kendim ve çevremdeki insanlar ve tüm canlıların iyiliği için, hastaların iyileşmesi için dua ederim”.
- 8SÖ-E-: “Ailemin sağlığı benim için çok önemlidir o yüzden ailem için dua ederim”.
- 8SÖ-E-: “Yakınlarımla sağlığı için sıkıntılarımızın giderilmesi için ve benden dua etmem istendiği için” ...
- 8SÖ-K-: “Büyüklerimin sağlığı için dua ederim”.

4.2.5. Uhrevi Nedenler

Katılımcıların %11.2’si günahların affı, dünya ve ahirette mutlu olmak, cennete nail olmak vb. uhrevi nedenlerle kendilerini iyi hissetmek için dua davranışına yöneldikleri tespit edilmiştir. Katılımcılardan %8.8’i günahlarının affı ve ahireti kazanmak, %2.4 katılımcı da ölenlere rahmet dilemek için dua gerekçelerini belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan öğrencilerden alıntılar:

- 8SÖ-K-: “Hem dünyamı hem de ahiretimi kurtarmak için dua ederim”.
- 8SÖ-E-: “Şeytana kanmamak, cenneti kazanmak için bir de zor durumda olan kişilere elimizden geldiğince yardım edebilmek için dua ederim”.
- 7SÖ-K-: “Dua etmemin bir sürü sebebi vardır. Örnek verecek olursak; şükretmek, hayır dilemek, tövbe etmek, şerlerden korunmak için”.
- 7SÖ-K-: “Kalbimin ferahlaması için, iyi hissetmek için, rahatlamak için, günahlarımla affolması için, temizlenmek için (manevi)”.
- 7SÖ-E-: “Günahlara af istemek ve ahirette mutlu olmak”.

4.2.6. İbadet

Katılımcıların % 15’i dini açıdan dua davranışını bir gereklilik gördüğü için ibadet maksadıyla yaptığı saptanmıştır. Dua gerekçeleri incelendiğinde, % 2.4 katılımcı Müslümanlığın bir gereği olarak görmekte, %2 katılımcı sevap kazanmak için dua etmekte, % 1.6 katılımcı da salt ibadet maksadıyla dua davranışına eğilim gösterdiği bulgulanmıştır. Katılımcı görüşleri aşağıda sunulmuştur:

- 7SÖ-K-: “Hem ibadetlerimi yerine getiririm hem de kalbimi Allah’a açarım. Eğer biz ona bir adım atarsak o bize her zaman yardım eder”.

- 7SÖ-E-: “Her şey için dua ederim. Çünkü dua bir ibadettir. Dua ile hem Allah’a isteklerimi dile getiriyorum hem de sevap kazanıyorum”.
- 7SÖ-E-: “Peygamberimize hakiki ümmet olabilmek, Allah’ın rızasını kazanmak ve yardıma ihtiyacı olan kişiler için dua ederim”.
- 8SÖ-K-: “Dua ettiğim zaman Allah’la irtibat kurduğumu ve ona yaklaştığımı hissederim”.
- 8SÖ-E-: “İsteklerimin gerçekleşmesi, Allah’a şükretmek için, Allah’a daha yakın hissetmek için dua ederim”.

4.2.7. Tüm İnsanlık İçin

Araştırmaya katılan 14 katılımcının %5.6 oranıyla din, dil ırk, mezhep gözetmeksizin tüm insanlık için dua ettikleri bulgulanmıştır. Ankete katılan katılımcı görüşlerinden elde edilen alıntılar:

- 7SÖ-E-: “Akrabalarım ve tüm Müslümanların iyiliği ve Müslümanların duaya ihtiyacı olduğu için dua ederim ayrıca peygamber efendimize dua ederim”.
- 7SÖ-E-: “Allah (cc)’ya kendim ve çevremdeki insanlar ve tüm canlıların iyiliği için, hastaların iyileşmesi için dua ederim”.
- 7SÖ-E-: “Başım sıkıştığında, bir şeyler istediğimde, hasta olanlara yani engelli olanlara, rahatsız olanlara ve bütün insanlara Allah’ın yardım etmesini isterim”.
- 7SÖ-E-: “Aç olan insanlara, Afrika’da açlık çeken insanlara dua ederim”.
- 8SÖ-K-: “Herkes için iyi olacak dualar ederim (Herkesin, maddi durumunun iyiliği vb.)”.
- 8SÖ-E-: “Allah’a beni ve ailemi koruması için ve diğer kalbi temiz ve yardıma ihtiyacı olan insanlara yardım etmesi için ayrıca cenazelerde dua ederim”.

4.2.8. Diğer Nedenler

Araştırmaya katılan %0.4 oranıyla 1 katılımcı dua etme gereği duymadığını belirtmiştir. Bu durum kanaatimizce bu katılımcının dua davranışını edinmediği izlenimi vermektedir.

4.3. Katılımcıların Dua Davranışında yoğunlaştıkları Zaman ve Durumlar

Tablo 4.5'te sunulan 27 farklı görüşün 8 farklı temada toplandığı görülmüştür.

Tablo 4.5: Tematik Olarak Katılımcıların Dua Etme Zaman ve Durumları

Temalar	Alt Kategoriler	f	%	f	%
Olumsuz Durumlar (Korku Ve Kaygı Durumu)	Zor durumda ve sıkıntıda kaldıklarında	89	35.6	212	84.8
	Sınav (anında ve girerken) ve sınavlardan yüksek not almak için	32	12.8		
	Kendilerini kaygılı, endişeli, stresli, huzursuz ve kötü hissettiklerinde	30	12		
	Korktuklarında	24	9.6		
	Kötü haber aldıklarında	17	6.8		
	Hastalık durumunda	19	7.6		
	Ailelerine, aile bireylerinden birine bir şey olduğu zaman	6	2.4		
	Gün içerisinde iyi ya da kötü şeyler olduğunda	6	2.4		
Diğer Zamanlar	Yolculuğa çıkarken	5	2	127	50.8
	İbadet sonrası	49	19.6		
	Gece yatmadan önce	43	17.2		
	Her (zaman, yerde, türlü durumda)	27	10.8		
	Yemekten önce ve sonra	3	1.2		
	Boş vakitlerde	2	0.8		
	Önemli maçlarda	2	0.8		
	Pek fazla dua etmem	1	0.4		
İstek, İhtiyaç ve Şükür Durumu	İhtiyaç hissettiklerinde, ellerinden geldiğince	30	12	59	23.6
	Allah'ın verdiği nimetlere şükür	14	5.6		
	İstedikleri şeylerin gerçekleşmesi için	11	4.4		
	Allah rızası için	4	1.6		
Kutsal Zaman	Dini (bayram, gün, gece, ay, vakit, ezan ile kamet arasında)	23	9.2	25	10
	Camilerde	2	0.8		
Olumlu Durumlar (Mutluluk vb.)	Mutlu olduklarında	15	6	23	9.2
	İyi bir haber aldıklarında	8	3.2		
Ölüm ve Ölümü Hatırlatan Durumlar	Cenazelerde, türbe ve kabirlerde	7	2.8	13	5.2
	Ölenlerin ruhuna	4	1.6		
	Yakın (arkadaş ve akrabalarından) biri öldüğünde	2	0.8		

(Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur).

Tablo 4.5'te Ümraniye Merkez İmam Hatip Ortaokulu, Mehmet Akif İnan Ortaokulu, Yamanevler Ortaokulu, Zübeyde Hanım Ortaokulu ve Şehit Lokman Oktay

Ortaokulu'na ait anket sonuçları “En çok ne zaman ve hangi durumlarda dua edersiniz?” kriterine göre verilmiştir. Anket çalışmasına 250 katılımcı iştirak etmiştir. Tablo 4.5'e göre ortaokul örnekleminde katılımcıların en fazla, %84.8 oranıyla olumsuz durumlarla karşılaştıklarında (korku ve kaygı durumu) dua davranışı gösterdikleri bulgulanmıştır. Bunu %50.8 oranıyla diğer zamanlar, %23.6 oranıyla istek, ihtiyaç ve şükür durumu, %9.2 oranıyla olumlu durumlar (mutluluk vb.), %10 oranıyla kutsal zamanlar, %5.2 oranıyla ölüm ve ölümü hatırlatan zaman ve durumlar takip etmiştir.

4.4. Katılımcıların Dua Ettiği Zaman ve Durumlara Dair Görüşlerinden

Yansıyan Bulgular

Katılımcılara, “En çok ne zaman ve hangi durumlarda dua edersiniz?” şeklinde yöneltilen soruya onların, 27 farklı şekilde cevap verdiği bulgulanmıştır. Benzer ifadeler kümeleştirildiğinde, katılımcıların dua davranışında 6 farklı temanın ortaya çıktığı görülmüştür.

4.4.1. Olumsuz Durumlarla Karşılaştıklarında (Korku ve Kaygı Durumu)

Anket bulgularından elde edilen sonuca göre katılımcıların %84.8'i korku ve kaygı durumlarında daha fazla dua davranışına sığındıkları görülmüştür. Bu bağlamda katılımcıların %35.6'sı zor durum ve sıkıntıda kaldıklarında, %12'si kendilerini kaygılı, endişeli, stresli, huzursuz ve kötü hissettiklerinde, %9.6'sı korktuklarında, %6.8'si kötü haber aldıklarında, %7.6'sı hastalık durumunda, %2'si yolculuğa çıkarken, %2.4'ü gün içerisinde iyi ya da kötü şeyler olduğunda, %2.4'ü ailelerine, aile bireylerinden birine bir şey olduğu zaman, dua davranışı gösterdiği bulgulanmıştır. Araştırmaya katılan öğrenci görüşleri aşağıda sunulmuştur:

- 8SÖ-E-: “Gergin olduğum zamanlar, birinin başına bir şey geldiği zaman, karar verirken önemli anlarda ve iyi bir haber aldığım da dua ederim”.
- 8SÖ-K-: “En çok diye bir şey yok. Her namaz kıldığım da dua ederim fakat daha çok sıkışık olduğum da, kalbim ağrıdığı zaman daha fazla dua ederim”.
- 7SÖ-E-: “Maddi ve manevi zihinsel olarak kendimi sıkışmış, elimden hiçbir şey gelmediği zamanlarda yardım için dua ederim”.

- 8SÖ-K-: “Çok korktuğumda, bunaldığımda, endişelendiğim de dua ederim”.
- 8SÖ-E-: “Sadece ihtiyacımız olduğu zaman, zor durumda kaldığımızda, hep Allah’ın gölgesine sığınırız fakat sadece zor durumda kaldığımızda değil, her zaman ve vakit dua etmeliyiz”.

4.4.2. Diğer Zamanlar

Katılımcıların %50.8’i türlü gerekçelerle sair zamanlarda dua davranışına yöneldiği bulgulanmıştır. Dua zamanları incelendiğinde çok farklı durumlar ortaya çıkmıştır. Katılımcıların %19.6’sı ibadetten sonra (sabah-akşam-yatsı namaz kılarken ve namazdan sonra), %17.2’si gece yatmadan önce, %10.8’i her zaman, her yerde, türlü durumda, %1.2’si yemekten önce ve sonra, %0.8’si önemli maçlarda, %0.8’i boş vakitlerde, %0.4’ü pek fazla dua etmem, ifadesi tespit edilmiştir. Katılımcı görüşlerinden alıntılar aşağıda sunulmuştur:

- 7SÖ-K-: “Herhangi bir zaman yok müsait oldukça her zaman yatmadan önce dua ederim özellikle namazdan sonra dua ederim”.
- 7SÖ-K-: “En çok geceleri ve ezan okunurken dua ederim, herhangi bir sorunla karşılaştığımda ve işler yolunda gitmeyince her zaman dua ederim”.
- 8SÖ-E-: “Yatmadan önce ve dertli olduğum zamanlarda dua ederim”.
- 8SÖ-E-: “Gece dua ederim. Namaz kıldıktan sonra ve kandil geceleri dua ederim”.
- 7SÖ-K-: “Ben genellikle akşam gece yatmadan önce dua ederim. Bildiğim duaları okurum ve Allah’a arzularımdan bahsederim. Namaz kıldıktan sonra da dua ederim”.
- 8SÖ-K-: “Boş zamanlarımda dua ederim”.
- 8SÖ-E-: “Pek fazla dua etmem”.

4.4.3. İstek, İhtiyaç ve Şükür Durumu

Katılımcılardan %23.6’sı istek, ihtiyaç ve şükür durumuyla dua davranışında buldukları görülmüştür. Anket bulgularından elde edilen sonuca göre katılımcılardan, %12’si ihtiyaç hissettiklerinde, ellerinden geldiğince, %5.6’sı Allah’ın verdiği nimetlere şükür için, %4.4’ü istedikleri şeylerin gerçekleşmesi için,

%1.6'sı Allah rızası için, dua davranışında buldukları tespit edilmiştir. Katılımcı görüşleri aşağıda sunulmuştur:

- 7SÖ-E-: “Namazda, korktuğum zaman, yemekten sonra şükür duası yaparım”.
- 7SÖ-K-: “Öncelikle Allah’ın rızasını kazanmak, derslerimde başarılı olmak ve anne babama hayırlı bir evlat olmak için”.
- 7SÖ-E-: “Allah’a şükrederim. Dünya sıkıntılarımızın giderilmesi, ahirette ve kabirde rahat olmayı”.
- 8SÖ-K-: “Sınav haftasında, zor durum zamanlarımda dua ederim. Ama diğer vakitlerde de Allah’ı anmaya ve şükretmeye gayret gösteririm”.
- 7SÖ-E-: “Hakkımda her şeyin hayırlısını dilerim, günahlarımdan tövbe edip, Allah’a şükrederim”.

4.4.4. Olumlu Durumlar (Mutluluk vb.)

Katılımcıların %9.2 oranıyla kendilerini mutlu hissettiklerinde dua davranışına yöneldikleri saptanmıştır. Katılımcıları olumlu ruh haline sevk eden durumlar incelendiğinde, %6'sı mutlu olduklarında, %3.2'si iyi bir haber aldıklarında dua davranışına yöneldikleri bulgulanmıştır. Katılımcı görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

- 7SÖ-E-: “İmtihan zamanları, iç sıkılması anında, korktuğum, üzüldüğüm ve mutlu olduğum zamanlar en çok dua ederim”.
- 7SÖ-E-: “Güzel bir haber aldığımında mutlu olduğumda ve kötü bir haber aldığımında üzüldüğümde her iki durumda da Allah’a dua ederim”.
- 7SÖ-K-: “Sağlıklı, huzurlu, sevdiğilerimle mutlu bir hayat sürmek için iyi bir evlat olabilmek ayrıca bir karavanımın olmasını ve LGS de başarılı olmayı çok isterim”.
- 7SÖ-K-: “Dualarımda Rabbimin yüzümü güldürmesini, aileme sevdiğilerime sağlık, huzur ve mutluluk vermesini dilerim”.
- 8SÖ-E-: “Güzel bir şey olduğunda, dara düştüğüm zaman, bir de rabbimin verdiği nimetler için dua ederim”.

4.4.5. Kutsal Zaman

%10 katılımcı “kutsal zaman” olarak tanımladığımız, İslam dininde mübarek gün ve gece olarak isimlendirilen zaman dilimlerinde dua davranışında buldukları tespit edilmiştir. Çalışmaya katılanların %9.2’si perşembe-cuma günleri, seher vakitleri, kadir gecesini, Mevlit, Miraç, Beraat kandilleri, mübarek 3 aylar Recep, Şaban, Ramazan, dini bayramlarda, %0.8’i ise camilerde, dua davranışına yöneldikleri bulgulanmıştır. Bir katılımcının Allah rızası için camide dua davranışına iştiaak duyduğu saptanmıştır. Bu bağlamda, kutsal mekân olarak camide yapılan duaları da kutsal zaman dilimine dâhil edilebiliriz. Araştırmaya katılan katılımcı görüşleri aşağıda sunulmuştur:

- 7SÖ-E-: “Dini bayramlarda, 3 aylarda, kandil gecelerinde” ...
- 7SÖ-E-: “Cuma günü büyük âlimlerin ve peygamberlerin türbesinde dua ederim”.
- 7SÖ-K-: “Bayramlarda, mübarek günlerde ve içim sıkıldığında ve diğer her günlerde”.
- 8SÖ-E-: “En çok kadir gecesinde, ailemden birine bir şey olduğunda dua ederim”.

4.4.6. Ölüm ve Ölüm Olayını Hatırlatan Durumlar

Anket bulgularında katılımcıların %5.2’si ölüm ve ölümü hatırlatan durumlar söz konusu olduğunda dua davranışına yöneldikleri görülmüştür. Bunların %2.8’lik kısmı cenaze merasimlerinde, türbe ve yatırlara gittiklerinde, %1.6 ‘sı ölenlerin ruhuna rahmet dilemek için, % 0.8’i ise yakın olarak gördükleri arkadaş ve akraba cenazelerine gittiklerinde, dua davranışına yöneldikleri bulgulanmıştır. Araştırmaya katılan katılımcı görüşleri aşağıda verilmiştir.

- 7SÖ-E-: “Yakın arkadaşlarımdan birisi öldüğü zaman veya kendi ailemden birisi hasta olduğunda zaman dua ederim”.
- 8SÖ-E-: “Cenazelerde, camilerde, mezarlıklarda” ...
- 7SÖ-K-: “Bir yakının hasta olduğunda ve ölümlerin özellikle şehitlerimizin ruhuna dua ederim”.
- 7SÖ-K-: “Dedemin ruhuna, mezarlığa gittiğimde ve yatmadan önce” ...

4.5. Katılımcıları Dua Davranışına Sevk Eden İstekler

Tablo 4.6’da sunulan 30 farklı görüşün 8 farklı temada toplandığı görülmüştür.

Tablo 4.6: Tematik Olarak Katılımcıların Dualarındaki İsteklerin Çeşitliliği

Temalar	Alt Kategoriler	f	%	f	%
Sağlık Sihhat	Sağlık – sıhhat	59	23.6	141	56.4
	Kendileri için iyilik, güzellik, sağlık	44	17.6		
	Aileye iyilik, güzellik, sağlık	22	8.8		
	Çevremdeki birey ve müslümanlar için iyilik, güzellik, sağlık	15	6		
	Ülke için iyilik güzellik	1	0.4		
Maddi İstekler	Sınavlarda, LGS ‘de başarılı olmayı ve güzel bir liseyi kazanmayı	34	13.6	67	26.8
	Gelecekte güzel bir meslek sahibi olmayı, geleceklerinin güzel olmasını	13	5.2		
	Kazançlarının bol olmasını(para)	10	4		
	Maddi istekler (Kıyafet, ev araba, bisiklet, laptop, telefon)	4	1.6		
	Yaptıkları her şeyin bereketli olmasını	3	1.2		
	Hayırlı bir eş	1	0.4		
	Zengin bir insan olmayı	1	0.4		
	Sevdiği kızın kendisini sevmesini	1	0.4		
Duygusal İstekler	Huzur ve mutluluk	41	16.4	65	26
	Hayalleriyle istedikleri hayırlı şeylerin gerçekleşmesini, ihtiyaçlarının karşılanmasını	24	9.6		
Dini İstekler	İyi bir mümin olmayı	10	4	30	12
	Cennete girmeyi	5	2		
	Günahlarının af olmasını	4	1.6		
	Dinlerinden ayrılmamayı	4	1.6		
	Ahret hayatına yönelik bireysel isteklerini	3	1.2		
	Müslümanların cennete girmesini, cehennemden uzak olmasını	2	0.8		
	Hafızların sayısının artmasını ve hafız olmayı	2	0.8		
Kötülüklerle Karşı Güvence Arayışı	Kazasız belasız güzel bir yaşam	10	4	24	9.6
	Kötülüklerden uzak durmayı	5	2		
	Zor durumda olanlara Allah’tan yardım ve Savaşların çıkmamasını	4	1.6		
	Virüsün bitmesini	2	0.8		
	Hastaların şifa bulmasını	2	0.8		
	Küreselcilerin kazanmaması	1	0.4		
Erdemler	Ahlaklı ve Güzel ahlaklı bir insan olmayı	7	2.8	10	4
	Sabırlı olmayı	3	1.2		

(Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur).

Tablo 4.6’da Ümraniye Merkez İmam Hatip Ortaokulu, Mehmet Akif İnan Ortaokulu, Yamanevler Ortaokulu, Zübeyde Hanım Ortaokulu ve Şehit Lokman Oktay Ortaokulu’na ait anket sonuçları “Ergenler Dualarında Ne İster?” kriterine göre verilmiştir.

Tablo 4.6’ya göre, katılımcılar dualarında en çok %56.4 oranıyla sağlık-sıhhat istediklerini belirtmişlerdir. İkinci sırada %26.8 oranıyla maddi istekler ve %26.8 oranıyla duygusal istekler gelmektedir. Bunları ise sırasıyla %12 oranıyla dini istekler, %9.6 oranıyla kötülöklere karşı güvence arayışı ve %4 erdemler olarak bulgulanmıştır.

4.6. Katılımcıların Dualarındaki İsteklerine Dair Görüşlerinden Yansıyan

Bulgular

Tablo 4.6’da 250 katılımcıya “Dualarınızda Allah’tan Ne İstersiniz?” sorusu sorulmuştur. Katılımcı görüşlerinin 8 temada toplandığı görölmüştür.

4.6.1. Sağlık-İyilik

Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda katılımcıların en çok yoğunlaştıkları istekler incelendiğinde, %56.4’ü sağlık ve afiyette olmayı iyi hal üzere bulunmayı talep ettiği görölmüştür. Katılımcıların %23.6’sı sağlık, %17.6’sı kendileri için iyilik, güzellik, %8.8 aileleri için iyilik, güzellik, sağlık, %6’sı çevrelerindeki birey ve müslömanlar için iyilik, güzellik, sağlık, %0.8 Virüsün bitmesini, %0.8 hastaların şifa bulmasını, %0.4 ölkö için iyilik güzellik, temennisini ifade ettiği bulgulanmıştır. Katılımcıların, Allah’tan istekleri nedir? sorusuna ilişkin katılımcı alıntıları aşağıda sunulmuştur.

- 7SÖ-K-: “Sağlığımızın yerinde olması için ve sınavlardan yüksek ve hak ettiğim puanları almak için dua ederim”.
- 7SÖ-E-: “Allah’tan sağlık ve okulların kapatılmasını isterim”.
- 8SÖ-K-: “Şeker hastalığımın geçmesini ve derslerimde başarılı olmak”.
- 8SÖ-E-: “Geleceğimin iyi olmasını ve tüm Müslömanların kalkınması için dua ederim”.
- 8SÖ-E-: “LGS’yi kazanıp iyi bir liseye yerleşmek”.

- 8SÖ-K-: “Dualarımda Allah’tan bizleri korumasını, hayırlı insanlarla karşılaşmasını isterim”.
- 8SÖ-K-: “Geleceğimin kismetli olmasını, önümün açık olmasını, sağlığımın ölene kadar iyi olmasını ve ailemin huzurlu ve mutlu olmasını ve onların uzun yaşamasını isterim”.
- 7SÖ-E-: “Zor durumda olan, sıkıntıda olan insanlara Allah’ın yardım etmesini, annemin vefat etmemesini ve derslerimde başarılı olmayı isterim”.

4.6.2. Maddi istekler

Katılımcıların %26.8’inin maddi isteklerde bulunduğu saptanmıştır. Tema içeriklerine baktığımızda %13.6’sı sınavlarda, LGS’de başarılı olmayı ve güzel bir liseyi kazanmayı, % 5.2’si geleceklerinin güzel olmasını, %4’ü parasal açıdan kazançlarının bol olmasını, %1.6’sı (kıyafet, ev araba, bisiklet, laptop, telefon vb.) isteklerini, %1.2 yaptıkları her şeyin bereketli olmasını, % 0.4’ü zengin bir insan olmayı istediği bulgulanmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerden alıntılar:

- 7SÖ-K-: “Kıyafet, telefon, tablet, sağlık”.
- 8SÖ-E-: “Duruma bağlı olarak, o anki ihtiyaçlarıma göre telefon, test kitabı”.
- 8SÖ-E-: “Sınavdan yüksek notlar almayı, işlerimin hayırlı bir şekilde yürümesini, arzu ettiğim sonuçlara ulaşmayı ve akraba, arkadaş, eş-dost bütün tanıdıklarımı Allah’ın korumasını”.
- 8SÖ-E-: “Allah’tan önce sağlık-sıhhat sonra, LGS’de yüksek puan almayı, geleceğimin güzel olmasını ve cennete girmeyi” ...
- 8SÖ-K-: “Maddiyat, güzel bir yaşam, para ve güzel arkadaş ilişkileri isterim”.
- 8SÖ-K-: “Dualarımda Allah’tan para isterim”.
- 8SÖ-K-: “Gelecekte hayırlı bir eş, hayırlı bir evlat, helal kazançlı bir meslek isterim”.
- 8SÖ-E-: “Dualarımda Allah’tan ev, araba, telefon isterim, bir de iyi ve ahlaklı bir insan olmayı isterim”.

4.6.3. Duygusal İstekler

Katılımcıların %26’sının duygusal isteklere yöneldiği tespit edilmiştir. Katılımcılardan %16.4’ü dualarında huzur ve mutluluğu dilerken, %26’sı hayallerinin

ve hayırlı arzularının gerçekleşmesini, ihtiyaçlarının karşılanmasını %0.4'ü hayırlı bir eş ve sevdiği kızın kendisini sevmesini, talep etmiştir. Katılımcı görüşleri aşağıda sunulmuştur:

- 7SÖ-E-: “Ailemle beraber huzurlu, mutlu olmak ve uzun ömürlü olmak” ...
- 7SÖ-K-: “Huzur, mutluluk, çok para”
- 7SÖ-E-: “Allah’ın fakirlere yardım etmesini, insanların mutlu olmasını, ailemin daha sağlıklı ve uzun yaşamasını isterim”.
- 7SÖ-E-: “Maddi manevi, zihinsel olarak kendimi sıkışmış, çaresiz hissettiğimde elimden hiçbir şey gelmeyince yardım için Allah’a dua ederim”.
- 7SÖ-K-: “ Mutlu olmak, sağlıklı olmak, başarılı olmak için ayrıca dert sıkıntı gibi zor durumları aşmak için dua ederim”.

4.6.4. Dini İstekler

%12 katılımcının dini istekleri ön plana çıkaran dua davranışına yöneldiği bulgulanmıştır. Onlar dualarında % 4 oranıyla iyi bir mümin olmayı, %2 oranıyla cennete girmeyi, % 1.6 oranıyla dinlerinden dönmemeyi, %1.2 oranıyla ahiret hayatına yönelik bireysel isteklerini, % 0.8 oranıyla Müslümanların cennete girmesini, cehennemden uzak olmasını, % 0.8 oranıyla hafızların sayısının artmasını ve hafız olmayı istedikleri bulgulanmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerden alıntılar:

- 7SÖ-E-: “İyi bir insan olup cennete girmeyi”.
- 7SÖ-K-: “En çok istediğim şey bir kardeşimin olması, ailemin sağlıklı ve mutlu olması, ahiret hayatı içinde cennete girmeyi çok isterim”.
- 8SÖ-E-: “Ahirette peygamber efendimize (sav) komşu olabilmeyi, cennette Cemal’i ilahiyeyi sürekli görecek olanlardan olabilmeyi, başımıza bir bela gelmemesini, maddi manevi bütün sıkıntılarımızın giderilmesini isterim”.

4.6.5. Kötülüklere Karşı Güvence Arayışı

Katılımcıların %9.6’sı kötülüklere karşı dua davranışında bulunarak Allah’a sığındıkları görülmüştür. Katılımcıların %4’ü kazasız belasız güzel bir yaşam, %2’si kötülüklerden uzak durmayı, %1.6’sı zor durumda olanlara Allah’tan yardım ve savaşların çıkmamasını, %0.4’ü küreselcilerin kazanmamasını, istediklerini belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan öğrenci görüşleri:

- 7SÖ-E-: “Allah’ın beni, ailemi, arkadaşlarımı, eş-dost tüm sevdiğilerimi kötülüklerden korumasını, cennete almasını, namaz ve diğer ibadetlerden uzaklaşmamayı, LGS ’den 450 puan almayı ve Fenerbahçe’nin şampiyon olmasını isterim.
- 7SÖ-K-: “Dualarımda tanıdığım ve tanımadığım her insan için sağlık, huzur ve mutluluk, hiçbir kimsenin başına bir şey gelmemesini isterim. Ayrıca güzel bir hayat yaşadığım için de Allah’a teşekkür ederim”.
- 7SÖ-K-: “Hiç kimseye bir şey olmamasını, hastaların iyileşmesini ve sınavlarımın iyi geçmesini isterim”.
- 8SÖ-E-: “Sevdiklerimle güzel bir yaşam; örneğin durumumuz kötü olduğu zaman durumumuzun iyi olmasını, ailemden biri hasta olduğu zamanda onların iyileşmesini Allah’tan isterim.
- 8SÖ-K-: “Ailenin ve arkadaşlarımın kazalardan belalardan korunmasını, sınavlarımda başarılı olmayı, günümün güzel geçmesini isterim”.
- 8SÖ-E-: “Annemin babamın uzun yaşamasını ve ailem için iyilik güzellik isterim”.

4.6.6. Erdemler

Araştırmaya katılan katılımcıların %4’ü ahlaki boyutta erdemli bireyler olmayı tercih ettikleri saptanmıştır. Katılımcıların %2.8’i ahlaklı ve güzel ahlaklı bir birey olmayı, %1.2’si ise sabırlı bir birey olmayı arzu ettiği bulgulanmıştır. Katılımcı görüşlerinden alıntılar aşağıda sunulmuştur:

- 7SÖ-E-: “İyi güzel ahlaklı bir insan olup cennete girmeyi”.
- 8SÖ-K-: “Güzel ahlaklı bir birey olmayı, gelecekte hayırlı bir eş olmayı ve güzel ve hayırlı hayırlı bir mesleğimin olmasını isterim”.
- 8SÖ-E-: “Ahlakı iyi, zengin bir insan olmayı”.
- 8SÖ-E-: “ Allah’tan zorluklar karşısında sabrı-cemil isterim”

4.7. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlar (Tüm Ortaokullar)

Tablo 4.7'de katılımcıların Allah'ı tasavvur ettiğinde aklına gelen kavramlar incelendiğinde, 7 farklı temanın ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

Tablo 4.7: Tematik Olarak Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlar (Tüm Ortaokullar)

Tüm Ortaokullar					
Temalar	Alt Kategoriler	f	%	f	%
Allah'ın subuti varlığına çağrışım yapan sıfatlar	Yaratıcı	107	42.8	145	58
	Sonsuz güç sahibi	24	9.6		
	Her şeyi gören	4	1.6		
	Her şeyi bilen	4	1.6		
	Her şeyi işiten	3	1.2		
	İrade	3	1.2		
Allah'ın zati varlığına çağrışım yapan sıfatlar	Tek ve bir olan	56	22.4	144	57.6
	Bütün evrenin sahibi	45	18		
	Yüce	31	12.4		
	En büyük	9	3.6		
Dini çağrışımlar	İbadetler (namaz oruç zekat hac)	27	10.8	127	50.8
	Dua	11	4.4		
	Din	7	2.8		
Allah'ın cemal vasfıyla ilgili çağrışımlar	Merhamet eden	34	13.6	96	38.4
	Affeden	18	7.2		
	Sevgi	12	4.8		
	En iyi	7	2.8		
	En güzel	5	2		
	En-nurlu	5	2		
	Şifa veren	4	1.6		
	Huzur veren	3	1.2		
	Sanatkâr	2	0.8		
	Gözeten	2	0.8		
	Sırdaş	1	0.4		
	Hislerin başlangıcı	1	0.4		
	El-kuddüs	1	0.4		
Es-selam	1	0.4			
Allah'ın celal vasfıyla ilgili çağrışımlar	Korku (ölüm ateş kabir azabı günah haram) günahkar)	10	4	21	8.4
	Adil olan	4	1.6		
	Kıyamet	4	1.6		
	Allah korkusu	2	0.8		
	Şeytan	1	0.4		
Otorite ile ilgili çağrışımlar	Vildan hocam	1	0.4	4	1.6
	Sakallı dede	1	0.4		
	Kral gibi bir canlı	1	0.4		
	Bir anne baba gibi	1	0.4		
	Sorumluluk	2	0.8		
	Hoşgörü	1	0.4	4	1.6

(Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur).

Tablo 4.7’de Ümraniye Merkez İmam Hatip Ortaokulu, Mehmet Akif İnan Ortaokulu, Yamanevler Ortaokulu, Zübeyde Hanım Ortaokulu ve Şehit Lokman Oktay Ortaokulu’na ait bulgular “Allah Denince Aklınıza Ne Gelmektedir?” kriterine göre verilmiştir.

Tablo 4.7’de %58 katılımcı tarafından Allah’ın subuti varlığına çağrışım yapan sıfatlar en yoğun frekans değeri olarak ilk sırada yer almıştır. Bunu sırasıyla, %57.6 oranıyla Allah’ın zati varlığına çağrışım yapan sıfatlar, % 50.8 dini çağrışımlar, %38.4 oranıyla Allah’ın cemal vasfıyla ilgili çağrışımlar, %8.4 Allah’ın celal vasfıyla ilgili çağrışımlar, %1.6 otorite ilgili çağrışımlar, %1.6 modern çağrışımlar olarak cevap verdikleri tespit edilmiştir.

4.8 Katılımcıların Allah’ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlara Dair Görüşlerinden Bulgular (Tüm Ortaokullar)

Tablo 4.7’de çalışmaya katılan 250 katılımcıya “Allah denince aklınıza ne gelmektedir?” diye sorulduğunda birbirinden farklı bulguların ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Bu bulgulardan benzeşim yapanları kendi içerisinde kümeleştirdiğimizde 40 farklı görüşten yedi temanın ortaya çıktığı görülmüştür. Yedi tema aşağıda sunulmuştur:

- Allah’ın subuti varlığına çağrışım yapan sıfatlar
- Allah’ın zati varlığına çağrışım yapan sıfatlar
- Dini çağrışımlar
- Allah’ın cemal vasfıyla ilgili çağrışımlar
- Allah’ın celal vasfıyla ilgili çağrışımlar
- Otorite ilgili çağrışımlar
- Modern çağrışımlar

4.8.1. Allah'ın Subuti Varlığına Çağrışım Yapan Sıfatlar

Tablo 4.7'ye göre yedi tema belirlenmiştir. Bu yedi temadan katılımcıları tarafından en fazla vurgulanan tema ise %58 oranıyla Allah'ın subuti varlığına çağrışım yapan sıfatlar olarak bulgulanmıştır. Bu sıfatlar incelendiğinde, %42.8 oranıyla Allah'ın yaratıcı sıfatı en çok yoğunlaşılan sıfat olarak tespit edilirken bunu sırasıyla, %9.6 oranıyla sonsuz güç sahibi, %1.6 her şeyi gören, %1.6 oranıyla her şeyi bilen, % 1.2 oranıyla her şeyi işiten, % 1.2 oranıyla irade sıfatının takip ettiği bulgulanmıştır. Allah'ın subuti sıfatlarına dair katılımcı görüşleri aşağıda sunulmuştur:

- 7SÖ-K-: “Yaradan, merhamet sahibi, huzur, adalet ve sevgi geliyor”.
- 8SÖ-E-: “Bütün evrenin yaratıcısı, herkese şekil suret veren varlık...Allah'ı sıfatlarıyla düşünebiliriz. Çünkü onu sıfatlarıyla düşünmek caizdir”.
- 8SÖ-K-: “Yaratıcı, sevecen, sırdaş ve beni anlayan yaratıcım”.
- 8SÖ-K-: “Sonsuz güç, görülmeyen fakat herkesi görüp duyabilen bir varlık”.
- 8SÖ-E-: “Bütün evrenin yaratıcısı, herkese şekil suret veren varlık...Allah'ı sıfatlarıyla düşünebiliriz. Çünkü onu sıfatlarıyla düşünmek caizdir”.

4.8.2. Allah'ın Zati Varlığına Çağrışım Yapan Sıfatlar

Araştırmaya katılan katılımcıların, %57.6'sı Allah'ın zati varlığını tasavvur ettiği bulgulanmıştır. Katılımcı görüşleri incelendiğinde, %22.4 oranıyla tek ve bir, %12.4 oranıyla yüce, %18 oranıyla bütün evrenin sahibi, %3.6 oranıyla en büyük, %1.6 sonsuzluk, sıfatları saptanmıştır. Katılımcıların Allah'ın zatıyla alakalı görüşleri aşağıda sunulmuştur:

- 7SÖ-E-: “Tek ve bir olan eşi ve benzeri olmayan, evrene, cinlere her şeye hükmeden varlık”.
- 7SÖ-E-: “Sonsuzluk, yücelik, affedicilik, merhamet kavramları aklıma gelir”.
- 7SÖ-K-: “En büyük onun olduğu, her şeye kadir olanın o olduğu, adaletli olduğu affedici, bağışlayanın o olduğu, çok yüce bir varlık aklıma geliyor”.
- 7SÖ-K-: “Allah'ın bir olduğu ve ondan başka ilah olmadığı affeden ve her şeyi işiten, gören, bilen, yapan bir varlık aklıma gelir”.
- 7SÖ-K-: “En yüce, en merhametli, seven ve sevilen, tek olan, yaratıcı”.

- 8SÖ-E-: “Allah’ın her şeyi yönetmesi, bu kocaman evrenin düzen ve uyum içerisinde olduğu düşüncesi aklıma gelir. Sanırım bu evrenin öylesine olmadığını bildiğim için bunlar aklıma gelir”.
- 8SÖ-K-: “Evrenin sahibi, evrendeki düzen ve uyum ile Tanrı ve yücelik kavramları aklıma geliyor”.

4.8.3. Dini Çağrışımlar

Araştırma sonucuna göre katılımcılarda, %48.2 oranıyla dini çağrışımlar teması bulgulanmıştır. Alt kategoriler incelendiğinde %30.4 oranıyla imani kavramlar (Allah, melek, kitap, peygamber, ahiret) bulgulanırken, %10.8 oranıyla ibadetler (namaz, oruç, zekat, hac) tespit edilmiştir. Bunların yanında %4.4 oranıyla dua, %2.8 oranıyla din olduğu saptanmıştır. Bulgular ışığında katılımcı görüşleri aşağıda sunulmuştur:

- 7SÖ-E-: “Peygamber efendimiz (sav.), Kur'an-ı Kerim” aklıma gelir”.
- 7SÖ-E-: “Hz. Muhammed (as.) gelir. Din, ibadet, namaz ve oruç gelir”.
- 7SÖ-K-: “Allah denince ilk olarak aklıma ibadet, namaz ve Allah’ın bir olduğu gelir”.
- 8SÖ-K-: “Allah denince aklıma Kuran geliyor ya da peygamber efendimiz. Bazı insanlar Allah’ın yüzünü bir şeylere benzetmeye çalışıyorlar ama bence yanlış bir düşünce bu. Çünkü Allah tektir ve birdir o yüzden kimseye benzemez o yücedir” .
- 8SÖ-K-: “Allah denince aklıma Kur'an-ı Kerim, peygamberimiz (as.), cennet, sevaplar ve huzur gelmektedir”.
- 8SÖ-K-: “Namaz kılmak, dua etmek, oruç tutmak, peygamber efendimiz (as.), cennet ve cehennem geliyor”.

4.8.4. Allah’ın Cemal Vasfıyla İlgili Çağrışımlar

Katılımcılar tarafından % 38.4 oranında Allah’ın cemal özelliğini ifade eden sıfatlar bulgulanmıştır. Katılımcıların %13.6’sı merhamet eden, %7.2’si affeden, %4.8’i sevgi, %2.8’i en iyi, %2’si en güzel, %2’si en nurlu, %1.6’sı şifa veren, %1.2’si huzur veren, %0.8’i sanatkar, %0.8’i gözetken, %0.4’ü sırdaş, %0.4’ü hislerin başlangıcı, %0.4’ü el-kuddüs, % 0.4’ü es-selam, olarak bulgulanmıştır. Katılımcıların dualarından yansıyan Allah tasavvurları, kişisel ve öznel bir içeriye sahiptir. Onlar sevgi, seven,

sevecen, merhamet eden, affeden, sırdaş vb. nitelendirmelerle bireysel olarak deneyimledikleri Allah'ı tasavvur etmeye çalışmışlardır. Katılımcı görüşlerinden alıntılar:

- 7SÖ-K-: “Bizleri izleyen, yakınlaşması mümkün olmasa da orada olduğuna inandığım varlık”.
- 7SÖ-E-: “Yüce ve bizi yaratan, bize nimetler veren yüce Rabbim”.
- 7SÖ-K-: “Rahman ve Rahim olan, merhametli olan, adil ve bağışlayan bir varlık aklıma gelir”.
- 7SÖ-E-: “Rahman ve rahim olan, merhametli olan, hiçbir şeye muhtaç olmayan, Allah (c.c)”.
- 8SÖ-K-: “Büyük yaratıcı, 99 isimli ve hepsinin anlamı güzel olan, çok çok güçlü ve çok çok merhametli olan, müminleri ve Resulullah'ı çok seven”.
- 8SÖ-E-: “Allah denince aklıma birliği gelir. O ne isterse yapar. Allah affedendir. Bizleri günahlarımızdan arındıran, bağışlayandır”.
- 8SÖ-K-: “Bizim her zaman yanımızda olan bizi gözetleyen, varlığını hissettiren, yalnız olmadığımızı hatırlatan, bizi seven ve güvende hissettiren şeyler geliyor aklıma. Eğer inanmayanda varsa dönüp etrafındaki nimetlere ve bir baksın”.!

4.8.5. Allah'ın Celal Vasfıyla İlgili Çağrışımları

Katılımcılarda %6.8 oranında Allah'ın celal vasfıyla ilgili çağrışımlar bulgulanmıştır. Katılımcılar tarafından %4 oranında korku (ölüm, ateş, kabir azabı, günah, haram, günahkar), %1,6 oranında adil olan, %1.6 oranında kıyamet, %0.8 oranında Allah korkusu, %0.4 oranında şeytan, ifadesi saptanmıştır.

- 7SÖ-E-: “Allah denince aklıma, ahiret ve Allah korkusu gelir”.
- 7SÖ-E-: “Herkesin bir gün öleceği, bütün maddi varlığımızın dünyada kalacağı aklıma gelir”.
- 7SÖ-K-: “Melekler, cennet, cehennem, ölüm, şeytan, günahlar, müslümanlık, ibadetler, namaz ve oruç vb. şeyler aklıma gelir”.
- 7SÖ-K-: “Kıyamet, ahiret, melek, dua namaz” vs....
- 8SÖ-E-: “Allah denince aklıma, Cennet ve cehennem, Kabir azabı, Kur'an-ı Kerim, peygamber efendimiz vb. şeyler gelir”.

- 8SÖ-E-: “Allah denince, ahiret, sonsuz dünya, cennet, cehennem, kıyamet gelir”.

4.8.6. Otoriteyle İlgili Çağrışımlar

%1.6 Katılımcı Allah’ı otorite ile ilgili çağrışımlarla ifade ettiği bulgulanmıştır. Daha sonra sırasıyla %0.4 oranında Vildan hocam, % 0.4 oranında sakallı dede, %0.4 oranında kral gibi canlı, %0.4 oranında bir anne baba gibi, kavramlar bulgulanmıştır. Katılımcı görüşleri aşağıda sunulmuştur:

- 7SÖ-E-: “Kral gibi bir canlı”.
- 7SÖ-E-: “Cennet, dua etmek ve Vildan hocam geliyor”.
- 7SÖ-E-: “Her şeyin yaratıcısı ve bir anne baba gibi” ...
- 7SÖ-K-: “Doğrusu aklıma bir duvar geliyor ne zaman başım sıkışsa yaslandığım bir duvar gibi adeta Allah” ...
- 8SÖ-E-: “Aşırı parlak ışık, minare”.
- 8SÖ-E-: “Sakallı dede”.

4.8.7. Modern Çağrışımlar

Katılımcıların % 1.6’lık kısmının modern çağrışımlarda bulunduğu tespit edilmiştir. Katılımcı içeriklerine göz attığımızda %0.8 oranında sorumluluk, %0.4 oranında hoşgörü, %0.4 oranında doğru yol olarak bulgulanmıştır.

- 8SÖ-E-: “Allah denince, bizlere merhamet eden, insanoğlunun ve yüce bir dinin sahibi, Rabbim ’in güzel özellikleri, bizleri doğru yola iletmesi ve tavsiyelerde bulunması vb. şeyler aklıma gelir”.

4.9. Katılımcıların Allah’ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlar (İmam Hatip Ortaokulu)

Tablo 4.8’de katılımcıların Allah’ı tasavvur ettiğinde aklına gelen bulgular incelendiğinde 6 temanın ortaya çıktığı görülmüştür.

Tablo 4.8: Tematik Olarak Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlar (İmam Hatip Ortaokulu)

İmam Hatip Ortaokulu					
Temalar	Alt Kategoriler	f	%	f	%
Allah'ın subuti varlığına çağrışım yapan sıfatlar	Yaratıcı	50	100		
	Kudret (Sonsuz güç)	11	22	62	124
	İlim (Her şeyi bilen)	1	2		
Allah'ın cemal vasfıyla ilgili çağrışımlar	Güven veren	18	36		
	En merhametli	12	24		
	En affedici	5	10		
	En güzel	5	10		
	Kullarını seven	3	6		
	Sanatkar	2	4	48	96
	El-Kuddüs	1	2		
	Es-Selam	1	2		
Allah'ın zati varlığına çağrışım yapan sıfatlar	Gözetleyen	1	2		
	En yüce	16	32		
	Tek ve Bir	11	22		
	En büyük	9	18	44	88
Dini çağrışımlar	Kainatın sahibi	7	14		
	Sonsuzluk	1	2		
	İman (Allah, Peygamber, Kitap, Ahiret)	18	36		
Allah'ın celal vasfıyla ilgili çağrışımlar	İbadet (Namaz, Oruç)	6	12	26	52
	Din	2	4		
	Adil olan	2	4	3	6
Modern çağrışımlar	İmtihan eden	1	2		
	Hoşgörü	1	2	2	4
	Saygı	1	2		

(Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur).

Tablo 4.8'de araştırma örneklemini Ümraniye Merkez İmam Hatip Ortaokulu'nda öğrenim gören 50 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada katılımcılara, Allah denince aklınıza ne gelmektedir? sorusu sorulmuştur.

Tablo 4.8'e göre, katılımcıların %124'ü Allah'ın subuti varlığına çağrışım yapan sıfatları vurguladığı tespit edilmiştir. Katılımcıların %96'sı Allah'ın cemal vasfıyla ilgili çağrışımları, %88'i Allah'ın zati varlığına çağrışım yapan sıfatları, %52'si dini çağrışım yapan kavramları, %6'sı Allah'ın celal vasfıyla ilgili çağrışımları ve %4'ü modern çağrışım yapan kavramları belirttiği bulgulanmıştır. İmam Hatip öğrencileri arasında otorite ile ilgili çağrışımlara rastlanmamıştır.

4.10. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlara Dair Görüşlerinden Bulgular (İmam Hatip Ortaokulu)

Tablo 4.8'e göre katılımcılara "Allah denilince aklınıza ne gelmektedir? anket sorusundan elde edilen bulgular sonucunda, tema içeriklerine göz attığımızda, Allah'ın subuti sıfatlarından %100 oranında yaratıcı vasfı en çok vurgulanan sıfat olarak saptanmıştır. Bunu sırasıyla Allah'ın cemel vasıflarından %36 oranıyla güven veren, dini çağrışım yapan kavramlardan %36 oranıyla inanç esaslarını içeren Allah, peygamber, kitap, ahiret vb. kavramlar, Allah'ın zati sıfatlarından % 32 oranıyla en yüce vasfı, Allah'ın celal vasfıyla ilgili çağrışımlarda %4 oranıyla adil olan, modern çağrışımlardan %2 oranıyla hoşgörülü, saygılı olarak bulgulanmıştır. Katılımcı görüşleri aşağıda sunulmuştur:

- 7SÖ-E-: "Yaratan, en büyük, en yüce, yaratıcı".
- 7SÖ-E-: "Kudretli, ulu, yüce, en büyük, en affedici, en iyi, en güzel, anlatılamayacak kadar güzel bir varlık gelir"...
- 7SÖ-K-: "Doğrusu aklıma bir duvar geliyor, ne zaman başım sıkışsa yaslandığım bir duvar gibi adeta"....
- 7SÖ-K-: Allah denince aklıma "peygamber efendimiz, müslümanlar ve Kur'an-ı Kerim geliyor".
- 7SÖ-E-: "Merhametli, adaletli, hoşgörülü, affetmeyi seven ve daha bunlar gibi pek çok güzellik, gelir".
- 8SÖ-K-: "Benim aklıma camilerin minareleri gelir. Allah, yüce ve büyük olduğu için sanırım".
- 8SÖ-K-: "Tek olan, yalnız kaldığımda bile beni yalnız bırakmayan varlık".
- 8SÖ-E-: "Allah denince aklıma ilk gelen şey dünyayı ve evreni yaratan yaratıcı" ...
- 8SÖ-K-: "Allah denince aklıma en iyi ve en kötü zamanımda daima merhametli olan varlık" ve "en yüce sözcüğü gelir".
- 8SÖ-E-: "Sanatkâr, yüce, en yüce, her şey yaratan varlık", ...
- 8SÖ-E-: "Allah denince aklıma ahiret sonsuz hayat, cennet ve cehennem, gelir".

4.11. Katılımcılar Allah'ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlar (Diğer Ortaokullar)

Tablo 4.9'da katılımcıların Allah'ı tasavvur ettiğinde aklına gelen bulgular incelendiğinde, 7 temanın ortaya çıktığı görülmüştür.

Tablo 4.9: Tematik Olarak Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlar (Diğer Ortaokullar)

Diğer Ortaokullar					
Temalar	Alt Kategoriler	f	%	f	%
Allah'ın subuti varlığına çağrışım yapan sıfatlar	Yaratıcı	75	37.5	120	60
	Sonsuz güç	29	14.5		
	Her daim gören ve duyan	7	3.5		
	Her şeyi bilen	6	3		
	İrade	3	1.5		
Allah'ın zati varlığına çağrışım yapan sıfatlar	Tek ve bir	47	23.5	120	60
	Kainatın yöneticisi	38	19		
	En yüce	32	16		
	Sonsuzluk	3	1.5		
Dini Çağrışım yapan kavramlar	İman (Allah Melekler Kitap Ahiret)	58	29	98	49
	İbadet (Namaz Oruç Zekat Hac)	19	9.5		
	İslam	9	4.5		
	Dua	7	3.5		
	Din	5	2.5		
Allah'ın cemal vasfıyla ilgili çağrışımlar	Affeden	15	7.5	71	35.4
	Çok merhamet eden	13	6.5		
	En güzel	12	6		
	Koruyup gözetken	6	3		
	Çok seven	6	3		
	Nimet veren	6	3		
	Sığınılan varlık	3	1.5		
	Şifa veren	1	0.5		
Işık	1	0.5			
Allah'ın celal vasfıyla ilgili çağrışımlar	Adil olan	4	2	10	5
	Kıyamet	2	1		
	Ölüm	1	0.5		
	Şeytan	1	0.5		
	Kabir azabı	1	0.5		
	Hiçbir şey	1	0.5		
Otorite ile ilgili çağrışımlar	Sakallı dede	1	0.5	4	2
	Vildan hocam	1	0.5		
	Bir anne baba gibi	1	0.5		

	Kral gibi bir canlı	1	0.5		
	Hoşgörü	1	0.5		
Modern çağrışımlar	Ahlak	1	0.5	4	2
	Sorumluluk	1	0.5		
	Doğru yol	1	0.5		

(Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur).

Tablo 4.9’da ortaöğretimde öğrenim gören 200 öğrenciye, Allah denince aklınıza ne gelmektedir? sorusu sorulmuştur. Mehmet Akif İnan Ortaokulu, Yamanevler Ortaokulu, Zübeyde Hanım Ortaokulu ve İstiklal Şehit Lokman Oktay Ortaokulu, “Diğer Ortaokullar” kodlamasıyla ifade edilmiştir.

Tablo 4.9’a göre, Allah denilince katılımcıların aklına gelen temel niteliklerin %60’ı Allah’ın zati varlığına çağrışım yapan sıfatlar ile Allah’ın subuti varlığına çağrışım yapan sıfatlarda yoğunlaştıkları tespit edilmiştir. Bunu sırasıyla % 49 oranıyla dini çağrışım yapan kavramlar, %35.4 Allah’ın cemal vasfıyla ilgili çağrışımlar, %5 Allah’ın celal vasfıyla ilgili çağrışımlar, %2 Otorite ile ilgili çağrışımlar ve modern çağrışımlar olarak bulgulanmıştır.

4.12. Katılımcıların Allah’ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlara Dair Görüşlerinden Bulgular (Diğer Ortaokullar)

Tablo 4.9’a göre, katılımcılara “Allah denince aklınıza ne gelmektedir?” sorusu sorulmuştur. Anket sorusundan elde edilen tema içeriklerine göz attığımızda, Allah’ın subuti varlığına çağrışım yapan sıfatlardan %37.5 oranıyla yaratıcı sıfatı, dini çağrışım yapan kavramlardan %29 oranıyla İman esasları (Allah, melekler, kitap, ahiret), Allah’ın zati varlığına çağrışım yapan sıfatlardan % 23.5 oranıyla tek ve bir sıfatı bulgulanırken, Allah’ın cemal vasfıyla ilgili çağrışımlardan %7.5 oranıyla affeden, Allah’ın celal vasfıyla ilgili çağrışımlardan %2 oranıyla adil, otorite ile ilgili çağrışımlardan %0.5 oranıyla sakallı bir dede, Vildan hocam, bir anne baba gibi, kral gibi bir canlı, modern çağrışımlardan %0.5 oranıyla hoşgörü, ahlak, sorumluluk, doğruyol, bulgulanmıştır. Katılımcı görüşleri aşağıda sunulmuştur:

- 7SÖ-K-: “Tek olan, ondan izinsiz bir şey yapılamayacağı”.
- 7SÖ-E-: “Güç, kuvvet ve her şeyi yapabilecek bir varlık geliyor”.

- 7SÖ-K-: “Tüm kâinatı yaratan, yer ve göğün sahibi, tüm gizliliğinizi bilen yüce varlık”.
- 8SÖ-K-: “Allah’ı düşündüğümde İslam, Kur’an, Müslümanlık, ahiret, zekat gelir”.
- 8SÖ-K-: “Allah’ın her şeyi yönetmesi, bu kocaman evrenin düzen ve uyum içerisinde yürümesi ve bu evrenin öylesine olmadığını bildiğim için bunlar aklıma geliyor”.
- 8SÖ-E-: Allah denince aklıma yaratıcı, her şeyi yaratan, bilen, sonsuz güç sahibi bir varlık gelir”.

4.13. Katılımcıların Allah’ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlar (İmam Hatip Ortaokulu ve Diğer Ortaokulları Karşılaştırma)

Tablo 4.10’da katılımcıların Allah’ı tasavvur ettiğinde aklına gelen kavramların bulgularına ulaşıldığı araştırmada, İmam Hatip Ortaokulu ile diğer dört ortaokulun karşılaştırması sunulmuştur. Allah’ın zati ve subuti varlığına çağrışım yapan sıfatların ön plana çıktığı bulgulanmıştır.

Tablo 4.10: Tematik Olarak Katılımcıların Allah’ı Tasavvur Ettiğinde Aklına Gelen Kavramlar (İmam Hatip Ortaokulu ve Diğer Ortaokulları Karşılaştırma)

İmam Hatip Ortaokulu		Toplam				Diğer Ortaokul		Toplam			
Temalar	Kategori	f	%	f	%	Temalar	Kategori	f	%	f	%
Allah’ın subuti varlığına çağrışım yapan sıfatlar	Yaratıcı	50	100	62	124	Allah’ın subuti varlığına çağrışım yapan sıfatlar	Yaratıcı	75	37.5	120	60
Allah’ın cemal vasfıyla ilgili çağrışımlar	Güven veren	18	36	48	96	Allah’ın zati varlığına çağrışım yapan sıfatlar	Tek ve bir	47	23.5	120	60
Allah’ın zati varlığına çağrışım	En Yüce	16	32	44	88	Dini Çağrışım	İmani Kavramlar	58	29	98	49

yapan sıfatlar				yapan kavramlar							
Dini Çağrışım yapan kavramlar	İmani Kavram	18	36	26	52	Allah'ın cemal vasfıyla ilgili çağrışımlar	Affeden	15	7.5	70	35.4
Allah'ın celal vasfıyla ilgili çağrışımlar	Adil olan	2	4	3	6	Allah'ın celal vasfıyla ilgili çağrışımlar	Adil olan	4	2	10	5
Otorite ile ilgili çağrışımlar	-	-	-	-	-	Otorite ile ilgili çağrışımlar	Sakallı dede Vildan h. Bir anne-baba gibi Kral gibi bir canlı	1	0.5	4	2
Modern çağrışımlar	Hoşgörü saygı	1	2	2	4	Modern çağrışımlar	Hoşgörü Ahlak Sorumluluk Doğruyol	1	0.5	4	2

(Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur).

Tablo 4.10'da Ümraniye Merkez İmam Hatip Ortaokulu ile diğer ortaokulların (Yamanevler Ortaokulu, Mehmet Akif İnan Ortaokulu, Şehit Lokman Oktay Ortaokulu ve Zübeyde Hanım Ortaokulu) katılımcılarına "Allah denince aklınıza ne gelmektedir?" sorusu sorulmuştur. Her iki okul türünün cevapları karşılaştırılarak tespit edilmiştir.

Tablo 4.10'da Allah'ın subuti varlığına çağrışım yapan sıfatlardan %100 oranıyla yaratıcı sıfatı, İmam Hatip Ortaokulu'nda frekansı en yoğun değer olarak tespit edilirken, İkinci sırada Allah'ın cemal vasfıyla ilgili çağrışımlardan %36 oranıyla güven veren ve dini çağrışım yapan kavramlardan %36 oranıyla imani kavramlar (Allah, melekler, kitap, ahiret) ikinci sırada, Allah'ın zati varlığına çağrışım yapan sıfatlardan %32 oranıyla en yüce sıfatı üçüncü sırada, Allah'ın celal vasfıyla ilgili çağrışımlardan %4 oranıyla adil olan dördüncü sırada, modern çağrışımlardan %2 oranıyla hoşgörü, saygı beşinci sırada bulgulanırken, otorite ile ilgili çağrışımlar saptanmamıştır. Araştırma 50 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir.

Diğer ortaokulların verdikleri cevaplar incelendiğinde Allah'ın subuti varlığına çağrışım yapan sıfatlardan Allah'ın yaratıcı sıfatının %37.5 oranıyla en çok

vurgulanan sıfat olduğu bulgulanmıştır. Bunu sırasıyla dini çağrışım yapan kavramlardan imani esaslar (Allah, peygamber, kitap, ahiret) %29 oranıyla ikinci sırada, Allah'ın zati varlığına çağrışım yapan sıfatlardan tek ve bir %23.5 oranıyla üçüncü sırada, Allah'ın cemel vasfıyla ilgili çağrışımlardan affeden %7.5 oranıyla dördüncü sırada, Allah'ın celal vasfıyla ilgili çağrışımlardan adil olan %2 oranıyla beşinci sırada, otorite ile ilgili çağrışımlardan sakallı dede, Vildan hocam, bir anne baba gibi, kral gibi canlı ve modern çağrışımlardan hoşgörü, ahlak, sorumluluk, doğruyol, kavramları %0.5 oranıyla altıncı sırada bulgulanmıştır. Çalışma 200 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir.

4.14. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlara Dair Görüşlerinden Bulgular (İmam Hatip Ortaokulu ve Diğer Ortaokulları Karşılaştırma)

Tablo 4.10'da "İmam Hatip Ortaokulu ve Diğer Ortaokullar" karşılaştırmasında Allah denince akıllarına gelen tasavvurlardan ortaya çıkan bulgulara göre, İmam Hatip Ortaokulu ve diğer ortaokullar arasında pek de bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda Allah'ın subuti varlığına çağrışım yapan sıfatlar her iki okul türünde ilk sırada yer alırken, Allah'ın cemel vasfına çağrışım yapan sıfatlar ve dini çağrışım yapan kavramlar İmam Hatip Ortaokulu'nda ikinci, yine dini çağrışım yapan kavramlar diğer ortaokulda ikinci sırada yer almıştır. Allah'ın zati varlığına çağrışım yapan sıfatlar her iki okul türünde üçüncü sırada tespit edilmiştir. Allah'ın celal vasfına çağrışım yapan kavramlar İmam Hatip Ortaokulu'nda dördüncü sırada, Allah'ın cemel vasfına çağrışım yapan kavramlar diğer ortaokullarda dördüncü sırada yer almıştır. Modern çağrışımlar İmam Hatip Ortaokulu'nda beşinci sırada, diğer ortaokullarda Allah'ın celal vasfına çağrışım yapan kavramlar beşinci sırada bulgulanmıştır. Diğer ortaokullarda otorite ile ilgili çağrışımlar ve modern çağrışımlar %0.5 düşük frekans değeriyle altıncı sırada bulgulanırken, İmam Hatip Ortaokulu'nda otorite ile ilgili çağrışımlar bulgulanmamıştır.

4.15. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Hissettiği Duygular (Tüm Ortaokullar)

Tablo 4.11'de çalışmaya katılan 250 katılımcıya "Allah'ı düşündüğünüzde ne hissedersiniz?" sorusu sorulduğunda birbirinden farklı kategorilerin ortaya çıktığı görülmüştür. Bu kategorilerden benzeşim yapanlar kendi içerisinde kümeleştirildiğinde 30 farklı maddeden dokuz temanın ortaya çıktığı görülmüştür.

Tablo 4.11: Tematik Olarak Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Hissettiği Duygular (Tüm Ortaokullar)

Tüm Ortaokullar					
Duygu Teması	Alt Kategoriler	f	%	f	%
Huzur	Huzur	106	42.4	145	58
	Rahatlık	21	8.4		
	Ferahlık	17	6.8		
	Yenilenme	1	0.4		
Mutluluk	Mutluluk	117	46.8	124	49.6
	Neşe	7	2.8		
Güven	Güven	49	19.6	54	21.6
	Güçlü	4	1.6		
	Yakın	1	0.4		
Sevgi	Sevgi	23	9.2	30	13.2
	Sadakat	6	2.4		
	Yakın	3	1.2		
	Samimiyet	1	0.4		
Korku	Korku	24	9.6	24	9.6
Şaşkınlık	Kudret	5	2	19	7.6
	Heyecan	5	2		
	Garip	4	1.6		
	Titreme	2	0.8		
	Şükür (hayret)	1	0.4		
	Yoğun bir duygu	1	0.4		
	Büyüklik	1	0.4		
Endişe	Utanç duyguları	2	0.8	9	3.6
	Merak	2	0.8		
	Beklenti	2	0.8		
	Tedirginlik	1	0.4		
	Uzak	1	0.4		
	Kaygı	1	0.4		
Merhamet	Affetme	5	2	6	2.4
	Merhamet	1	0.4		

Üzüntü	Çaresizlik	2	0.8	5	2
	Kötü his	2	0.8		
	Karamsarlık	1	0.4		
His belirtmeyenler	Hiçbir şey	4	1.6	4	1.6

(Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur).

Tablo 4.11’de araştırmaya katılan ortaokul örneklemini Merkez İmam Hatip Ortaokulu ile diğer ortaokullar (Yamanevler Ortaokulu, Mehmet Akif İnan Ortaokulu, Şehit Lokman Oktay Ortaokulu ve Zübeyde Hanım Ortaokulu) olarak belirlenmiştir.

Tablo 4.11’e göre, katılımcıların Allah’ı tasavvur ettiğinde hissettiği duygulara baktığımızda; %58 oranıyla huzur, en yüksek değerli frekans olarak bulgulanmıştır. İkinci sırada %49.6 oranıyla mutluluk, üçüncü sırada %21.6 oranıyla güven, olarak tespit edilmiştir. Daha sonra sırasıyla %13.2 oranıyla sevgi, %9.6 oranıyla korku, %7.6 oranıyla şaşkınlık, %3.6 oranıyla endişe, %2 oranıyla üzüntü, %1.6 oranıyla hissetmeme/ hiçbir şey, bulguları tespit edilmiştir. Katılımcıların Allah’ı düşündüklerinde en çok huzurlu, mutlu ve sevgi dolu hissettiği saptanmıştır.

4.16. Katılımcıların Allah’ı Düşündüğünde Hissettiği Duygulara Dair Görüşlerinden Bulgular (Tüm Ortaokullar)

Tablo 4.11’e göre araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre, katılımcılara, “Allah’ı düşündüğünüzde ne hissedersiniz ? sorusu sorulmuştur. Katılımcılar birbirinden farklı cevaplar vermiştir. Tema içerikleri incelendiğinde, huzur temasından % 42.4’ ü huzur, %8.4 rahatlık, %6.8 ferahlık, %0.4 katılımcı yenilenme, mutluluk temasından %46.8’si mutluluk ve %2.8’i neşe, sevgi temasından % 9.2’si sevgi, %2.4’ü sadakat, % 1.2’si yakın, %0.4’ü samimiyet, korku temasından %9.6’sı korku, şaşkınlık temasından %2’si kudret, %2’si heyecan, % 1.6’sı garip, %0.8’i titreme, %0.4’ü şükür (hayret), yoğun bir duygu, büyüklük, endişe temasından %0.8 utanç duyguları, %0.8 merak, %0.8’i beklenti, %0.4’ü tedirginlik, uzak, kaygı bulgulanmıştır. Merhamet temasından %2’si affetme, %0.4’ü merhamet, üzüntü temasından %0.8’i çaresizlik, % 0.8’i kötü his, %0.4’ü karamsarlık, his belirtmeyenler %1.6’sı hiçbir şey cevabı bulgulanmıştır. Katılımcı görüşlerinden alıntılar aşağıda sunulmuştur:

- 7SÖ-E-: “Tüylerim titrer, üşümeye başlarım ve sadece bir noktaya bakarak düşünürüm ve onun kudretini tekrar hissederim”.
- 7SÖ-K-: “Evrende tek korktuğum varlık Allah’tır (İçim ürperir, mutluluk, güzellik az da olsa korku hissederim)”.
- 7SÖ-K-: “Herhangi bir işim yolunda gitmeyince Allah’ı düşünürüm. Çünkü Allah’ı düşündüğümde içim huzurla dolar”.
- 7SÖ-K-: “İçimde kelebekler uçuşur, şükrederim. Allah’a çok dua ederim”.
- 8SÖ-E-: “Tüm evreni ve beni yaratan olduğu için hayranlık duyarım ve mutlu olurum”.
- 8SÖ-K-: “Çok garip bir duygu yaşıyorum ama huzur verici bir duygu hissediyorum”.
- 8SÖ-K-: “Güvende hissederim. O her ne kadar merhametli ise de bir o kadar da adaletlidir”.
- 8SÖ-K-: “Allah’ı düşündüğümde, nedense korku ve güven duygusu hissederim yoluna gireceğini ve onun benim yanımda olduğunu hissederim”.
- 8SÖ-E-: “İçimde maddi ve manevi sevinç, sevgi, mutluluk ve huzur hissederim”.

4.17. Katılımcıların Allah’ı Düşündüğünde Hissettiği Duygular (İmam Hatip Ortaokulu)

Tablo 4.12’de katılımcılara yönelik “Allah’ı düşündüğünüzde ne hissedersiniz?” tarzında yöneltilen soruya katılımcıların çok farklı şekillerde cevap verdiği görülmektedir. Benzer ifadeler birleştirildiğinde 21 farklı bulgu elde edilmiştir. Bu bulguları kendi içerisinde kümeleştirdiğimizde, 8 farklı tema elde edilmiştir.

Tablo 4.12’ye göre, araştırmaya katılan ortaokul örnekleme Ümraniye Merkez İmam Hatip Ortaokulu olarak belirlenmiştir. Ümraniye Merkez İmam Hatip Ortaokulu ’una ait anket sonuçları, katılımcıların Allah’ı düşündüklerinde hissettikleri duygu kriterine göre verilmiştir. Elde edilen yüzdeler, ankete toplam 50 öğrenci katıldığı için 50 öğrenci üzerinden bulunmuştur. Bir öğrenci, birden fazla soruya yanıt verebilmektedir; bu husus dikkate alınarak tüm yüzdeler hesaplanmıştır.

Tablo 4.12: Tematik Olarak Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Hissettiği Duygular (İmam Hatip Ortaokulu)

İmam Hatip Ortaokulu					
Duygu Teması	Alt Kategoriler	f	%	f	%
Huzur	Huzur	23	46	30	60
	Rahatlık	3	6		
	Ferahlık	3	6		
	Yenilenme	1	2		
Mutluluk	Mutluluk	27	54	29	58
	Neşe	2	4		
Güven	Güven	9	18	11	22
	Güçlü	2	4		
Sevgi	Sevgi	7	14	8	16
	Samimiyet	1	2		
Şaşkınlık	Kudret	2	4	8	16
	Heyecan	2	4		
	Titreme	1	2		
	Şükür	1	2		
	Yoğun bir duygu	1	2		
	Büyüklik	1	2		
Korku	Korku	5	10	5	10
Merhamet	Affetme	3	6		
	Merhamet	1	2	4	8
Üzüntü	Kötü his	1	2		
	Karamsarlık	1	2	2	4

(Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur).

Tablo 4.12'ye göre, katılımcıların Allah'ı tasavvur ettiğinde hissettiği duygulara baktığımızda, %60 oranıyla huzur ilk sırada saptanmıştır. %58 oranıyla mutluluk ikinci sırada tespit edilmiştir. %22 oranıyla güven katılımcılar tarafından üçüncü sırada tercih edilmiştir. Daha sonra sırasıyla %16 sevgi, %16 şaşkınlık, %10 korku, %8 merhamet, %4 üzüntü duygusu hissettiği bulgulanmıştır.

4.18. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Hissettiği Duygulara Dair Görüşlerinden Bulgular (İmam Hatip Ortaokulu)

Tablo 4.12'ye göre, katılımcılar Allah'ı düşündüklerinde hissettikleri duygulara yönelik duygu temaları incelendiğinde, huzur temasının %46'sı huzur, %6'sının rahatlık, %6'sının ferahlık, %2'sinin yenilenme olduğu, mutluluk temasının %54'ünün mutluluk, %4'ünün neşe olduğu, güven temasının %18'inin güven, %4'ünün

güçlü, sevgi temasının %14'ünün sevgi, %2'sinin samimiyet olduğu, şaşkınlık temasının %4'ünün kudret, %4'ünün heyecan, %2'sinin titreme, şükür (hayret), yoğun bir duygu, büyüklük olduğu bulgulanmıştır.

Anket bulgularından elde edilen sonuca göre katılımcılar Allah'ı düşündüklerinde, çoğunlukla olumlu duygular hissetmektedir. Huzur, mutluluk, güven, sevgi, şaşkınlık, merhamet, gibi kavramlar katılımcıların olumlu Allah tasavvurunu yansıtmaktadır. Katılımcılar da az da olsa korku ve üzüntü duygusuna rastlanılmıştır. Araştırmaya katılan katılımcı görüşlerinden alıntılar aşağıda sunulmuştur.

- 7SÖ-E-: “Allah’ın bizlere verdiği nimetler karşısında şükretmek gelir, huzurlu olurum. Yine etrafıma gökyüzüne, şöyle bir bakınca Allah’ın büyüklüğü karşısında, şaşkınlık duyar içimin titrediğini hissedirim”.
- 7SÖ-K-: “Kalbim ferahlar, kalbim sevgiyle dolar, bazı şeylerin farkına varırım. Herhangi bir işim yolunda gitmeyince Allah’ı düşünürüm. Çünkü Allah’ı düşündüğümde içim huzurla dolar. Allah’ın varlığını duyumsadığım zaman her şeyin yoluna gireceğini ve onun benim yanımda olduğunu hissedirim”.
- 7SÖ-K-: “Çok fazla duyguyu bir anda hissediyorum bunlar çok fazla duygunun bir araya gelerek oluşturduğu duygular. Bu yüzden tarif edilemez duygular hissediyorum. Asıl hissettiklerim ise Allah’a duyduğum inanç ve sevgi” ...
- 8SÖ-E-: “İçime mutluluk doğuyor. Kendimi mutlu ve huzurlu hissetmeye başlıyorum”.
- 8SÖ-E-: “İşlediğim günahların affedileceği güdüsüyle huzurlu hissedirim”.
- 8SÖ-E-: “Kendimi çok iyi hissedirim. İçim rahatlar”.

4.19. Katılımcıların Allah’ı Düşündüğünde Hissettiği Duygular (Diğer Ortaokullar)

Katılımcılara yönelik “Allah’ı düşündüğünüzde ne hissedersiniz?” tarzında yöneltilen soruya onların çok farklı şekillerde cevap verdiği görülmektedir. Benzer ifadeler birleştirildiğinde 27 farklı bulgu elde edilmiştir. Bu bulguları kendi içerisinde kümeleştirdiğimizde, 9 farklı tema elde edilmiştir.

Tablo 4.13: Tematik Olarak Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Hissettiği Duygular (Diğer Ortaokullar)

Diğer Ortaokullar					
Duygu Teması	Alt Kategoriler	f	%	f	%
Huzur	Huzur	89	44.5	116	58
	Rahatlık	15	7.5		
	Ferahlık	11	5.5		
	Yenilenme	1	1		
Mutluluk	Mutluluk	101	50.5	107	53.5
	Neşe/ Sevinç	6	3		
Güven	Güven	40	20	43	21.5
	Güçlü	2	1		
	Yakın	1	0.5		
Sevgi	Sevgi	15	7.5	21	10.5
	Yakın	2	1		
	Sadakat	2	1		
	Kalbi sıcaklık	1	0.5		
	Hayranlık	1	0.5		
Korku	Korku	19	9.5	19	9.5
	Heyecan	3	1.5		
	Ürperti	3	1.5		
	Garip	2	1		
	Tedirgin	1	0.5		
	Kaygı	1	0.5		
	Yoğun bir duygu	1	0.5		
	Merak	1	0.5		
	Çaresizlik	1	0.5		
His belirtmeyenler	Hissetmem	4	2	4	2
Utanç	Utanç duyguları	2	1	2	1
Depresif	Beklenti	1	0.5	2	1
	Uzak	1	0.5		

(Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur).

Tablo 4.13'e Diğer Ortaokullara ait anket sonuçları, katılımcıların Allah'ı düşündüklerinde hissettikleri duygu kriterine göre verilmiştir. Elde edilen yüzdeler, ankete toplam 200 öğrenci katıldığı için 200 öğrenci üzerinden bulunmuştur. Bir öğrenci, birden fazla soruya yanıt verebilmektedir; bu husus dikkate alınarak tüm yüzdeler hesaplanmıştır.

Tablo 4.13'e göre, katılımcılar tarafından %58 oranıyla huzur, en çok tercih edilen frekans değeri olarak saptanmıştır. Bunu %53.5 oranıyla mutluluk takip etmiştir. %21.5 oranıyla güven, üçüncü sırada yer almıştır. Sırasıyla %10.5 sevgi, %9.5 korku, %6.5 endişe, %2 his belirtmeyenler, %1 depresif olarak bulgulanmıştır.

4.20. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Hissettiği Duygulara Dair Görüşlerinden Bulgular (Diğer Ortaokullar)

Tablo 4.13'ten elde edilen bulgulara göre, katılımcıların çoğunun Allah'ı düşündüğünde olumlu duygular hissettiği saptanmıştır. Bu duygular içerisinde frekans yoğunluğu en fazla olan duygunun % 58'inin huzur, % 53'ünün mutluluk, %21.5'inin güven ve %10.5'inin güven olduğu tespit edilmiştir. Tema içerikleri incelendiğinde, huzur temasının %44.5'inin huzur, %7.5'inin rahatlık, %5.5'inin ferahlık, %1'inin yenilenme olduğu, mutluluk temasının %50.5'inin mutluluk, %3'ünün neşe/sevinç olduğu, güven temasının %20'sinin güven, %1'inin güçlü, olduğu, sevgi temasının %7.5'inin sevgi, %1'inin yakın, %0.5'inin kalbi sıcaklık, %0.5'inin hayranlık olduğu, korku temasının %9.5'u korku, endişe temasının, %1.5'inin heyecan, %1.5'inin ürperti, %1 garip, %0.5'inin tedirgin, kaygı, yoğun bir duygu, merak, çaresizlik olduğu, his belirtmeyenler teması %2 hissetmem, utanç teması %1 utanç duygularını kapsadığı, depresif temasının %0.5 beklenti, uzak olduğu, bulgulanmıştır. Bu bulgular, ergenlerin Allah ile sağlıklı bir ilişki kurduklarını ve bununda psikolojik iyi oluşlarına katkı sağladığı söylenebilir. Katılımcı görüşlerinden alıntılar aşağıda verilmiştir:

- 8SÖ-E-: Allah denince aklıma yaratıcı, her şeyi yaratan, bilen, sonsuz güç sahibi bir varlık gelir”.
- 7SÖ-E-: “Kötü bir şeyler yaptıysam kötü bir his olur”.
- 7SÖ-E-: “Tüylerim titrer, üşümeye başlarım ve sadece bir noktaya bakarak düşünürüm ve onun kudretini tekrar hissederim”.
- 7SÖ-K-: “Allah yücedir ve onu her düşündüğümde içimde samimiyet ve rahatlık duygusu oluşur. Şöyle, Allah'ı her zikredişimde ve ibadetlerimi yerine getirdiğimde içimde rahatlık ve mutluluk olur”.
- 7SÖ-K-: “Heyecan, karamsarlık”.
- 8SÖ-E-: “Öncelikle azabından korku ve merhametinden dolayı güven hissederim”.
- 8SÖ-K-: “Allah'ı düşündüğümde güvende olduğumu ve zor durumlarda kaldığımda çıkış kapım olduğunu hissederim”.
- 8SÖ-K-: “Huzurlu hissederim, kendimi güvende hissederim. Çünkü beni tek anlayan ve hayatımdaki her şeyi bilen Allah'tır”.

- 8SÖ-E-: “Allah’ı düşündüğümde kendime arınmış hissediyorum sanki dünyanın en mutlu insanı oluyorum”.

4.21. Katılımcıların Allah’ı Düşündüğünde Hissettiği Duygular (İmam Hatip Ortaokulu ve Diğer Ortaokulları Karşılaştırma)

Katılımcılara, “Allah’ı düşündüklerinde hissettikleri duygular” sorulmuş, onların bu soruya verdikleri cevaplar karşılaştırılarak bulgulanmıştır.

Tablo 4.14: Tematik Olarak Katılımcıların Allah’ı Düşündüğünde Hissettiği Duygular (İmam Hatip Ortaokulu ve Diğer Ortaokulları Karşılaştırma)

Duygu Teması	İmam Hatip Ortaokulu.		Duygu Teması	Diğer Ortaokullar	
	f	%		f	%
1. Huzur	30	60	1. Huzur	116	58
2. Mutluluk	29	58	2. Mutluluk	107	53.5
3. Güven	11	22	3. Güven	43	21.5
4. Sevgi	8	16	4. Sevgi	21	10.5
5. Şaşkınlık	8	16	5. Korku	19	9.5
6. Korku	5	10	6. Endişe	13	6.5
7. Merhamet	4	8	7. Şaşkınlık	10	5
8. Üzüntü	2	4	8. His Belirtmeyen	4	2
9. His Belirtmeyen	-		9. Depresif	2	1

(Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur).

Tablo 4.14'e göre, imam hatip ortaokulunda %60 huzur, %58 mutluluk, %22 güven, %16 sevgi, %16 şaşkınlık, %10 korku, %8 merhamet, %4 üzüntü olduğu katılımcılar tarafından bulgulanmıştır.

Tablo 4.14'e göre, diğer ortaokullarda %58 huzur, %53.5 mutluluk, %21.5 güven, %10.5 sevgi, %9.5 korku, %6.5 endişe, %5 şaşkınlık, % 2 his belirtmeyenler, %1 depresif olduğu bulgulanmıştır.

Tablo 4.14'e baktığımızda, imam hatip ortaokulu ve diğer ortaokullarda katılımcıların en çok yoğunlaştığı frekans huzurdur. Bu duygunun akabinde ikinci sırada mutluluk duygusu yer almıştır. Anket verilerinden elde edilen bulgulara göre katılımcılarda, "mutluluk," "huzur" "güven," "sevgi, vb. olumlu duyguların katılımcılar tarafından yoğun bir şekilde hissedildiği tespit edilmiştir. Her iki okul türünde de beşinci sırada yer alan korku duygusu, İmam Hatip Ortaokul' unda %10 oranında, diğer ortaokullarda %9.5 oranında bulgulanmıştır. Üzüntü duygusu İmam Hatip Ortaokulu'nda %4 olarak, endişe duygusu diğer ortaokullarda %6.5 olarak saptanmıştır. İmam Hatip Ortaokul' unda his belirtmeyenler çıkmazken diğer ortaokullarda %2 oranında bulgulanmıştır. Tablo 13'ten yola çıkılarak, katılımcıların olumlu Allah tasavvuruna sahip oldukları söylenebilir.

4.22. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Hissettiği Duygulara Dair Görüşlerinden Bulgular (İmam Hatip Ortaokulu ve Diğer Ortaokulları Karşılaştırma)

Tablo 4.14 İmam Hatip Ortaokul'u ve diğer ortaokul öğrencilerinin Allah'ı tasavvur ettiğinde hissettiği duyguları göstermektedir. Tablo 4.14'e göre, her iki okul türünde katılımcılar en çok huzur ve mutluluk duygularını hissettiği, güven duygusuna dayalı, sevgi dolu bir Allah tasavvuruna sahip oldukları söylenebilir. Ancak İmam Hatip Ortaokul'u öğrencilerinin, diğer ortaokul öğrencilerine göre daha yüksek oranda huzur, mutluluk, güven, sevgi, şaşkınlık (Kainatta var olan güzellikler karşısında) ve merhamet duygusuna sahip olduğu tespit edilmiştir. Buna mukabil korku duygusunun her iki okul türünde de düşük seviyede olduğu bulgulanmıştır. Bu sonuçlar, her iki okul türünde Allah tasavvurunun olumlu olduğunu göstermektedir. Katılımcı görüşlerinden alıntılar aşağıda sunulmuştur:

- 8SÖ-K-: “İçimde hoş bir duygu olur, sanki içime sakinlik gibi bir huzur çöker.
- 8SÖ-K-: “Allah’a ve ruhani yaratıkları düşündüğümde gerçek anlamda korkuyorum. Ama bu korkunun içinde aslında bir huzur da hissediyorum. Belki de korkunun nedeni gözle göremediğim içindir. Hem korkuyorum hem de korunduğumu hissediyorum”.
- 8SÖ-E-: “Rahatlamış omuzlarımdan yük kalkmış gibi hissedirim”.
- 8SÖ-E-: “Cennet ve cehennemi merak ederim onun nasıl görüldüğünü merak ederim, korkarım”.
- 8SÖ-E-: “Korku ve tedirginlik hissedirim”.
- 8SÖ-K-:

Bana hep huzur veriyor. Bazen mutluluktan ağlıyorum. Çünkü Allah’ın verdiği onca nimet karşısında şükretmemiz gerekiyor. Bence Allah’ın verdiği nimetler karşısında Şükürümüz az. İnşallah Allah herkese yetecek kadar nimet verir. Yeteri kadar dedim. Çünkü bazı insanlar yeterinden fazla olunca şükretmiyor, ziyana başlıyor. O yüzden annemin dediği gibi; (Allah herkesin hakkında en hayırlısını versin).

- 8SÖ-K-:
- Bizlerin iyiliğini düşünen, bizleri affeden, tövbelerimizi kabul eden, hayatımızın, her ayrıntısını düşünen hesap eden, iyisiyle kötüsüyle, her ne yaşarsak yaşayalım, her ne hata yaparsak yapalım, bizlere doğru yola ileten, asla zarar vermeyen, bir varlık düşünün. Onun varlığını hatırladığımızda ne hissedebiliriz ki sizce? Bence sevgi...*

BEŞİNCİ BÖLÜM

BULGULARIN YORUMU ve TARTIŞMA

5.1. Katılımcıların Dua Etme Nedenleri

“Katılımcıların dua etme nedenleri” ile ilgili bulguların 7 tema içerisinde toplandığı görülmüştür.

5.1.1. Dilek ve İstek

Katılımcıların dua etme nedenleri incelendiğinde %55.6 oranıyla dilek ve isteklerinin gerçekleşmesi arzusuyla dua davranışına yöneldikleri görülmüştür. Onlar çoğunlukla kişisel isteklerinin gerçekleşmesi, Allah’tan bir şey istemek, akademik başarı (okul, ders, sınav, LGS), gelecekte iyi bir işe sahip olmak, Allah’tan her türlü yardım talep etmek, bereketli bir yaşam arzusu, dua etme istendiği için ve önemli kararlar alırken özetle bir öğrencinin ifade ettiği gibi “her şey için” dua davranışında bulunmuşlardır.

Dilek ve istek, katılımcıların inanç ve ihtiyaçlarına bağlı olarak nasıl dua ettiklerini göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü onlar, kendileri için önemli olan bireysel veya toplumsal isteklerinin yüce bir yaratıcı tarafından gerçekleştirilebileceğine inanmaktadırlar. Bu inanç onları samimi bir şekilde duaya yönlendirmektedir. Katılımcılar duayla isteklerine ulaşabileceklerini ve hayatlarını iyileştirebileceklerini düşünmektedirler. İstek, katılımcıların duanın gücüne ve etkisine güvendiklerini ve duayla hayatlarını değiştirmeyi amaçladıklarını ifade etmektedir.

Anket sonuçlarında, duanın ergen tarafından içselleştirilerek benimsenmesi söz konusudur. Bu, ergenlerin duayı sadece bir görev veya zorunluluk olarak değil, bir ihtiyaç ve tercih olarak gördüklerini göstermektedir. Bu da ergenlerin duayla olan ilişkilerinin daha samimi ve içten olduğunu, duanın ergenlerin hayatında önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Araştırma sonucuna göre, onlar hem bireysel olarak önemli kararlar alırken, hem de kişisel arzu ve emellerini Allah’a dile getirerek yardım istemektedirler. Burada hem soyut hem de somut isteklerin ben merkezli düşünme biçimiyle ifadesi görülmektedir. Bu düşünce biçiminde ergen, herhangi bir konuda başkasının bakış açısı ile olaylara bakamaz. Sadece kendi bakış açısıyla olayları değerlendirebilir.

5.1.2. Allah ile İlişki Arayışı

Katılımcıların %34.4'ü çeşitli sebeplerden Allah ile ilişki arayışına girdikleri görülmüştür. Onlar çoğunlukla Allah'ı sevdikleri ve rızasını kazanma güdüsüyle, bir kısmı O'na şükretmek ve O'nunla irtibat içerisinde olmak diğer bir kısmı da kulluk ve inançlarının gereği olarak dua davranışı göstermiştir.

13-14 yaşındaki bireyin Allah'ın sevgisi ve rızasını kazanma cevabı, ergende soyut düşüncenin geliştiğini göstermektedir. Şöyle ki bu dönemde, onların ifadesiyle “el veren, ayak veren”, kusursuz bir şekilde yaratan, kötülüklerden koruyan, hataları affeden, her zaman her yerde yardım eden, verdiği nimetlerle kullarını sevindiren, hep iyilikler yapan ve kötülerini cezalandıran bir Allah tasavvuru, onları seven bir Allah tasavvuruna sevk etmiştir. Bu durum öğrencilerin Allah hakkında olumlu bir tasavvura sahip olmalarını sağlamış. Allah'ı sevdiklerini en bariz bir şekilde ortaya koymuştur. Bunlar Allah'a bağlılık duyan ve onu sevginin kaynağı olarak kabul eden sevgi eğilimli öğrencilerin anlama ve idrak etme becerisinin geliştiğini felsefe, din, ahlak, siyaset gibi soyut konularda muhakeme yeteneğinin başladığını göstermektedir (akt.Kulaksızoğlu,1999:137). Öğrencilerde anlama ve idrak kapasitesi onların ruh sağlığına olumlu yönde katkı sağlamakta ve onları daha dirayetli bir ruh haline bürümektedir.

Albayrak (1995), Allah'ı seven bireylerin, sevgi motifinin duygusal boyutta faal olmasının, ergenlik dönemindeki bireylerin dini gelişimleri ile duygusal gelişimlerinin benzerlik gösterdiğine vurgu yapmaktadır. Hatta bu dönemde dinin duygusal boyutu diğer boyutlardan daha fazla ön plana çıktığı için birey, dini yaşantıları bu duygusal çerçevede kritik etmektedir. Bunun temel nedeninin ergenlik dönemi algıları olduğunu ifade etmektedir. Albayrak, Allah tasavvurunda sevgi motifinin daha etkili olduğunu öne sürmüştür (Albayrak, 1995:143). Bu durum tezimizle örtüşmektedir.

Ergenlik döneminde birey, duygusal açıdan sevgiye karşı duyarlıdır. Başkalarına muhabbet duyma kapasitesi artmıştır. Duygusal açıdan da kendisini yalnız hisseden ergen, bu yalnızlığına çare olarak Allah'ın dostluğuna ve sevgisine hassasiyet gösterir. Ergenlikte bir diğer önemli duygu ise idealizasyondur. Erkek ergenlerde güçlü bir Tanrı idealizasyonu önemli bir duygu iken, kızlarda ise sevgi ilişkileri idealizasyonunda bulunurlar. Onlara göre Tanrı her şeyi idrak eden ideal bir sırdadır (Vergote, 1999:585).

İnsan psikolojisinde, Allah imgesi, bilgisi ve inançlar, Allah'a has duygu ve düşünceler önemli bir rol oynamaktadır. Allah algısının insanın psikolojik durumunu nasıl etkilediği bu bağlamda önem kazanmaktadır. Allah'ın bilinemezlik içermesi veya Allah'ı korkunç zalim ve otoriter olarak görmek insanın Allah'tan korkmasına sebep olabilir. Dini doktrinlerde insanın Allah'tan korkmasının nedeni, Allah'ın kendisini yargılayacağı ve cezalandıracağı endişesidir. Güler (2007:125)'e göre, bu korku, insanın Tanrı ile ilişkisini bozar ve onu dini ritüellerden uzaklaştırır. Ayrıca, bu korku, insanın kendine güvenini, özsaygısını ve yaşam kalitesini düşürür.

Katılımcılar Allah'a teşekkür etmek için dua etmeyi zaruri görmektedir. Eldeki nimetleri koruma ve kaybetmeme kaygısı bir yönüyle Allah'ın verdiği nimetlere minnettarlık gösterme anlamına gelen şükretme düşüncesi diğer yönüyle de daha çok nimet istemeyi ifade etmektedir. Şükreden birey kendisine yapılan iyiliğin ya da sunulan nimetin hak edilerek kazanılmadığını bu nimetin kendisine bağışlandığını bilir (Kardaş ve Yalçın, 2018:8). Elde edilen nimet maddi olabileceği gibi manevi bir kazanç da olabilir (A.g.e.: 2018:10). Bu durum ergeni dua etmeye sevk eden itici bir güç işlevi görmektedir. Şükür duygusu bireyi daha üretken enerjik ve mutlu hissettirir ve sağlıklı bir ruh haline ulaştırır. Fromm, sağlıklı bir ruh hali için şükür, adalet ve güven duygusunun elzem bir ihtiyaç olduğunu belirtir. Uygur (2016:42)'e göre, şükreden bireyler yaşamdan daha çok tatmin olurlar kabul edicilik ve esneklik gösterirler ve depresif ruh hali yaşamazlar. Bu değerler bireyin ruh sağlığının korumasına yardımcı olur.

Yapıcı'nın, 4. ve 5. sınıflarda öğrenim gören 654 ilköğretim öğrencisi üzerine yaptığı araştırmada, öğrencilerin 16 katılımla şükür duygusuna fazla rağbet göstermediklerini tespit etmiştir. Bu durum ilköğretimde okuyan bireylerin kendilerini akranlarıyla kıyas ettiklerini, gelecekte bu psikoloji ile elde edecekleri başarı, servet, kariyer vb. durumlarda doyumсуz ruh haline sahip olacaklarını, bu durumun onları mutсуz bir birey olmaya sevk edeceği bulgusu önem arz eder (Yapıcı, 2005:73). Yapıcı'nın araştırma sonucu bizim verilerle örtüşmemektedir.

Araştırmamızın sonucuna göre, nimet verenin yalnız Allah olduğunu bilerek şükreden birey değer veren bir tavır sergilemektedir. Birey Allah'a dua ederek onunla bağlantı kurmakta ve onun biricik olduğunu kabullenmektedir. Bu durum bireye yüksek motivasyon sağlayarak, ruh sağlığını korumasına yardımcı olmaktadır. Birey şükür duygusu sayesinde soyut işlemler yapabilmektedir.

5.1.3. Güven

Araştırma bulgularından elde edilen sonuca göre, katılımcıların %9.6'sı güven duygusuyla Allah' a dua davranışında bulunmuştur. Şöyle ki onlar, sıkıntılı zamanlarda ve zor durumda kaldıklarında hem kendileri için hem de böyle durumlarda olanlara yardım etmek için güven duydukları bir yaratıcıya sığınmıştır. Bununla birlikte maddi ve manevi kaza, bela, kötülük ve şeytandan korunmak için Allah'tan yardım talep etmek için dua davranışına başvurmuştur.

Ergen birey olası zorluklar ve sıkıntılardan kurtulmak için bugün ya da yarına dair umut ve beklentilerinin gerçekleşmesi için Allah'a sığınarak çaresizliğini gidermektedir. O, özel bir istek ya da korku duymadan genel bir çağrı yaparak yardım talep etmektedir. Bunlar onun geleceğe yönelik olarak soyut biçimde düşünüp ihtimaller üzerinde akıl yürütebildiğini ortaya koymaktadır (Gander ve Gardiner, 1993: 552).

Ergenlerin dua etme davranışları onların doğrudan Allah tasavvuruyla ilgilidir. Ergenler kendilerini yalnızlık, korku, kaygı veya sıkıntı içinde bulduklarında, her şeyi yapabilen sevecen, koruyucu, merhametli ve affedici bir Allah ile konuşarak rahatlama arayışına girerler. Dua sayesinde psikolojik olarak huzur bulan ve rahatlayan ergenler duaya devam ederler. Güçlü bir varlıkla ilişki kurma ergenlere ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri, isteklerine ulaşabilecekleri ve hayallerini gerçekleştirebilecekleri konusunda güven verir. Bu da onların kaygı ve endişelerini hafifletir (Peker, 2021: 80).

5.1.4. Sağlık

Katılımcıların %18.4'ü hem aile ve sosyal çevrelerindeki yakınlarının sağlığı, hem de bireysel sağlıkları için dua davranışına yönelmiştir.

Bu durum ergenlerin aile ve çevrelerine bağlılıklarını, değer verdiklerini göstermektedir. Katılımcılardan bazıları Allah'tan yardım istemek için dua etmektedir. Bu durum ergenlerin dua etmelerinin arka planında yatan temel nedenlerden birinin ailenin yapısal olarak korunması gayesi yatmaktadır. Bu nedenle, ergenin dua ederken dile getirdiği istekler aile birliği ve aile fertlerinin sağlığı, huzuru gibi konulara odaklanmaktadır. Bu durum ergenin Allah'ı sığınılacak ve yardım edecek bir dost olarak görmesine yardımcı olur. Bu da ergenin kendini güvende hissetmesini ve ruh

sağlığını korumasını sağlar. Bu sayede ergen daha içten ve samimi bir şekilde dua eder. Dua etmek ergen için bir zorunluluk değil bir ihtiyaç haline gelir. Ergen ileride de dua etmeye devam eder ve Allah ile olan ilişkisini güçlendirir. Dua etmek ergenin hayatında önemli bir yer tutar.

5.1.5. İbadet

Katılımcılardan %6'sı Müslümanlığın bir gereği olarak, sevap kazanmak ve ibadet amacıyla dua ettiklerini ifade etmektedirler.

İbadet, insanın Allah'a inanması, onunla bir ilişki kurmasını gerektirir. Bu ilişki, dualar, ibadetler, ayinler ve dini törenler gibi çeşitli uygulamalarla somutlaşır. İnsan, bu uygulamalarla Allah'a yakınlaşır, ona güvenir, bağlanır, minnettarlık duyar ve dini vazifelerini yerine getirir. Hökelekli'nin (2021: 211) de belirttiği gibi, dua ve ibadet, insanın Allah'a karşı imanını gösteren ve yansıtan eylemlerdir.

Dua, insanın Allah'a yönelttiği isteklerden oluşan bir ibadettir. Ancak bu istekler sıradan değildir, çünkü Allah'ı Rab olarak tanımanın bir sonucudur. Bu nedenle dua eden insan, şöyle bir ön kabulü dile getirir: Allah'ım, senin her şeyi yaratan, bir ve tek ilah olduğunu biliyorum ve inanıyorum. Senden başka ibadete ve Rabliğe layık hiçbir varlık yoktur. Sen her şeyin sahibi, herkesin ihtiyacını gideren, isteklere cevap verebilen sensin. Bu yüzden ben de sana ihtiyaçlarımı ve dileklerimi sunuyorum, senden istiyorum. Bu sözler, aslında kulluk bilincinin bir ifadesidir. Bizden istenen tüm ibadetlerin temel amacı da bu kulluk bilincini ortaya koymaktır. Dolayısıyla dua, bağımsız bir ibadettir (Altuntaş, 2019: 42).

Ancak dua tek başına yeterli değildir. İnsanın Allah'la olan ilişkisi, diğer ibadetleri de kapsar. İbadetler, insanın Allah'la, kendisiyle, diğer insanlarla ve yaratılmışlarla olan ilişkisini düzenleyen bir sistemdir. İnsan, yaşadığı evrende uyum sağlamaya çalışır. İbadetler, bu uyumun somut koşullarını belirler. İnsanın gelişmesi ve olgunlaşması eylemde olmasına bağlıdır. Her ibadet bir eylem, hareket ve etkinliktir. İslami ibadetlerin hepsi, kişiliğin farklı yönlerini geliştirmeyi ve olgunlaştırmayı amaçlayan ve birbirini tamamlayan tam bir eğitim programıdır. İbadetler aracılığıyla sağlanan iç disiplin, insanın arzularını kontrol etmesini, dikkatini yoğunlaştırmasını, kendine hâkim olmasını, otomatik davranmaktan kaçınmasını, mücadele etmesini, katlanmasını ve dayanmasını sağlar. Bunlar ruh sağlığı için önemli şartlardır. Ayrıca

ibadetler, diğer insanlara karşı iyilik ve hayırseverlik duygularını geliştirir, başkalarının durum ve sorunlarına ilgi duymayı sağlar, başarılı bir sosyalleşmeye katkıda bulunur. Bunlar da ruh sağlığını besleyen önemli kaynaklardır. Mümin, Allah'a karşı görevlerini yerine getirerek iç huzur ve güven duyar, gelecekle ilgili korku ve kaygılardan kurtulur. Böylece ibadetler hem sağlığı koruyucu hem de tedavi edici unsurlar içerirler. Bu nedenle ibadetler, kişiliği destekleyici ve güçlendirici sistemler olarak etki ederler (Hökelekli, 2021: 249).

Dua ve ibadet, ergen hayatında önemli bir rol oynamaktadır. Bazı öğrenciler, dua ederek Allah ile iletişim kurar, ona güvenir, ondan yardım ister ve ona teşekkür eder. Bu şekilde, ergenlerin ruhsal gelişimine, stresle başa çıkmasına ve kendine güvenmesine katkıda bulunur. Bazı öğrenciler ise ibadetler vasıtasıyla Allah ile iletişim kurar, ona kulluk eder, onun emir ve yasaklarına uyar ve onun rızasını kazanmaya çalışır. Bu şekilde, ergenlerin ahlaki gelişimine, sosyal uyumuna ve kişilik oluşumuna katkıda bulunur. Dua ve ibadet, ergenlerin Allah ile olan ilişkisini güçlendiren ve onlara anlam veren iki temel unsurdur.

5.1.6. Tüm İnsanlık için

Katılımcıların %5.6'lık kısmı farklı gerekçeler ve ifadelerle, akrabalara, komşulara, Müslümanlara, tüm insanlığa iyilik, güzellik, hasta insanların şifa bulması, yardıma muhtaç ve aç olan insanların doyurulması, maddi iyilik, sağlık, afiyet, huzur için duayı önemsemektedir.

Bu bağlamda onlar hem yaşanılır bir dünya kılmak için hem de herkesin iyiliğini isteyerek mutlu ve huzurlu bir şekilde hayatı devam ettirme arzusu gütmektedirler.

5.1.7. Diğer Nedenler

Katılımcılardan %0.4'ü dua etme gereği duymadığını ifade etmiştir. Araştırma sonucunda bir katılımcının dua davranışında bulunma gereği duymaması, bu katılımcının dua kùltürünü edinmediği veya dua etmeyi bilmediği söylenebilir.

5.2. Katılımcıların Dua Ettiği Zaman ve Durumlar

“Katılımcıların en çok dua ettikleri zaman ve durumlarla” ilgili bulguların 6 tema içerisinde toplandığı görülmüştür.

5.2.1. Olumsuz Durumlarla Karşılaştıklarında (Korku ve Kaygı Durumu)

Anket bulgularından elde edilen sonuca göre katılımcıların %84.8'i korku ve kaygı durumlarında daha fazla dua davranışına sığındıkları görülmüştür. Bu bağlamda katılımcılar zor durum ve sıkıntıda kaldıklarında, sınav (anında ve girerken) ve sınavlardan yüksek not almak için, kendilerini kaygılı, endişeli, stresli, huzursuz ve kötü hissettiklerinde, korktuklarında, kötü haber aldıklarında, hastalık durumunda, yolculuğa çıkarken, gün içerisinde iyi ya da kötü şeyler olduğunda, ailelerine, aile bireylerinden birine bir şey olduğu zaman ve yolculuğa çıkarken, dua davranışı gösterdiği bulgulanmıştır.

Çocukluk döneminden kalma alışkanlık ve fikirlerin artık kendisini tatmin etmediğini fark eden ergen, bu alışkanlıkların yerine yenilerinin gelmesiyle duygusal gerginlik yaşar. Çevresel ve toplumsal faktörlerin beraberinde getirdiği güvensizlik duygusu, ergende duygusal gerginliğine neden olur. Ergenlik döneminde en sık rastlanan duygusal gerginliklerden biri korku duygusudur. Ergenlikteki korkular çocuklukta korkuların devamı gibidir. Onlar için özellikle sebebi bilinmeyen şeyler korkunun doğmasına yol açar. Sonucunu kestiremediği etkinlikler de ergende korkuya kapı aralayabilir.

Ergenlikte korkular, üç ana gruba ayrılabilir:

- Nesnel korkular: Bu korku türü, “yılan, köpek, uçak, fırtına, ateş” gibi somut varlıklardan kaynaklanır (Yavuzer, 2021: 270).
- Sosyal korku: Bu korku türü yeni insanlarla tanışmak, alay edenlerle birlikte olmak, bir topluluk önünde konuşmak veya büyüklerin çoğunlukta olduğu bir gruba katılmak gibi sosyal durumlardan kaynaklanır. Bu tür sosyal korku utangaçlık ve sıkılganlık şeklinde kendini belli eder (A.g.e.: 271).
- Kişisel korkular: Bu korku türü, ölüm, kendisinin veya aile üyelerinden birinin ciddi bir hastalığa yakalanması, yoksulluk, akademik veya iş hayatında başarısızlık yaşaması gibi kişisel durumlardan kaynaklanır (A.g.e.: 271).

Ergenin ailesinin maddi sıkıntı çekmesi, aileden, akrabalarından veya yakın arkadaşlardan birinin ölüm acısı ve ayrılığı, aile bireylerinden birinin ciddi hastalığa yakalanması, okulda, derslerde, deneme veya sınavlarda ergenin başarısızlığa uğraması, ergende korku oluşturabilir. Bu korkular, kaygı durumunu alabilir. Bir başka deyişle ergenin yaşadığı duygusal ve bilişsel gerilim derslerinde ve sınavlarda başarısızlık yaşamasına yol açar. Bu durum geleceğe yönelik korku ve kaygılarını yansıtmaktadır. Buna göre ergenlerin en mühim korku ve kaygılarından birinin sınav stresi sonucunda ortaya çıktığını ifade edebiliriz.

2013'te 15-18 yaşlarındaki ergen bireylerde yapılan bir araştırmada "Dualarınızda Allah'tan en çok neyi istersiniz?" sorusuna %35.4 oranıyla derslerinde başarılı olmayı, %14.2 oranıyla maddi ve manevi sıkıntılarının gitmesini, %26.2 günahlarının bağışlanmasını, %24.2 sağlıklı ve huzurlu yaşamak istediklerini ifade etmişlerdir. Ferşadoğluna göre, katılımcıların büyük çoğunluğunun %35.4 oranında dualarında, işlerinde ve derslerinde başarılı olmayı istemeleri, ergenlerin dünyasında menfaatin ve okul yaşantısının öncelikli olduğunu gösterir. Ona göre ergen, çevresi tarafından bu algıyla yetiştirilmiş olduğundan bu yaklaşımı benimsemesi tabii bir durumdur. Diğer yönden ergenin yaşam algısı, iş ve derslerden ibaret olduğu için bu yönde bir yaşam anlayışı edinmiş ve dualarında başarılı olmayı istemiştir (İmamoğlu ve Ferşadoğlu, 2013: 34).

Ergenlik dönemindeki korkuların farklılık göstermesi ergenin yaşına, zekasına, duygusal ve sosyal olgunluğuna, kendine güvenine ve çocuklukta hangi korkularla karşılaştığına bağlıdır. Bu bağlamda ergenlerdeki "korku ve kaygılar" belirlemek için bir çalışma yapılmıştır.

Çalışmaya 14-19 yaş arası 204 erkek, 135 kız 359 lise öğrencisi katılmıştır. Bu yaş grubunda en çok görülen korkunun "hayvan korkusu" olduğu saptanmıştır. Bu korku çocuklukta korkunun sürmesi niteliğindedir. Yapılan çalışmada savaşa ilgili korku ve kaygılar ilk sırada yer almıştır. Üniversiteye girememe de önemli korku ve kaygılar arasındadır. Kendini gerçekleştirememe ve başarısızlık kaygısı da yapılan çalışmada yüksek oranda bildirilmektedir. Ölüm korkusu ergenler tarafından çok az söylenmesine rağmen ölümden sonraki duruma dair kaygılar üst seviyede belirlenmiştir. Bunun yanında insanlara güvenememe sorunu altıncı sırada ergenleri kaygılandıran konulardan biridir (Özkan,1984: 82).

Kulaksızoğlu'na göre, ergenlerin çoğu gelecek kaygısını sorun etmektedir. İstedikleri okula girip giremeyecekleri ve istedikleri mesleğe ulaşma konusunda kaygılıdırlar. İstanbul ilinde 150 lise son sınıfta öğrenim gören öğrencilerle yapılan bir araştırmada, bu yaş grubundaki ergenlerde gelecek kaygısı özellikle seçecekleri meslekleri ve girecekleri üniversiteyi sorun ettikleri saptanmıştır (Kulaksızoğlu, 1999: 187).

Bu yorumlardan da anlaşıldığı üzere, ergenlerin duyduğu korkuların hem nedenleri hem de sonuçları farklıdır. Bu nedenle ergenlerin korkularını anlamak ve onlara yardımcı olmak için pek çok faktörü göz önünde bulundurmak gerekir. Bu faktörlerden biri ebeveyn ve ocuk ilişkisidir. Birey doğduğu andan itibaren ebeveynin çocuğa etkisi önem arz eder. şöyle ki, anne-babanın kişilik yapısı, birbirleriyle olan ilişkileri, ruh ve beden sağlığı, akademik eğitimi, zihinsel gelişim düzeyleri bireyin kişilik oluşumuna etki eder (Düzgün, 2006: 226). Çünkü Onlar çocuklarının ilk uyarı kaynaklarıdır. Çocukların taklit edebilecekleri ilk rol modellerdir. Karşılıklı duygusal bağlılık üzerine inşa edilen anne-baba tutumu, sıcak ve samimi ilişkiler çocuğa yansır. Sevgi disiplin ve özerkliğe önem veren çocuğun hataları karşısında onu ikna ederek davranışlarının sonuçlarını anlamasını sağlayan ebeveynler, sağlıklı iletişim ve benlik gelişimine önemli ölçüde katkıda bulunmuş olur (Hökelekli, 2016: 196).

Ergenin korku ve kaygıları, onun dini gelişimini ve dini yaşantısını etkileyebilir. Ergen, korku ve kaygılarını aşmak için Allah'a yönelir, ona dua eder, ondan yardım ister ve ona güvenir. Bu şekilde ergenin Allah ile olan ilişkisi güçlenir, onun rahmeti, mağfireti ve yardımıyla teselli bulur. Kuhlen ve Arnold (1994)'te 12, 15, 18 yaşlarındaki beş yüz ergen üzerinde gerçekleştirdikleri bir araştırmada, yaşları 12 olan bireylerin %74', 15 olan bireylerin %80'i ve 18 olan bireylerin %83'ünün sıkıntılı stresli zamanlarda duayı bir sığınma aracı olarak kullandıklarını saptamıştır (akt. Hökelekli, 2015: 537). Ayrıca ergen korku ve kaygılarını başkalarıyla paylaşır, aile, arkadaş, ğretmen gibi destekleyici kişilerden yardım alır, toplumsal dayanışma ve sorumluluk duygusunu geliştirir. Bu şekilde ergenin sosyal gelişimi ve sosyal yaşantısı olumlu yönde etkilenir. Ergen, korku ve kaygılarını aşmak için aynı zamanda kendini geliştirir, başarı için çalışır, kendine güvenir, olumlu düşünür, hedeflerine ulaşmaya çalışır. Bu şekilde ergenin kişisel gelişimi ve kişisel yaşantısı olumlu yönde etkilenir. Böylece ergen, korku ve kaygılarını hem dini hem de psikolojik yöntemlerle aşmaya çalışır. Bu yöntemler, ergenin ruh sağlığını korur ve iyileştirir.

5.2.2. Diğer Zamanlar

Katılımcıların %50.8'i türlü gerekçelerle sair zamanlarda dua davranışına yönelmiştir. Dua zamanlarına göz attığımızda çok farklı durumlar ortaya çıkmıştır. Ergenler ibadetten sonra (sabah-akşam-yatsı namaz kılarken ve namazdan sonra), gece yatmadan önce, her zaman, her yerde, her türlü durumda, yemekten önce ve sonra, küçük bir kısmı önemli maçlarda, boş vakitlerde, pek fazla dua etmediğini ifade etmiştir. Bu durum, günlük yaşamında birçok problemle karşılaşan ergenin, sorunlarıyla baş edebilmek, kendisinde stres oluşturan durumlardan kurtulabilmek, denge ve uyumunu koruyabilmek için ibadetlerden sonra geceleyin, uyumadan önce, her zaman, her yerde her durumda Allah ile iletişime geçtiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bazı katılımcıların dua davranışına bakış açısı çok manidardır:

“Allah’a her zaman dua etmeliyiz sadece zor durumda kalınca değil. Sadece zor durumda kalınca yardım istersek nankörlük olur”. Bu çerçevede bazı öğrenciler Allah’a her zaman dua edilmesi gerektiğini, sadece zor durumda kalınca dua etmenin nankörlük olduğu vurgusu yapmıştır.

Anket bulgularından çıkan sonuca göre, ergenlerin duaya bakış açısı farklılık göstermektedir. Bu farklılık, ergenlerin dini gelişim düzeyleri, dini eğitimleri, aile ve sosyal çevreleri, yaşadıkları deneyimler ve kişilik özellikleri gibi pek çok faktörden etkilenmektedir. Ergenlik dönemi, duanın anlamını ve işlevini keşfetmenin önemli olduğu bir dönemdir. Bu nedenle ergenlere duanın önemi, faydaları ve yöntemleri konusunda doğru bilgiler verilmeli, onların duaya yönelik tutum ve davranışları desteklenmeli ve onlara dua etmeyi öğreten rol modeller sunulmalıdır.

Bazı katılımcıların yemeğe başlamadan önce ve yemekten sonra dua ettiği bulgulanmıştır. Karaçoşkun (2005: 112) tarafından yapılan bir çalışmada, çocukların yemek zamanları %23.52 ve yatma zamanları %31.61 dua etmeye en çok eğilimli oldukları belirlenmiştir. Bunun yanında çocukların her zaman %16.17, sabahleyin %9.55, namazda, camide ve ezan okunduğunda %4.41, hiçbir zaman %2.20, cumartesi günleri %2.20, köye, düğüne ve okula gittiklerinde %2.20, anne-baba dua ettiğinde %1.48 ve arada-sırada %1.48 dua ettikleri de tespit edilmiştir.

İslam dininde yemeğe başlamadan ve yemekten sonra dua etmek vb. davranışlar peygamber efendimizin yaptığı uygulamalardandır. Bazı ergenler sayıları az olmakla birlikte yemeğe başlamadan önce ve yemekten sonra dua etmektedirler.

Peygamberimiz (as) yemeğe başlamadan önce mutlaka dua yapılmasını tavsiye ederdi. O (as) “*Allahümme barik lena fihi ve etimna hayran minhü*” deyiniz diye dua edilmesini tavsiye etmiştir (Ramus el e-hadis, 34). el-Enam suresinin 121. ayetinde, Allah’ın ismi anılmayanların yenilmemesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Yine Enes İbni Malikten rivayetle Peygamberimiz; “*Allah yemek yedikten ve bir şey içtikten sonra kendisine hamdeden kuldun hoşnut olur*” (Müslim, “Zikir” 89) hadisi, yemekten önce ve yemekten sonra duanın önemine işaret etmektedir. Burada Allah’ın adının zikredilmesi yemeğin kutsiyetini artırmaktadır.

Birey dua vasıtasıyla Allah’ı unutmamış ve bu nimetlerin devamlılığını sürdürmüş olur. Dinimizin önemli bir şiarının frekans değerinin az olması, yemeğe başlamadan önce ve yemekten sonra dua etmek, İslam dininde tavsiye edilen bir davranıştır. Bu davranış, Allah’ın verdiği nimetlere şükretmek, onun rızasını kazanmak ve onun bereketini istemek anlamına gelir. Ancak katılımcıların çok az kısmının bu davranışı sergilemesi, onların bu anlamı kavramadıklarını veya önemsemediklerini gösterir. Bu durum katılımcıların dini bilgi eksikliği, dini eğitim yetersizliği, dini duyarlılık azlığı, dini rol model eksikliği, dini motivasyon düşüklüğü gibi pek çok faktörden kaynaklanabilir. Bu faktörler katılımcıların dini gelişimini ve dini yaşantısını olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle katılımcılara yemeğe başlamadan önce ve yemekten sonra dua etmenin önemi, faydaları ve yöntemleri konusunda doğru bilgiler verilmeli, onların bu davranışa yönelik tutum ve davranışları desteklenmeli ve onlara bu davranışı örnekleyen rol modeller sunulmalıdır.

Frekans değeri çok az olmakla birlikte bazı katılımcılar kendilerince önemli gördükleri maçlara çıkmadan önce veya taraftarı olduğu takımın kazanması için dua etmektedir. Bu durum onların giriştikleri etkinliklerde başarı güdüsüyle hareket ettiklerini yani sonucun umdukları gibi gerçekleşmesi arzusu taşıdığını göstermektedir.

Çok az katılımcı boş vakitlerde ve pek fazla dua etmem, tercihinde bulunmuştur. Vurgulanma frekansı çok az olmakla birlikte bu öğrencilerde dua etme davranışının henüz oturmadığı ve alışkanlık haline gelmediği düşünülebilir.

5.2.3. İstek, İhtiyaç ve Şükür Durumu

Katılımcılardan %23.6’sı istek, ihtiyaç ve şükür durumuyla dua davranışında buldukları görülmüştür. Anket bulgularından elde edilen sonuca göre katılımcılar

ihtiyaç hissettiklerinde, ellerinden geldiğince, Allah'ın verdiği nimetlere şükür için, istedikleri şeylerin gerçekleşmesi için, Allah rızası için, dua davranışında buldukları görülmüştür.

Bireyin hayatında sıkıntı ve endişe kaçınılmazdır. Birey hem kendi iç dünyasında hem de çevresinde yaşadığı olaylar, sorunlar, acılar, korkular gibi durumlarla karşılaşabilir. Bu durumlar insanın temel güven duygusunu zedeler ve üzüntü yaratır. İnsan bu üzüntüden kurtulmak, kendini emin ve yeterli hissetmek, hayatla baş edebilmek ister (Hökelekli, 2021: 112). Michael Argyle, bireyin kendisinin ailesinin veya arkadaşlarından birinin ciddi anlamda ihtiyaçları baş gösterdiğinde istek dualarının ortaya çıktığını ifade eder. O'na göre istek duaları, bireylerin mutluluğunu engelleyecek bir tehdit unsuru olduğunda veya bireyin gücünü aşan problemler nüksettiğinde, Allah'tan yardım isteme şeklinde ortaya çıkan dualardır (akt. Horozcu, 2015:217). Şükür duaları ise Allah'ın sonsuz gücü ve büyüklüğü karşısında bireyin hayranlık duygularını ifade etmek maksadıyla Allah'ı övme olarak tanımlanabilir (Horozcu, 2015: 219).

Yaptığımız çalışma göstermiştir ki ergenler, ihtiyaç ve beklentilerin yoğunlaştığı zamanlarda daha çok dua davranışına yönelmektedir. Hökelekli bireyin gücünü aşan, insanı aciz bırakan, zor ve sıkıntılı durumlarda, kurtarıcı ilahi bir güce sığınma ve medet umma eğiliminin bireylerde çoğunlukla başvurulan bir durum olduğunu ifade eder (Hökelekli, 2021: 87). Birey sıkıntıyla baş etmek için Allah'a yönelir. Allah'a inanmak ve dua etmek insanlara sıkıntılarını yenme, ihtiyaç ve beklentilerini karşılama ve hayatla mücadele etme gücü verir. Allah inancı insanın psikolojik sağlığını koruyan ve iyileştiren bir ilişki kaynağıdır (Mehmedoğlu, 2013: 81).

Dündar, ergenin dua vasıtasıyla Allah ile iletişim kurma özelliğinin farkında olduğunu onun yalnızca nefsi arzular için dua etmediğini ifade etmektedir. Ergenlik döneminde ergenin cinsel istekleri ile dini inanç ve değerleri arasında uyumsuzluk ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda ergen suçluluk ve günahkârlık duygusundan kurtulmak için Allah'a yönelmekte ve ondan bağışlanma dilemektedir (Dündar, 2018: 478).

Varol'un 2018'de yaşları 18-60 arasında değişen kanser hastalarıyla yaptığı bir araştırmada kanser hastalarına, "Hastalığınız süresince kullandığınız ilaçlar mı yoksa duanın mı daha etkili olduğunu düşünüyorsunuz?" sorusu üzerine katılımcılar, duanın iyileşmede ilaçtan daha etkili olabileceğini belirtmişlerdir. Katılımcılardan bir kişinin

mutlak surette duanın etkisi olduğunu ancak önceliğin ilaçla tedavi edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Varol, 2018: 51).

Taşkın (2018:251) tarafından 4. ve 5. sınıf çocuklarında gerçekleştirilen bir çalışmada, çocukların %27'si çaresiz kaldıklarında, %17.8'i kandil gecelerinde, %15.8'i namazların sonunda, %14.2'si sınavlardan önce, %7.8'i ağır bir hastalık yaşadığında, %3.4'ü bir olaya kırıldığında, %14'ü de başka durumlarda dua ettikleri belirlenmiştir.

Hökelekli (2021: 221) tarafından belirtildiği gibi ergenlerin dua etmeye yönelmelerinde “gelecek kaygısı”, “günahlarının bağışlanması umudu”, “sınavlarda başarılı olma isteği”, “sevilen birinin ölümüne üzülmeye”, “hastalık ve tehlikeli durumlarda yardım ve güvenlik arama” gibi nedenler etkili olmaktadır. Literatürdeki bulgular ile bulgularımız örtüşmektedir.

Çocuklar, ergenler ve yetişkinler, çaresiz kaldıklarında ihtiyaç ve beklentilerinin yoğun olduğu zamanlarda daha çok dua eğilimi göstermektedir. Ergenleri duaya sevk eden nedenler bireysel korku kaygı ve gerilimlerden kurtulmak, geleceklerinin belirsizliği ve bireysel ihtiyaçları için dua davranışına başvurdukları söylenebilir.

5.2.4. Kutsal Zaman

%10 katılımcı “kutsal zaman” olarak tanımladığımız, İslam dininde mübarek gün ve gece olarak isimlendirilen zaman dilimlerinde dua davranışında buldukları tespit edilmiştir. Çalışmaya katılanların bir kısmı perşembe-cuma günleri, seher vakitleri, kadir gecesini, Mevlit, Miraç, Beraat Kandilleri, mübarek 3 aylar Recep, Şaban, Ramazan gibi dini bayramlarda dua davranışına yöneldikleri bulgulanmıştır. Frekans değeri düşük olmakla birlikte ergenlerden çok az bir kısmı da Allah rızası için camide dua davranışına iştiaak duyduğu saptanmıştır. Bu bağlamda, kutsal mekân olarak camide yapılan duaları da kutsal zaman dilimine dâhil edilebiliriz.

Bireylerin dini yaşantısında başkalarının sevgi, şefkat ve korumasına ihtiyaç duyma önemli bir yer tutar. Dine yönelme sürecinde ferdi ilişkiler ve duygusal bağlılık önemli bir etkidir. Çünkü dinde güçlü duygusal unsurlar bulunur. Ailede kurulan karşılıklı sevgi ve saygı bağı Allah inancında kendini gösterir. Din çocukta taklit ile başlar. Taklit zamanla çocuğun kabiliyeti ekseninde aile ve yaşadığı çevreye göre şekillenip içselleşerek dini yaşantıya dönüşür. Ergenlik döneminde de ahlaki ve dini değerlerin öğrenilmesi model alma yoluyla ve dini atmosferin etkisiyle devam eder (Klavuz,

2005: 56). Ergenlerde dini uygulamalar çoğunlukla model alma yoluyla gerçekleşir. Bilhassa anne babadan öğrendiği dini ritüelleri bizzat kendisi uygulamaya çalışır (İmamoğlu ve Ferşadoğlu, 2013: 34). Bu bağlamda örnek aldığı aile bireylerinin dindarlığı önem arz eder.

Her ne kadar ergenlik döneminde bireyin değerleri ile aile değerleri arasında çatışma görülse de onlar, ailelerinin dini-ahlaki değerlerini benimserler. Bu bağlamda aile üyelerinin ergenleri dini konularda desteklemeleri, onları dine teşvik etmeleri, ergen dindarlığının gelişmesinde önemli rol oynar (Klavuz, 2005: 57). Ayrıca dini ve ahlaki kuralların bireyde oturmasında, anne-baba öğretmenler ve yetişkinlerden model alma yoluyla öğrenme, direkt öğretimden daha etkili bir metottur. Birey, kendisine örnek aldığı kişinin dini bakış açısı ve davranışlarına uyum sağlamak ister ve onun gibi davranmaya çalışır (A.g.e.: 54).

Mübarek gün ve geceler, İslam dininde özel bir öneme sahiptir. Bu zamanlarda, Allah'ın rahmeti, mağfireti ve bereketi daha fazla tecelli eder. Bu nedenle müminler bu zamanlarda daha çok dua eder, ibadet eder, hayır yapar ve tövbe eder. Ergenler de bu zamanlarda dua davranışına daha çok sığınır. Çünkü ergenlik dönemi hem fiziksel hem de psikolojik açıdan zorlu bir süreçtir. Ergenler kimlik arayışı, gelecek kaygısı, akran baskısı, aile ilişkileri, cinsellik gibi pek çok sorunla karşı karşıyadır. Bu sorunlarla başa çıkmak için ergenler, Allah'a yönelir, ona sığınır, ondan yardım ister ve ona güvenir. Dua, ergenlerin bu sorunları aşmasına yardımcı olan bir baş etme stratejisidir. Ayrıca dua, ergenlerin ruhsal ihtiyaçlarını karşılar, onlara huzur, mutluluk ve anlam verir. Mübarek gün ve gecelerde dua etmek ergenlerin Allah ile olan ilişkisini güçlendirir, onların dini duygularını canlandırır ve onların dini gelişimine katkıda bulunur.

5.2.5 Olumlu Durumlar (Mutluluk vb.)

Katılımcıların %9.2'si kendilerini mutlu hissettiklerinde dua davranışına yöneldikleri saptanmıştır. Katılımcıları olumlu ruh haline sevk eden durumlara göz attığımızda, onlar mutlu olduklarında ve iyi bir haber aldıklarında dua davranışı göstermişlerdir.

Horozcu'ya göre, bireye bahşedilen nimetler mutluluk, huzur, sağlık afiyet gibi iyi halden kaynaklanan durumlar ile kabul edilen dualar yani bireyi iyi hissettiren olumlu durumlar ortaya çıktığında Allah'a teşekkür ifade eden dualar şükür duası olarak

adlandırılır (Horozcu, 2015: 218). Banziger vd. (2019: 169), bireylerin sevindirici güzel bir haber aldıklarında Allah'a teşekkür etmek için duaya ihtiyaç duyduğunu ifade eder. Ankete katılan öğrencilerin olumlu ruh haline örnekler aşağıda sunulmuştur. Onlara, "en çok ne zaman ve hangi durumda dua edersiniz? sorusu yöneltildiğinde:

7.sınıf erkek öğrencinin, "Güzel bir haber aldığım, mutlu olduğumda ve kötü bir haber aldığım üzüldüğümde her iki durumda da Allah'a dua ederim".

8.sınıf erkek öğrencinin, "Güzel bir şey olduğunda, dara düştüğüm zaman, bir de Rab'bimin verdiği nimetler için dua ederim," cevabının verildiği görülmüştür.

Ergenlik döneminde bireyler Allah'ı daha soyut, kişisel ve ilişkişel bir şekilde algırlar. Onlara göre Allah, her şeye gücü yeten, sevgi dolu, koruyucu, arkadaş ve sığınılan bir dosttur. Allah'ın kendilerini sevdiğine ve onlara değer verdiğine inanırlar. Bu inanca sahip ergen, manevi bir güç kazanarak hem hayatın sıkıntı ve endişelerine karşı sarsılmaz bir duruş sergiler hemde kendilerini mutlu hissettiklerinde yaratıcıya teşekkür etmek için dua davranışında bulunur.

5.2.6. Ölüm ve Ölüm Olayını Hatırlatan Durumlar

Anket bulgularında katılımcıların %5.2'si ölüm ve ölümü hatırlatan durumlar söz konusu olduğunda dua davranışına yöneldikleri görülmüştür. Ergenlerden kısmı cenaze merasimlerinde, türbe ve yatırlara gittiklerinde, bir kısmı ölenlerin ruhuna rahmet dilemek için, bir kısmı da ise yakın olarak gördükleri arkadaş ve akraba cenazelerinde dua ettikleri belirtilmiştir.

Ölüm düşüncesi ve ölüm ötesi hayat çocukluğun son döneminden itibaren sınırları genişleterek, çocuğun zihnini çokça meşgul etmeye başlar. Ergenlik dönemiyle birlikte kişinin kendi ölümü merkezi bir ilgi ve kaygı haline dönüşür. Ergen ölüm olayını, insanların varacağı son durak olarak değil, bizatihi yaratılışın zaruri bir kanunu olarak idrak etmeye başlar. Bu idrakin başlangıcı öncelikle ergenin kendi benliğidir. Bireyde kendi benliğinin ölümlü fani olduğuna inandıran düşünce tarzı, genişleyip derunileşerek kendi varlığıyla beraber ölümün herkesi kuşatacak ve kâinatın başına gelecek bir hadise olarak algılanmaya başlar (Hökelekli, 2008: 29).

Arıcı'nın ortaöğretimde öğrenim gören öğrencilerle gerçekleştirdiği bir araştırmada, öğrencilerin %61'nin sevilen herhangi birinin ölümünden kaynaklanan kaygı ve üzüntü durumunun hafiflemesi için dua ve ibadete yöneldikleri tespit edilmiştir. Ergenlerin duaya eğilmelerinde sevilen kişinin kaybının önemli etken olduğu tespit edilmiştir. "Hiç düşünmemeye çalışırım" diyenlerin oranı %36 iken "unutmak için alkol ve uyuşturucu ve benzeri maddeler alırım diyenlerin oranı ise %3 olarak saptanmıştır (Çevik, 2015: 434).

Yapılan araştırma ve literatür bulgularına göre sevilen herhangi bir kişinin ölümünden duyulan endişe, kaygı, üzüntü durumuyla baş etmede dindarlık algısı yüksek olan ergenlerde daha çok dua davranışına yöneldikleri, böylece rahatlama yoluna gittikleri ifade edilebilir. Yine ergenlerin ölüm ve ötesine dair bu türden dualar, onların duygusal ve düşünsel açıdan etkilendiklerini, ahiret inancı ve hayatının gelişmekte olduğunu göstermektedir.

5.3. Katılımcıları Dua Davranışına Götüren İstekler

Katılımcı isteklerinin altı tema altında toplandığı görülmüştür.

5.3.1. Sağlık-İyilik

Çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda katılımcıların en çok yoğunlaştıkları isteklere göz attığımızda katılımcıların %56.4'ü hem kendileri, hem aileleri, hemde yakın çevrelerindeki bireyler için sağlık ve afiyette olmayı ve hastaların şifa bulmasını isterken yine kendileri, aileleri, tüm insanlık için iyilik ve güzellik ve virüsün bitmesi temennisinde bulunmuşlardır.

Horozcu, dünya genelinde yapılan birçok saha araştırmasında duanın insan sağlığını olumlu yönde etkilediğine inanıldığını, bireylerin hem kendi sağlıkları hem de başkalarının sağlığı için hastalıkların tedavisinde duaya başvurduklarını ifade etmektedir (Horozcu, 2015: 230). Bu durum sadece psikolojik bir iyi oluş değil, fizyolojik hastalıklarda da büyük çapta iyileşmeler saptanmıştır. Hatta bunlarla da sınırlı kalmayıp hastanın gıyabında ondan habersizce yapılan dualarda da ciddi iyileşmeler olduğu tespit edilmiştir (Horozcu, 2015: 231).

Çin’de ortaya çıkan ve 2020 yılında pandemi haline gelen Covid 19 virüsü, Türkiye’de de eğitim dahil birçok alanda değişikliklere yol açmıştır (TÜBA, 2020). Bu süreçte bireylerde hastalık korkusu, gelecek kaygısı, yalnızlık hissi, mutsuzluk gibi olumsuz duygular artmıştır (Aşkın, R., Bozkurt, Y., ve Zeybek, Z., 2019: 310). Bu duygular ergenler üzerinde de etkili olmuştur. Çünkü ergenler dualarında “virüsün bitmesini, okulların açılmamasını veya anne-babalarının uzun yaşamasını” istemektedirler. Bu istekler, pandeminin yarattığı belirsizlik ve endişenin ergenler üzerindeki psikolojik etkiye tepki olabilir. Bireyler bu gibi durumlarda stresle başa çıkabilmek için savunma mekanizmalarına başvururlar. Dua da bu mekanizmalardan biridir. Dua eden birey Allah’a güvenir ve kendisini koruyacağına inanır. Böylece ruhunda emniyet ve kuvvet bulur. Yaşam mücadelesine azim ve inançla devam eder (Pazarlı, 1982: 195).

Katılımcıların dualarında sağlık-sıhhati sıkça dile getirmeleri bilinçaltındaki gerilimin ve korkunun yansımaları olabilir. Şöyle ki, anket çalışması yaptığımız süreçte pandeminin etkileri hala devam etmekteydi. Gidilen okullarda bazı sınıflar karantinadaydı. Hatta bazı öğrenciler “Okulların açılmasını istemiyorum”, “Okullar kapansın” taleplerinde bulunmuşlardı. Ayrıca medyada her gün ölüm haberlerinin yer alması da bazı öğrencilerin “Anne-babamın ölmesini istemiyorum” veya “Anne-babamın çok uzun yaşamasını istiyorum” sözleri bilinçaltındaki gerilimin tezahürü olabilir. Bu dönemde yaşanan sağlık krizi, ölüm korkusu, gelecek kaygısı, sosyal izolasyon, yalnızlık hissi ve mutsuzluk gibi olumsuz duygular ergenleri etkilemiş olabilir. Bu duygular psikolojik ihtiyaçlarının karşılanmasını zorlaştırabilir. Ayrıca pandemi nedeniyle evde kalan veya uzaktan eğitime geçen ergenlerin özgürlük ihtiyaçlarını da sınırlandırmış olabilir. Tüm bu gerekçelerle duaya yönelen ergenler, Allah’tan ruhsal destek alarak güven ve umut duygularını tazeleyebilir. Allah’a güvenerek, kendisini koruyacağına inanır. Böylece psikolojik ihtiyaçlarını kısmende olsa karşılayabilir. İşte ergenlerin dualarında Allah’tan sağlık-sıhhat istemeleri bu bağlamda anlaşılabilir.

Onlar sağlık isteyerek hem kendilerinin hem de sevdiklerinin hayatta kalmasını ve mutlu olmasını dilemektedir. Ergenler sağlık isteyerek hem fizyolojik hem de psikolojik ihtiyaçlarını ifade etmektedir. Ergenler sağlık isteyerek hem Allah’a güven duymakta hem de O’ndan yardım beklemektedir. Dua ergenlerin psikolojik ihtiyaçlarını karşılamasına yardımcı olabilir.

Yapıcı (2020: 33), gençlerin en çok dua ettikleri konuların başında sağlık, sıhhat, KPSS’de başarılı olup memur olmak, iyi bir iş bulmak ve mutlu bir evlilik yapmak geldiğini belirtmiştir.

Katılımcılar dualarında, anne-baba ve aile bireylerine iyilik, güzellik, sağlık ve afiyet temennisinde bulunmuştur. Bunlarla birlikte katılımcılar, anne-baba ve aile bireylerinin uzun yaşamalarını, hastalıklardan şifa bulmalarını da dualarında istemektedirler. Bu unsurlar onların dualarında soyut dileklerin ön planda olduğunu göstermektedir.

Ayas (2012:8), ilköğretim öğrencilerinin dua etme nedenlerini araştırmıştır. Araştırmasında öğrencilere dua ettikleri kişileri sormuştur. Öğrencilerin %50.1 kendileri için dua ettiklerini belirtirken, %35.5 aileleri için, %14.4 ise ülke ve insanlık için dua ettiklerini ifade etmişlerdir.

Aile, ortak amaç ve kurallar etrafında birleşmiş bir insan topluluğudur (Hökelekli, 2016: 176). Aile ortamı kişiliğin geliştiği yerdir. Ailede inanç ve değerlerine sadık, kültür ve geleneklerine uygun bireyler yetişir. Aile, bireyin zor durumlarda destekçisi olur. Aynı zamanda aile, bireyin kurallara uymasını sağlamak için denetleyici bir rol de oynar. Anne-baba, ailede çocuklarına örnek olarak kişilik gelişimlerine ve cinsel kimliklerini kazanmalarına katkıda bulunurlar. Ailede eşler arasında sorunlar çıkması ve bireyler arasındaki dayanışmanın zayıflaması kaçınılmaz bir durumdur. Ancak hastalık, kaza, afet, musibet, haksızlık gibi olumsuz olaylar aileyi daha çok kenetleyip dayanışmayı güçlendirir. Buna karşın ailevi ve ekonomik sorunlar, kötü alışkanlıklar aile üyeleri arasındaki iş birliğini bozup aileyi dağıtabilir (A.g.e.: 179). Kişilik, kimlik, öz güven, sosyal uyum gibi birçok değer inşaa edildiği ailede birey hem sosyal yapının korunması hem aile bireylerinde yaşanan çatışma durumunun ortadan kalkması, hem de aile huzurunu sağlamak için duaya yönelmekte, bunlarla birlikte uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmeleri için yüce yaratıcıya başvurmaktadır. Bu bağlamda onların, sağlıklı bir duygusal gelişim gösterdiği söylenebilir. Çünkü aile ortamında sevgi ihtiyacı karşılanan bireyler sevgi gösterme kapasitesine sahip olur. Bu sevgiyle kendine güvenen bireyde yaşam enerjisi yüksek, içsel ve dışsal problemlere karşı daha dirayetli ve baş edebilme mekanizması gelişmiştir.

Yapılan bir araştırmada, ergenleri duaya sevk eden sebepler arasında tüm yaşamla ilgili iyilik, güzellik, sağlık, başarı, iyi bir gelecek ve benzeri unsurlar katılımcılar

tarafından tercih edilmiştir. İnsanı çaresiz bırakan ölüm, acı, zorluklar, hastalık ve sınavlar gibi problem durumlarında insanlar duaya daha çok ihtiyaç hissederler (Banziger vd. 2019: 169).

Bu anket sonucu, ergenlerin hem kendilerine hem de başkalarına karşı duyarlı, merhametli ve sorumlu olduklarını göstermektedir. Ergenler, dualarında yakın çevrelerinin ve tüm Müslümanların iyiliğini istemekte, ülke ve dünya sorunlarına duyarsız kalmamaktadır. Anket bulgularından elde edilen sonuç, ergenlerin dini değerlere sahip, toplumsal sorunlara duyarlı ve insanlığın iyiliğini arzulayan bireyler olduğunu ortaya koymaktadır.

5.3.2. Maddi İstekler

Katılımcıların %26.8'inin maddi isteklerde bulunduğu görülmüştür. Dua içeriklerine baktığımızda %13.6'sı sınavlarda, LGS'de başarılı olmayı ve güzel bir liseyi kazanmayı, % 5.2'si geleceklerinin güzel olmasını, %4'ü parasal açıdan kazançlarının bol olmasını, %1.6'sı (Kıyafet, ev araba, bisiklet, laptop, telefon vb.) isteklerini, % 1.2 yaptıkları her şeyin bereketli olmasını, %0.4 zengin bir insan olmak vs. dilek ve akademik beklentilerini dualarına yansıttıkları görülmüştür.

Katılımcı dualarından yansıyan frekansı yüksek olan değerlerden biri olarak sınavlarda ve LGS'de başarı sağlayarak güzel bir liseye girmeyi arzu ettiklerini görmekteyiz. Küçük (2010) tarafından yapılan bir çalışmada, öğrencilerin ne zaman ve neden dua ettikleri sorulmuştur. Öğrencilerin büyük bir bölümünün derslerde ve sınavlarda başarı elde etmek amacıyla dua ettikleri tespit edilirken, diğer bir kısmı ise kendilerine lazım olan şeyler ve özel sebeplerle dua ettikleri saptanmıştır (Küçük, 2010: 165).

Yapıcı'nın (2005) yaptığı bir çalışmada, ilköğretim dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin ne zaman dua ettikleri sorulmuştur. Çocukların cevaplarına göre en çok isteklerinin olmasını bekledikleri, korku ve kaygı duydukları, dini gün ve zamanlarda, sabah-akşam, sınavlarda, ölümü hatırlatan durumlarla karşılaştıkları, yemek öncesi ve sonrası, yeni bir işe başladıkları, sevinçli ve mutlu oldukları zamanlarda dua ettikleri belirlenmiştir (Yapıcı, 2005: 79).

Jersild'e göre; rekabetçi bir kültürde yetiştirilen bireyler, hayatlarının tek dönüm noktası olarak takdim edilen lise ve üniversiteye giriş sınavlarında son hızla kıyasıya yarışmaktadır (akt. Hökelekli, 2015: 530).

Başkalarının bireyi kabul etmesinde, bireyin “akıl düzeyi”, “okulda gösterdiği performans”, “fiziksel görüntüsü”, “becerileri”, “duygusal gelişimi” gibi faktörler rol oynamaktadır. Bireyin belli bir alanda yeteneklerinin olması, onun arkadaşları tarafından daha kolay benimsenmesini sağlar. Böylece o, arkadaşları arasında daha dikkat çekebilir. Grup tarafından onaylanma, bireyin kendine olan güvenini pekiştirir, kabul gördüğü ortamda birey duygu ve düşüncelerini daha rahat ifade edebilir, başkalarının tesirinden daha az etkilenebilir.

Akay (1990) tarafından Sivas’taki lise öğrencileriyle yapılan bir çalışmada, toplam 597 öğrencinin 304’ünün erkek, 293’ünün kız olduğu belirtilmiştir. Çalışmada, öğrencilerin “okuldaki başarı durumlarının” bireylerin kişisel ve sosyal uyumları üzerinde etkisi olduğu saptanmıştır (akt. Kulaksızoğlu, 1999: 88).

Ergenlerin çoğu dualarında, akademik başarı istemektedir. Kendilerini derslerinde yetersiz gören ergenler, Allah’a dua ederek derslerine konsantre olmayı dilemektedir. Literatürde ergenin akademik başarısını etkileyen pek çok faktör olduğu görülmektedir. Ancak ergenlik döneminde, bireyin toplumda var olma güdüsü ve arkadaş çevresinde sosyal kabul görme arzusu, ergeni akademik başarıya yönelten dinamik bir unsur olabilir.

Katılımcıların dualarında bisiklet, laptop, telefon, kitap, ayakkabı, giysi, vb. şeyleri ön plana çıkaran dualara yönelmeleri bizleri literatüre sevk etmiştir. Karaçoşkun (2005) tarafından yapılan bir araştırmada, okul öncesi dönem çocuklarının dualarında ne istedikleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda, çocukların %66.4’ü dualarında kendileri için “oyuncak, bisiklet, bilgisayar, büyümek” gibi bireysel ihtiyaç ve arzularını dile getirmiştir. Çocukların başkaları için yaptıkları dualarda da %51.85’lik bir oranla “oyuncak, araba, süt” gibi maddi istekler öne çıkmıştır. Bu durum, çocukların bilişsel gelişimlerinin henüz soyut düşünce aşamasına ulaşmadığını göstermektedir (Karaçoşkun, 2005: 120).

Dua, bireyin Allah ile kurduğu en temel dini iletişim biçimidir ve birey ile Allah arasındaki ilişki boyutunu da yansıtmaktadır. Bireyin dua davranışının niteliği, onun dini gelişim düzeyi hakkında veri sağlayabileceği gibi, inandığı varlık olan Allah’a ilişkin tasavvuru hakkında da bilgi verebilmektedir (Doğan ve Özcan 2022: 1049). Duanın doğasında “istemek, dilemek” bulunmaktadır ancak bu isteğin mahiyeti, dindarlık boyutunu da belirleyebilmektedir. Sadece “para, eşya ve bazı maddi

ekonomik talepler” ya da “cennete erişmek, cehennemden uzak olmak” gibi manevi talepler için yaratıcıya dua etmek, gelişmemiş bir dindarlığı gösterebilir; Allah’ın rızasını kazanmayı, bağışlanmayı, doğru yoldan ayrılmamayı dilemek ise gelişmiş bir dindarlığın işaretleri olabilir (A.g.e.: 1050).

Horozcu, dünyevi istek dualarını farklı bir perspektiften ele almıştır. O, batıda ibadet maksadıyla olmayan bu türden istek dualarının dünyalık bir menfaat barındırması sebebiyle çocuksu dualardan kabul edildiği ve içgüdümsel dindarlık olmadığı iddia edilmektedir. Bu sebepten ötürü dünyevi istek duaları batıda gerekli ilgiyi kaybetmiştir. Ancak İslam dini inancına göre dünyevi istek duaları dış güdümsel dindarlık olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü Allah’ın herşeye gücü yeten ve kullarının her ihtiyacını bilen, gören ve işten olmasının yanında bu durum bireylerin Allah’a olan inançlarının ve onu yüceltmenin bir yansıması olduğunu belirtmektedir (Horozcu, 2015: 218).

Maddi isteklerde bulunan ergenler, soyut dönemde olmalarına rağmen, somut dönemin etkilerinden tamamen kurtulamamış olabilirler. Somut dönemde, çocuklar dini olguları somut nesne ve olaylarla ilişkilendirirler. Bu nedenle, dua etmenin somut bir sonuç doğuracağını düşünebilirler. Maddi isteklerde bulunan ergenler, dua etmenin bir dilek tutmak gibi olduğunu veya Allah’ın onlara istedikleri şeyleri vereceğini varsayabilirler. Bu durum, ergenlerin dini olguları tam olarak anlamadıklarını veya yanlış yorumladıklarını gösterebilir. Maddi isteklerde bulunan ergenler, soyut dönemde daha fazla dini bilgi edinmeli, dini olguları daha derinlemesine düşünmeli ve dua etmenin gerçek anlamını ve amacını öğrenmelidirler. Bu bağlamda öğrencilerimizden bazıları, Allah’a maddi isteklerde bulunmaktadır. Bu durum, ergenlik döneminin gelişim seyrinin tam olarak yansıtılmadığını, Karacoşkun’un belirttiği gibi zihinsel olarak soyut düşünme becerilerinin yeterince gelişmediğini gösterebilir. Başka bir açıdan Horozcu’nun ifade ettiği gibi maddi istekler ergenlerin her şeyin gerçek sahibinin ve kullarının her ihtiyacını giderenin Allah olması sebebiyle güçlü bir inancın ve onu yüceltmenin belirtisi de olabilir.

Katılımcılar güzel bir meslek edinerek geleceklerini güvence altına almayı, bol kazançlı bir iş yaparak parasal açıdan rahat etmeyi dilemektedir. Katılımcıların çok az bir kısmının zengin bir insan olmayı arzuladığı görülmüştür.

Yavuzer ve arkadaşları (2005) tarafından yapılan bir çalışmada, lise öğrencilerinin gelecekle ilgili beklentileri araştırılmıştır. Çalışmada, öğrencilerin %82.7'sinin sevdiği bir mesleği yapmayı ve mesleğinde başarılı olmayı, %52.2'sinin ekonomik kazanç elde etmeyi, %43.9'unun mutlu bir evlilik yapmayı, %32.9'unun fiziksel güce ve sağlığa sahip olmayı, %30.8'inin de toplumsal saygınlık kazanmayı istedikleri belirlenmiştir (Yavuzer, vd., 2005: 98).

Çalışkan (2021: 67), ergenlerin psikolojik iyi oluş düzeyi ile geleceğe yönelik beklentileri arasında anlamlı ve pozitif bir bağlantı olduğunu bulmuştur. Bu da ergenlerin gelecek hedefleri ne kadar yüksekse, psikolojik olarak da o kadar iyi hissettikleri anlamına gelmektedir. Çalışkan, ergenin psikolojik iyi oluşunu etkileyen en önemli faktörlerden birinin de gelecek beklentisi olduğunu belirtmiştir.

Artar, ergenlerin geleceğe ilişkin beklentilerini dört grupta incelemiştir. Bunlar başarı, ilişki, deneyim ve varoluş beklentileridir. Başarı beklentisi, “sınıfı geçmek, okulu bitirmek, meslek edinmek veya yüksek makam elde etmek” gibi hedefleri kapsar (Artar 2003: 23), İlişki beklentisi, “sevgili edinmek, eş seçmek, aile kurmak, çocuk sahibi olmak” gibi duygusal ve sosyal ilişkileri içerir. Deneyim beklentisi, bireyin yaşamını tamamen değiştirecek olan “iş değiştirmek, yaşam tarzını değiştirmek, ülke değiştirmek” gibi planları anlatır. Varoluş beklentisi ise bireyin “daha iyi bir insan olmak, daha yardımsever olmak” gibi kişisel özelliklerini geliştirmeyi ve toplumsal rolünü eleştirmeyi amaçlayan beklentilerdir (A.g.e.: 24).

Bulgular, literatürdeki çalışmalarla paralellik göstermektedir. Katılımcıların dualarında gelecekte güzel bir meslek, yüksek bir gelir, zenginlik vb. istekleri geleceğe yönelik olumlu tasarımlara sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Bu da ergenlerin başarı ve ilişki beklentilerinin yüksek olduğunu ve bunların psikolojik iyi oluşlarını artırdığını göstermektedir.

5.3.3. Duygusal İstekler

Katılımcıların %26'sının duygusal isteklere yöneldiği görülmüştür. Bunlardan %16.4'ü dualarında huzur ve mutluluğu dilerken, %2.6'sı hayallerinin ve hayırlı arzularının gerçekleşmesini, ihtiyaçlarının karşılanmasını, %0.4 'ü hayırlı bir eş ve sevdiği kızın kendisini sevmesini, talep ettiği görülmüştür.

Hızlı değişim ve gelişimlerin yaşandığı ergenlik döneminde birey, anne baba ve çevresindeki yetişkinler tarafından ne tam bir yetişkin ne de tam bir çocuk olarak algılanmaktadır. Bu dönemde ergenin neleri yapabileceği ve neleri yapamayacağı tam olarak kestirilememektedir (Kulaksızoğlu, 1999: 18). Bu süreç ergenin duygusal durumuna da yansır. Onun duygusal tepkilerinde düzensizlik dikkat çeker (A.g.e.: 67). Dinin hayatı tanzim etme yönü, ergen'in hangi durumda nasıl davranacağı hususunda ona yol gösterici olması ve yaşayacağı kararsızlıklardan bireyi kurtararak kendini güvende hissetmesine önemli katkıda bulunur (Karaca, 2022: 172). Din Allah'ın güven veren ve destekleyen bir bağlanma figürü olarak algılanmasını sağlar. Bireyin benlik gelişimine negatif yönde etkileyen durumları ıslah eder. Bireyi onlardan uzak tutarak koruyucu bir işlev üstlenir (A.g.e.: 173). Böylece Ergenlerin psikolojik iyi oluşlarına önemli boyutta katkı sağlar. Katılımcıların %26'sı tarafından Allah'ın güvenli bir liman olarak algılanması ve dualarında duygusal isteklere yer vermesi bu bağlamda anlaşılabilir.

5.3.4. Dini İstekler

%12 katılımcının dini istekleri ön plana çıkaran dua davranışına yöneldikleri görülmüştür. Onlar dualarında % 4 oranıyla iyi bir mümin olmayı, %2 oranıyla cennete girmeyi, %1.6 oranıyla dinlerinden dönmemeyi, %1.2 oranıyla ahiret hayatına yönelik bireysel isteklerini, % 0.8 oranıyla Müslümanların cennete girmesini, cehennemden uzak olmasını, %0.8 oranıyla hafızların sayısının artmasını ve hafız olmayı istedikleri görülmüştür.

İnsan hem iyilik hem de kötülük yapma yeteneğine sahip olan bir varlıktır. Bu nedenle onun zihninde sürekli olarak olumlu ve olumsuz düşünceler çatışmaktadır. Kur'an, insanın bilgisini ve yaratıcılığını insani değerlere hizmet etmek için kullanmasını ister. Aksi takdirde insan, olumsuz ve yıkıcı düşüncelerin kurbanı olur. Kur'an, insanın dünya hayatını, "maddi güç, egemenlik, göz alıcılık ve zenginlik rekabeti" için değil, fazilet yarışı olarak görmesini öğütler. Çünkü bu şekilde insan acı ve ızdıraptan kurtulabilir. Bu bağlamda, "insanlarla ilişkiler, eğitim, toplumsal adalet, bilim üretimi, doğa bilinci" gibi insanın kimliğini ve kişiliğini oluşturan temel alanlarda ilerleme kaydetmedikçe dinin amaçlarına da ulaşamaz (Hökelekli, 2011: 237).

Katılımcıların dualarında anne-babanın övüneceği, iyi bir birey olma amacıyla dua davranışında bulunmaları kimlik ve kişiliklerini oluşturma sürecinde olduklarını, kendilerinden ne istendiğinin de farkında olduklarını ve dini değerlere uygun bir yaşam sürmeyi amaçladıkları şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca ergenlerin dualarında anne-babalarını gururlandıracak davranışlarda bulunmayı dilemeleri, onların ailelerine bağlılıklarını ve ailelerinin dini tutumlarının etkisini de yansıtır. Bu nedenle, ergenlerin dualarında iyi bir birey olma amacıyla dua etmeleri, din psikolojisi açısından olumlu bir gelişim göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Katılımcılar cennete girmeyi, günahlarının af olmasını, dinlerinden ayrılmamayı, ahiret hayatına yönelik bireysel isteklerini, Müslümanların cennete girmesini, cehennemden uzak olmasını dile getirmektedir. Bu bulgular ergenlerin ölüm gerçeğini kabul ettiklerini ve ahiret inancına sahip olduklarını göstermektedir. Ergenler, sevdikleriyle beraber öbür dünyada birlikte olmayı arzu etmekte, böylece ölümün verdiği ayrılık acısını hafifletmeye çalışmaktadır.

Peker, “İnsan ölmek ve yok olmak istemez” der. Ölüm duygusu insanda korku ve kaygı yaratır. Ölüm acısını hafifleten din, insanı ebedi hayata hazırlar ona cennet vadeder. Bu da bireyi Allah’a ve dine yöneltir. Allah’a inanmaya davet ve dini tebliğ insanda isyan duygularına neden olabilir. İsyana etme bireyde zamanla suçluluk ve günahkârlık duygusuna yol açabilir. Kurtuluş ve günahların bağışlanacağı ümidi bireyi rahatlatır ve onda güdüleyici etki oluşturur. Yaratıcının sonsuz bir güce sahip olduğu günahkârları yargılayıp cezalandıracağı, kurtuluşun ise yüce güce inanıp teslim olmakla mümkün olacağı şeklindeki inanç bireyi Allah’a bağlılığa yöneltir (Peker, 2021: 84). Allah’a bağlılık aynı zamanda Allah inancının bir parçasıdır. Allah inancı, ölüm sonrası yeni bir hayata inanmayı gerekli kılar. Bu yeni hayat ahiret inancı olarak adlandırılır.

Ahiret inancı, ölüm sonrası yeni bir hayata inanmaktır. İnsanın ahiretteki halini dünyadaki davranışları belirler. İyilik yapanlar ödül, kötülük yapanlar ceza alır. Bu inanç, insanı kötülükten uzaklaştırır, iyiliğe yönlendirir, vicdanını duyarlılaştırır (Hökelekli, 2021: 248).

Anket bulgularından çıkan sonuç, ergenlerin dini inançlarının ve duygularının ölüm karşısındaki tutumlarını ve beklentilerini yansıtmaktadır. Ergenler, ölümü bir son değil, bir başlangıç olarak görmekte, ölümden sonra Allah’ın rahmetine ve adaletine

güvenmektedir. Ergenler, dualarında hem kendileri hem de sevdikleri için cenneti istemekte, günahlarından dolayı pişmanlık duymakta, dinlerine bağlı kalmak istemektedir. Onlar, aynı zamanda ahiret hayatına yönelik bireysel arzularını da dile getirmekte, örneğin sevdikleriyle beraber olmak, güzel bir evde yaşamak gibi. Bu istekler, ergenlerin ölüm sonrası hayatı hayal etmeye çalıştıklarını ve bu hayatın dünyadaki hayattan farklı olmayacağını düşündüklerini göstermektedir. Bulgular ergenlerin dini gelişim sürecinde önemli bir aşama olan ölüm gerçeğiyle yüzleştiklerini ve bu gerçekle başa çıkmak için dini inançlarını ve duygularını kullandıklarını ortaya koymaktadır.

5.3.5. Kötülüklerle Karşı Güvence Arayışı

Katılımcıların %9.6'sı kötülüklerle karşı dua davranışında bulunarak Allah'a sığındıkları görülmüştür. Araştırmaya katılanların %4'ü kazasız belasız güzel bir yaşam, %2'si kötülüklerden uzak durmayı, %1.6'sı zor durumda olanlara Allah'tan yardım ve savaşların çıkmamasını dilerken, %0.4'ü küreselcilerin kazanmamasını istekleri arasında belirtmişlerdir.

Ergenler, dualarında Allah'tan yardım, kazasız belasız güzel bir yaşam ve savaşların çıkmamasını talep etmektedir. Bu talepler ergenlerin huzurlu bir toplumda yaşamak istediklerini göstermektedir. Ayrıca onlar dualarında, tüm insanlık için barış ve huzurun sağlanması, insani değerlerin öne çıkması, savaşların sona ermesi gibi evrensel isteklerde de bulunmaktadır. Bu istekler, ergenlerin dünyada da insanlığın iyiliğini arzuladıklarını göstermektedir. Bu durum onların dini gelişimlerini ve dini psikolojilerini olumlu yönde etkilemektedir. Anket bulgularından elde edilen sonuç, ergenlerin dini değerlere sahip, toplumsal sorunlara duyarlı ve insanlığın iyiliğini arzulayan bireyler olduğunu ortaya koymaktadır.

5.3.6. Erdemler

Araştırmaya katılan katılımcıların %4'ü ahlaki boyutta erdemli bireyler olmayı tercih ettikleri görülmüştür. Katılımcıların %2.8'i ahlaklı ve güzel ahlaklı bir birey olmayı, %1.2'si ise sabırlı bir birey olmayı arzu ettiği belirtilmiştir.

Ahlâk, ilahi inayet ve deneyimlere dayalı olarak insanların ve vicdanlarının değerini kabul ettiği düşünsel ve duyusal huylar, davranışlar, eylemler ve bunların gerçekleşmesine yönelik normlar ve ilkelerdir. Bu, insanların fitratındaki erdemsizliklerden (reziletlerden) kurtulmasını, iyilik ve erdemlerle kemale erdirilmesini sağlar. Böylece insanlar arasındaki ilişkiler barış içinde devam eder (Yaran, 2011:13). Akseki, bireyin ahlaki yetkinlik kazanarak erdemlerle donanmasının, onu Allah'a yaklaştırarak yaratıcıyı bilmeye götürdüğüne vurgu yapmaktadır (Durak, 2014 :107).

Anket bulgularından elde edilen sonuca göre, katılımcıların %4'ünün ahlaki boyutta erdemli bireyler olmak için dua davranışında bulunması, onların insani ilişkilerde barışa, anlaşmaya, uzlaşmaya önem verdiklerini böylece Allah'a yakınlaşarak güzel ahlaklı birey olmaya önem verdikleri söylenebilir.

5.4. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlar (Tüm Ortaokullar)

Katılımcılar Allah'ı tasavvur ettiğinde aklına gelen kavramlar incelendiğinde, 7 temanın ortaya çıktığı görülmüştür. Yedi tema aşağıda sunulmuştur:

- Allah'ın subuti varlığına çağrışım yapan sıfatlar
- Allah'ın zati varlığına çağrışım yapan sıfatlar
- Dini çağrışımlar
- Allah'ın cemal vasfıyla ilgili çağrışımlar
- Allah'ın celal vasfıyla ilgili çağrışımlar
- Otorite ilgili çağrışımlar
- Modern çağrışımlar

Literatür araştırmasında, Tanrı tasavvuruyla ilgili çeşitli sınıflandırmalar bulunmaktadır. Örneğin;

Yavuz'un; 7-12 yaş grubu çocukta Tanrı tasavvuru kavramını yaş, cinsiyet ve çevre dağılımlarıyla birleştirerek 6 ana grupta toplamıştır.

- İlahi varlık olarak Allah tasavvuru
- Hayatın ve varoluşun kaynağı olarak Allah'ın yaratıcılığı
- Kişisel varlığın devam etmesinin Allah'a bağlı olması

- Allah'ın fiilleri
- Allah'ın ahlaki yönden ferdi ve toplumsal hayatın düzenleyicisi olması
- Allah'ın esirgeyici ve bağışlayıcı olması

Yavuz, bu altı tasavvurun çocukların Allah'ı O'nun temel nitelikleriyle hayal ettiklerini ortaya koyduğunu belirtmektedir. Bu altı ana grubun Kur'an kaynaklı olduğunu ve çocukta soyut Allah tasavvurunun geliştiğini söylemektedir. Ona göre çocuklar, Allah'ı en güzel isim ve sıfatlarıyla bağlantılar kurarak hayal etmeye gayret etmektedirler. Bu çocukların kolayına da gelmektedir. Çocuğun hayallerinde dışarıdan gelen eğitici ve öğretici kazanımlar etkili olmaktadır. Böylece çocuklar Kur'an öğretisine yakınlaşarak soyut Allah tasavvuruna ulaşmaktadırlar (Yavuz, 2012: 181).

Yıldız; ilköğretim öğrencilerinin Tanrı imgesinin belirlenmesi ve farklı değişkenler açısından incelenmesi adlı doktora tezinde; Tanrı imgesini ana kategori olarak ele almış ve alt kategorilere ayırmıştır. Alt kategoriler:

- İnsan Biçimli Tanrı İmgesi (Anthropomorphic)
- İnsan Biçimli Olmayan Tanrı İmgesi (Non-Anthropomorphic)
- Tanrıya Atfedilen Diğer Nitelikler olarak ele almıştır.

Yıldız'ın 463 çocuk üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada %18.6'sı 9-10 yaş arasındaki çocukların Tanrı'yı antropomorfik insan biçimli düşündüğünü bu oranın yaşın ilerlemesiyle birlikte azalma gösterdiğini belirtmiştir. Tanrıya atfedilen insanüstü özelliklerin 11 yaşında daha belirgin olduğunu, yaratıcı, seven, koruyan/kollayan Tanrı özelliğinin 11 yaşında artmakta iken, korkutucu Tanrı özelliğinin yaşları küçük çocuklarda daha fazla tercih edildiğini tespit etmiştir (Yıldız 2012: 91).

Tanrıverdi'nin 2021'de "Gençlere Allah İnancı Eğitiminde Esmâ-i Hüsnâ" adlı çalışmasının tasnifi aşağıdaki şekildedir:

- Zat ile İlgili Olan Sıfatlar
- Yaratma ile İlgili Olan Sıfatlar
- İlim ile İlgili Olan Sıfatlar
- Af ile İlgili Sıfatlar
- Merhamet ile İlgili Olan Sıfatlar
- Cömert (Rızık, İhsan) ile İlgili Olan Sıfatlar
- Hükümdar (Sahip, Yönetici) ile İlgili Sıfatlar

- Güven ile İlgili Sıfatlar
- Adalet ile İlgili Sıfatlar
- Kudret (Yetkin, Güç) ile İlgili Sıfatlar
- Ululuk (Büyükük, Yücelik) Bildiren Sıfatlar
- Ceza Verici (Tecziye Edici) ile İlgili Sıfatlar

Tanrıverdi, Allah'ı bilme ve tanıma hususunda Esmâ-i Hüsnâ'nın önemine değinerek, Allah'ın kendisini tanıttığı isim ve sıfatları muhteva açısından gruplara ayırmıştır. Kısa kavramsal çerçeve ve teorik bilgiler eşliğinde eğitimci ve öğrenciye aydınlatıcı bilgiler vermiştir (Tanrıverdi, 2021: 165-230).

Yapıcı (2004) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, üniversite öğrencilerinin Tanrı hakkındaki söylemlerinin İslam teolojisinde yer alan Allah'ın sıfatlarıyla uygunluk gösterdiği belirlenmiştir (Yapıcı, 2004: 197).

Kuşat, salt Allah'a ilişkin nitelikler, Allah'ın kontrol eden nitelikleri, Allah'ın koruyan kollayan nitelikleri ve Allah'ın cezalandırıcı nitelikleri olmak üzere kategorilere ayırmıştır. Çocuklar üzerine yaptığı çalışmada Allah'a yapılan atıflar literatür göz önüne alınarak saptanmıştır (Kuşat, 2006). Bacanlı'nın 2002'de gerçekleştirdiği çalışma Allah'ın en güzel isimleri olan Esmâ'ül Hüsnâ temel alınarak incelenmiştir.

Anket sonuçlarından çıkan bulgular ile yukarıda belirtilen bulgular birbiriyle örtüşmektedir. Bilişsel, ruhsal, bedensel, davranışsal gelişim ve değişim yaşayan ergenin Allah tasavvuru soyut düşünsel bir özellik gösterdiğini ifade edebiliriz. Onların tasavvurları şekilsiz, cisimsiz hiçbir varlığa benzemeyen ruhsal bir gelişim göstermektedir. Bu durum İslam kültürünün inanç ve değerlerinin, dini hayatta ergen üzerindeki yansımalarının tezahürleridir. Araştırmaya katılan ergenlerin Allah'ın zatına yönelik yaptıkları tasavvurlardan çoğu Kur'an da yer alan Allah'ın sıfatlarında ve "Esmâ-ül Hüsnâ'da" bildirilen Allah'ın tanımlarıyla birebir uyumludur.

5.4.1. Allah'ın Subuti Varlığına Çağrışım Yapan Sıfatlar

Katılımcıların %58'i Allah'ın subuti varlığına çağrışım yapan sıfatları belirttiği görülmüştür. Allah'ın yaratıcı sıfatı ilk sırada yer alırken bunu sırasıyla, sonsuz güç sahibi, her şeyi gören, her şeyi bilen, her şeyi işiten ve irade sıfatının takip ettiği bulgulanmıştır.

Birey, Allah'ın muhatabı, sorumluluk sahibi şuurlu bir varlıktır. O, kâinattaki varlığıyla önemli bir misyona sahiptir. Bireye hitap eden peygamberler, Yaratıcıya dair verilen bilgiler, bu misyonun önemini ortaya koyar. Bu sebeple Allah'ın insana yönelik, isim ve sıfatlarının anlamları çok önemlidir. Bu bağlamda birey, zati isim ve sıfatlar ışığı altında yaratıcıyı tanıyacak, ulûhiyet anlayışını aydınlatacak ve yine bu isimler ışığı altında İslam'ın yaratılış felsefesini tefekkür edecektir (Topaloğlu, 2022: 100).

İslam dininin merkezinde yer alan Allah tasavvuru, aynı zamanda insanlar arası ilişkileri düzenleyen değerlerin de merkezindedir (Evkuran, 2007: 51). Zira bireylerin başkalarıyla kurduğu dinsel bağ, Allah ile kurduğu bağa göre şekillenir ve önem kazanır. Bundan dolayı Allah tasavvuru salt bireysel düzlemde kalmayıp topluma da yansır (Koroğlu, 2012: 84). Bireyin Allah ile kurduğu etkileşim, onun Allah hakkındaki inancını ve algısını yansıtır. Birey, Allah'ı hangi niteliklerle tanımlar, nasıl bir imgeyle düşünürse, onunla olan ilişkisi de o yönde şekillenir (Ay, 2015: 27). Bu nedenle, bireyin Allah tasavvuru, onun dini pratiğinin de bir göstergesidir.

Katılımcıların çoğunluğu tarafından Allah'ın evrenin ve her şeyin yaratıcısı tasavvurunu tercih etmiştir. Yaratma vasfına sahip Allah, canlı cansız, her şeyi yaratmıştır. Bütün varlığı ilk yaratan ve yaratmaya devam edecek olan da odur. Yaradılış itibarıyla sayılamayacak kadar harikuladeliyle dolu olan birey, gözle görülmeyecek kadar küçük bir hücre iken kâinatın en donanımlı varlığı haline gelmektedir. İşte bireyin Allah'ın yaratıcı sıfatından çıkaracağı en büyük ders, kendi yaradılışı üzerine düşünmesi, tefekkür etmesidir (Karlı, 2019: 59).

Yavuz, (2012: 115), çocuk perspektifiyle, yaratıcı tasavvurunu şöyle yapmaktadır:

- Kendisinin ve ailesinin yaratıcısı
- Tüm insanların ve varlıkların yaratıcısı
- Kâinatın ve içindekilerin yaratıcısı

Kuşat 'ın ergenler üzerine yaptığı bir araştırmada; yaş ve cinsiyet bakımından bütün gruplarda, Allah'ın "Yaratıcı" ismi ilk sırada tespit edilmiştir. %15.42 oranıyla "başlayıcı" ismi en çok tercih edilen sıfat iken "Kahhar" ve "Muktedir" niteliklerinin ise en az tercih edilen isimler olduğu saptanmıştır (Kuşat, 2006: 138). Aynı araştırmada 16 yaşın dini değişim açısından kritik bir yaş olduğu saptanmıştır. Allah'ın "seven, koruyan-kollayan" sıfatları 16 yaşındaki kızlarda en yüksek değer olurken,

“Seven, koruyan-kollayan” sıfatları 16 yaş erkeklerinde en düşük değer olarak bulgulanmıştır (A.g.e.: 145).

Yapıcı'nın 2004'te üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında, Yaratan %56.58 ile en çok tercih edilen sıfat olmuştur. Sırasıyla, en yüce %28.95, Sonsuz Kudret %28.68, Bağışlayıcı %19.74, Ezeli-Ebedi %18.95, Merhametli %9.74 tespit edilmiştir (Yapıcı, 2004: 183).

Yaptığımız araştırma literatürle uyumludur. Allah'ın yarattığı varlıklara karşı sahip olduğu sıfatlar, bireyin tasavvurunda önemli bir yer tutmaktadır. Allah'ın “Yaratıcı” vasfının ergenler tarafından yüksek oranda ifade edildiği görülmüştür. Bu sonuç, ergenlerin Allah'ı evrensel bir güç olarak gördüklerini ve onun her şeye gücü yettiğine inandıklarını göstermektedir. Ergenler, Allah'ın yaratıcılığını sadece kendileri ve yakınlarıyla sınırlamayıp, tüm varlıkları kapsayan bir tasavvura sahiptirler. Bu da onların Allah'la olan ilişkilerinde daha geniş bir perspektife sahip olduklarını düşündürmektedir. Din psikolojisi açısından, bu tasavvur, ergenlerin dini gelişimlerinin ileri bir safhada olduğunu ve Allah'ı soyut ve kapsamlı bir şekilde anlayabildiklerini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, bu tasavvur, ergenlerin dini kimliklerini oluşturmada ve dini değerleri benimsemekte önemli bir role sahip olduğunu ifade etmektedir.

Yetkin Güç: Anket verilerine göre katılımcılar, sonsuz güç sahibi bir Allah tasavvurunu, kudretli bir Allah tasavvurunu tercih etmiştir.

Esmâü'l Hüsna'da “Aziz” “Yenilmeyen yegâne galip.” Etimolojisine baktığımızda dengi ve benzeri bulunamayacak kadar değerli, onurlu, güçlü ve yenilmez olmak manasına gelmektedir (Topaloğlu, 2022: 111). “Kavi” “Gücü her şeye yeten, kudretli.” “Kadir” ile mana benzerliği olan bu sıfat nitelik ve nicelik bakımından üstün kudrete sahip olan; hiçbir birimi hariç olmamak üzere bütün kâinatı etkileyen buna karşılık kendisi hiçbir şeyden etkilenmeyen” şeklinde belirtilmiştir (A.g.e.: 119). “Metin” “Eylemleriyle kendisine hiçbir güçlük ve yorulma ilişmeyen; ebedi kuvvete sahip.” Bireyin, bütün benliğiyle bel bağladığı “yüce yaratıcı”nın hiçbir etki altında kalmadan istediği şeyi yerine getirdiğini bilmesi ruh dünyasında Allah'a karşı hem korku hem de sevginin yeşermesi bakımından çok önemlidir (A.g.e.: 121).

Kur'an'da birçok ayet Allah'ın yetkin gücünü ifade eder. Bu ayetler, Allah'ın yaratıcılığını, egemenliğini, mülkünü ve kaderi kontrol ettiğini belirtir. Örneğin, Ali-

İmrân, 3/189’da Allah’ın yaratıcılığını ve egemenliğini belirtir. Allah’ın her şeye gücü yeterken, insanların sınırlı ve aciz olduğunu hatırlatır. Bu ayet, insanları Allah’a teslim olmaya ve O’na saygı duymaya çağırır.

el-Bakara, 2/148’de Allah’ın gücünün her şeyin üstünde olduğunu belirterek, insanların farklı kiblelere yönelmesinin bir imtihan olduğunu ifade eder. Allah’ın herkesi hesaba çekeceğini ve hayırlı işler yapmanın önemini vurgular. Bu ayet, insanları birlikte iyiliği aramaya ve Allah’a güvenmeye davet eder.

Ali-İmrân, 3/26’ da Allah’ın mülkün gerçek sahibi olduğunu ve insanların makamlarının O’nun iradesine bağlı olduğunu bildirir. Allah’ın dilediğine nimet verip dilediğinden alabileceğini hatırlatır. Bu ayet, insanları Allah’a şükretmeye ve O’ndan korkmaya yönlendirir.

Bulgularımız, 13-14 yaş ergenlerinde soyut işlemler dönemine paralel bir şekilde, “Kadir-i Mutlak,” “her şeye gücü yeten bir Allah” tasavvurunun gelişmiş olduğunu desteklemektedir. Örneğin, 13 yaşındaki bir kız öğrenci, “Aslında aklımda bir şey şekillendi diyemiyorum ama bütün evreni yarattığı, her şeyi bildiği için sanırım çok yüce, çok güçlü bir varlık geliyor” ifadesini kullanmıştır.

Yıldız’ın yaptığı bir araştırmada Allah’ı yetkin güç sahibi, üstün bir varlık olarak düşünen çocukların oranı 11 yaşında %48.4 iken, 10 yaşında %36.6, 9 yaşında ise %15.10 olarak tespit edilmiştir. Bu bağlamda gücü her şeyin üstünde bir Allah algısı yaşa bağlı olarak artış gösterdiği bulgulanmıştır (Yıldız, 2012:90).

Yavuz yaptığı bir araştırmada 10-12 yaşındaki çocuklar Allah’ın gücünü şöyle dile getirmekteler: “Allah tehlikelerden koruyan” (Yavuz, 2012: 112), “Dünyayı alt üst edecek kadar güçlü olan” (A.g.e.: 113), “En büyük, En yüce olan”, “Allah bir şeye ol derse oluveren” çünkü “onlardan çok güçlü ve çok kuvvetli” (A.g.e.: 114), bir Allah tasavvurunun hâkim olduğunu belirtir. Çocuklar ilahi varlık olarak Allah’ı her yönden bir ve tek, eşsiz ve benzersiz, yetkin ve ulu, eşi ve dengi olmayan, ezeli ve ebedi, kusursuz ve eksiksiz, en güzel, en üstün sıfatların ona haiz olduğu tasavvurunu dile getirmektedir (A.g.e.: 115).

Ergenlerin Allah’a ilişkin inançlarının, güç ve kontrol ihtiyacıyla ilgili olabileceği sonucu çıkmıştır. Her şeye güç yetiren bir Allah tasavvuru, bireye zorlukları aşma, sıkıntılara göğüs germe ve olumsuzluklarla baş etme faydası sağlayabilir. Allah’ın her türlü olumsuz durum ve belirsizliği kontrol ettiğine, kudret eliyle her şeyi çözüme

kavuşturacağına inanmak, ergene dayanma, direnme, sabretme, umut etme ve psikolojik iyi oluş imkânı sunacaktır.

İlim: Araştırma bulguları, ergenlerin Allah imgesinin, O'nun her şeyi gören, bilen, işiten ve gözeten sıfatlarıyla ilgili olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcıların Allah'ı her şeyi gören, her şeyi bilen, her şeyi işiten, gözeten, olarak tasavvur etmiştir.

Bireyin yeryüzündeki anlam arayışında Kur'an, öncelikle yaratıcıyı gereği gibi bilmenin önemine vurgu yapar. Yaratıcıyı gereği gibi bilmek, bireyin yeryüzünde kendisini daha iyi konumlamasına ve tanınmasına yardım edecektir (Akdemir, 2019: 90).

Hayatın merkezinde olan Allah, insan bilgisinin dışındadır. Allah kendisini sıfat ve isimleriyle insan düşüncesine açmıştır. O sıfatları ile eşsiz ve mükemmeldir. "Her şeyi bilen El-Alim", "Her şeyi işiten Es-Semi", "Her şeyi gören El-Basir" yalnızca O'dur (A.g.e.: 86, 87-90). (el-Bakara suresi, 2/32; el-Maide suresi, 5/54; el-Enfal, 8/53) gibi birçok ayette Allah'ın her şeyi hakkıyla bilen "ilim" sıfatına vurgu yapılır.

"Allah'ın her şeyi gören, duyan ve bilen" varlık olarak tasavvur eden çocukların oranı %10.8'dir. Bu çocuklardan %14'ü 9 yaşında, %16'sı 10 yaşında ve %70'i 11 yaşında'dır. Allah'a atfedilen insanüstü özellikler yaşla beraber artmaktadır. Bununla birlikte 11 yaşında daha bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Yıldız, 2012: 91). Bu sonuç, ergenlerin Allah'a ilişkin inançlarının, O'nun kendilerini koruduğunu ve yönlendirdiğini hissettikleri bir güven duygusuyla ilgili olduğunu gösterebilir.

5.4.2. Allah'ın Zati Varlığına Çağrışım Yapan Sıfatlar

Katılımcıların % 57.6'sının Allah'ın zati varlığına çağrışım yapan sıfatları vurguladığı bulgulanmıştır. Onlar Allah'ı tasavvur ettiğinde, tek ve bir, eşi ve benzeri olmayan, yüce, bütün evrenin sahibi, en büyük, sonsuzluk, sıfatlarına yoğunlaştıkları görülmüştür. Katılımcıların Allah'ın zatına yönelik en çok kullandıkları sıfatlar olduğu söylenebilir.

Din, insanın varlıkla ilişkisini anlamlandırma çabasıdır. Bu çabanın merkezinde ise Allah inancı yer alır. Allah, kendisini insanlara vahiy yoluyla tanıtmıştır. Ancak Allah'ın zati, duyularla kavranamaz ve akılla ispatlanamaz. Topaloğlu (2022: 64), "Allah'ın 'zati' kendisi demektir" derken, aynı yazar (2022: 30) "Onun zati duyularla algılanamaz ve varlığı herkesin kabul etmeye mecbur kalacağı tarzda ispatlamak

mümkün değildir” ifadesini kullanmaktadır. Asar (2020: 38) ise, “Dinin temel kaynaklarında Allah kendisini bize sadece kemal sıfatlarıyla tanıtır ve bunun ötesinde bir bilgi vermez” diyerek, Allah’ın zatının bilinmeyeceğini vurgulamaktadır. O halde Allah’ı nasıl tanıyabiliriz? Bu sorunun cevabı, Allah’ın en güzel isimleri olan Esmâ-i Hüsnâ’da gizlidir. Esmâ-i Hüsnâ, en güzel isimler anlamına gelir. Ayet ve hadislerde zikredilen Esmâ-i Hüsnâ; O’nun varlığının niteliklerini, özelliklerini ve hangi niteliklere sahip olduğunu açıklayan isim ve sıfatlardır. Allah’ı güzel isimleriyle tanımak, hatırlamak, O’na layık olmayan sıfatlar yüklememek insanın en önemli sorumluluğudur (Karaman vd., 2006: 151). Esmâ-i Hüsnâ, Allah’ın zatını, sıfatlarını ve fiillerini en güzel şekilde anlatan, dualarda kullanılan ve kalplere huzur veren isimlerdir (Dini Terimler Sözlüğü, 2009: 78). Kur’an’da Allah, Esmâ-i Hüsnâ ile dua edilmesini emretmiştir. Topaloğlu (2022: 91), Araf suresi 7/180. ayetini şöyle aktarmaktadır: “Allah’ın en güzel isimleri vardır. O halde onlarla dua edin.” Bu ayette belirtildiği gibi, Allah’ın en güzel isimleriyle dua etmek, dini yaşamın önemli bir parçasıdır. Ergenlikle birlikte bireyde dini yaşam hareketlenmeye başlar. Bu dönemde ergen varoluşsal olarak hayatı sorgular. “Nereden geldim, nereye gidiyorum” gibi sorular ergenin ilgisini çeker (Kılavuz, 1998: 381) Bu sorgulamalar, dini yaşamın canlanmasına, ergende hayatın anlamını aramasına ve varoluşsal sorularla ilgilenmesine neden olur. Bu durumlar, ergeni Allah’a yönlendirir ve O’nunla ilişki kurmaya teşvik eder. Böylece ergen dini yaşamın zenginliğini ve güzelliğini keşfeder. Kur’an, Allah’ın birliğini temel referans alarak ön plana çıkarır. Kur’an da Allah’ın varlığından ziyade birliğini üzerinde önemle durur. Çünkü insanlık tarihinin hep yüce ve kutsal değerlere inandığını göz önünde bulundurmıştır. İslam dininde “Tevhid” Allah’ı bir olarak kabul etme dinin özü sayılmıştır. Kur’an’da Allah’ın birliği, zat ve sıfatlarında hiçbir benzerinin olmadığı açıkça belirtilmiştir (Akdemir, 2019: 93).

Yaradan ile yaratılanlar arasında hiçbir benzerlik bulunmadığını ifade eden sıfatlara “selbi sıfat”lar denir. Allah’ın yüceliğine yakışmayan bütün eksik ve noksanlıklardan uzak olduğunu ifade eden sıfatlardır. Örneğin, “Allah kimseye muhtaç değildir” “O doğmamış ve doğurmamıştır”. Bu ibarelerde geçen “doğmak ve doğurmak” fiilleri, yaratılmışlara ait özelliklerdir. Dolayısıyla Allah’ı bu fiillerle nitelendirmek, Allah’a noksanlık ve acziyet isnat etmek anlamına gelir ki bu doğru değildir (Karlı, 2019: 47). Selbi sıfatlar (zati), Allah’ın zatında-sıfatlarında tek, eşsiz, benzersiz ve kusursuz

olduğunu ortaya koymaktır. Bu bağlamda her türlü şirkten arınarak tevhidin gerçekleştirilmesi amaçlanır (A.g.e.: 48).

Dini literatürde Kur'an da yer alan el-İhlas Suresi (112/1-4) ayetlerinde Allah'ın Tevhid inancının önemi vurgulanmaktadır. Bu ayetlerde Allah'ın tek, her şeye gücü yeten, hiçbir şeye muhtaç olmayan, hiç kimsenin babası ve çocuğu olmayan, hiçbir şeye benzemeyen bir varlık olduğu belirtilmektedir.

Çalışmada elde edilen bulgular sonucunda bireylerin Allah'ı nasıl tanımladıklarını ve onunla nasıl ilişki kurduklarını göstermektedir. Allah'ın tek ve bir, eşsiz ve benzersiz, kendisinden başka ilah olmayan ve benzeri tasavvurları dini gelişim açısından, Allah'ın antropomorfik özellikleri kaybolmuş, "Allah görülmeyen, maddi özelliği olmayan" soyut bir varlık olarak tasavvur edilmiştir. Yaptığımız araştırmaya katılan ergenler, Allah'ın zatını tanımlarken bu ayetlerde geçen selbi sıfatları kullanmışlardır. Bu durum onların tek ve bir olan Allah'a inandıklarını, itaat edilecek ve kulluk yapılacak tek varlığın Allah olması bakımından önemli bir bulgu olduğu söylenebilir. Çalışma hem dini literatür hem de Piaget'in soyut işlemler evresiyle benzeşim göstermektedir.

Yüce: Katılımcılar, yüce olan, en büyük, aziz Allah sıfatlarını, gücü ve kudreti her şeyin üstünde olan, tek yetkin güce teslim olma güdüsüyle Allah'ı tasavvur etmişlerdir. Esmâ-ül Hüsna'da "Azim" "zatı ve sıfatları kavranamayacak kadar yüce", "Ali" "İzzet, şeref ve hükümranlıkta en üstün" "Mütekebbir" "Azamet ve yüceliğini gösteren," Allah'ın eşsiz gücünü belirten sıfatlardır. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın yüceliğine birçok ayette işaret edilmektedir. Örneğin; (el-Bakara suresi 2/255)'te Allah'ın zat ve sıfat olarak en yüce olduğundan söz ederken, (er-Rad suresi 13/13)'te herşeyi bilen en büyük, en yüce olduğuna vurgu yapmaktadır.

Yavuz'un yaptığı bir araştırmada "Sence Allah nerededir, bana söyler misin?" sorusu üzerine, 7-9 yaşında olan çocuklar, Allah'ın gökte olduğunu, 10-12 yaşında olan çocuklar ise her yerde olabileceği cevabını vermişlerdir. Yavuz'a göre, çocuğun Allah'ı yükseklerde tasavvur etmesi, gökyüzü yüce bir yer olduğu içindir. Varlığıyla yüce ve ulu olan Allah 'da mekânıyla yüce ve uludur. Bu durum "Allah her zaman her yerdedir," tasavvuru içinde geçerlidir. Çünkü her yeri ve her şeyi kaplayan Allah tasavvuru, sınırsız güce ve eşsiz büyüklüğe sahiptir. Çocuk kavrama ve düşünce

ufkunu zorlayarak sınırların ötesine taşarak yüce ve ulu Allah'ı tasavvur etmek istemektedir (Yavuz, 2012: 127).

Bireyin gücünün yetmediği konularda, başkalarına müracaat ederek, yardım istemesi onun tabii bir özelliğidir. Çünkü kendi kapasitesini kullanarak tüm ihtiyaçlarını karşılaması mümkün değildir. Bu durumda çevresindeki kişilerden ve Yüce yaratıcıdan yardım istemekte, her şeye güç yetiren, Rabbine yönelmekte ve ona sığınarak yardım talep etmektedir (Kayıklık, 2015: 138). Böylece Allah'a sığınan bireyin içi umutla dolar, hayat enerjisi artar ve zorluklar karşısında irade ve gayret gösterir (Ünal, 1998: 102).

Kuran-ı Kerim'de ve Esmâ-ül Hüsna'da, birçok ayet ve sıfatta yer alan yüce, en büyük ve Aziz Allah sıfatlarını katılımcıların ifade ettiği görülmüştür. Bu sıfatlar, Allah'ın gücünü ve kudretini ortaya koymaktadır. Ergenler, yaşadıkları zorluklar ve belirsizlikler nedeniyle, Allah'a sığınmak ve O'na bağlanmak arzusundadırlar. Allah'ı Yüce sıfatıyla tanımlayan ergenler, O'nun yaratıcılığına, egemenliğine, hikmetine ve adaletine inanmakta, Allah'ın yüceliğine saygı duymakta, O'na teslim olmakta ve O'ndan yardım istemektedir.

Hükümdar: Katılımcıların Allah'ı bütün evrenin sahibi, alemlerin Rabbi, her şeye hükmeden, ondan izinsiz bir şey yapılamayacağı, her şey, evrendeki dengeyi sağlayan, kâinatın yöneticisi olarak tasavvur etmiştir. Bu tasavvurlar, Kur'an ve Esmâ'ül Hüsna'da bulunan Allah'ın isim ve sıfatlarıyla uyumludur.

İslam teolojisinde, Kâinata tüm varlığın, canlı-cansız var olan her şeyin kaynağı, yaratıcısı, düzen koyucusu bizzat Allah'tır (Akdemir, 2019: 78). Kur'an birçok ayette Allah'ın hükümdarlığına dikkat çeker. Es-Secde suresi 32/5 ayette Allah'ın kâinata var olan düzenine, (el-Hicr 15/21; el-Bakara 2/117) kural koyucu yönüne, (Yunus 2/101) yöneten uyarıcı vasfına atıflar yapmaktadır. Esmâ'ül Hüsna'da El-Melik; "Görünen ve görünmeyen bütün âlemlerin hükümrani," "Malikü'l Mülk", "Mülkün hâkimi," "Vali," "Kâinatın hâkimi ve yöneticisi" evrende mevcut olan eşsiz düzenin yaratıcısının Allah olduğunu belirtmektedir.

Sünnetullah; "Allah'ın koyduğu kanun, nizam" olarak tanımlanır. Allah kâinatı, sünnetullah diye isimlendiren bu yasalara göre idame ettirir (Çelebi, 2010: 159). Allah'ın yönetici vasfı O'nun hükümdarlığının en açık göstergesidir. Kuran'da birçok ayette Allah'ın hükümdarlığına vurgu yapılmaktadır (el-Maide 5/118-120, Al-i İmran

3/180-189, en-Necm 53/44). Kâinatta mükemmel bir düzen ve işleyiş vardır. Bu mükemmel düzen ve işleyiş bireyi, her şeyi yöneten, idare eden, yüce yaratıcıya götürür (En'am 6/196). Hayatın her alanına hükümler olan Allah tasarrufundan uzaklaşmak, bireyi seküler bir dünya görüşüne sürükler. Mülkün gerçek sahibinin Allah olduğu düşüncesi, bireyi sığınılacak güvenli bir liman aramaya yöneltir. Adalet ve merhamet sahibi bir yöneticinin verdiği güven bireyi Allah'ı tanımaya ve ona yaklaşmaya vesile kılar. Böyle olmazsa birey, kendini her türlü sınır ve denetimden uzak görerek, kendi aklını, güç ve kuvvetini Allah yerine koyabilir. Aklıyla her şeyi elde edebileceği yanılgısına kapılan birey, büyük bir çıkmazın eşiğine düşecektir (Özarslan, 2009: 28).

Araştırma sonucuna göre bazı katılımcıların Allah'ın evreni yaratan, yöneten ve dengeleyen gücünü belirttiği görülmüştür. Bu yönüyle onlar Allah'a güvenmek ve O'na teslim olmak isterler. Allah'ın her şeyin üstünde olduğuna ve her şeyi kontrol ettiğine inanarak kendilerini daha güvende ve huzurlu hissederler.

5.4.3. Dini Çağrışımlar

Katılımcılarda %48.2 oranıyla dini çağrışımlar temasının bulgulandığı görülmüştür. Alt kategoriler incelendiğinde %30.4 oranıyla İmani kavramlar (Allah, melek, kitap, peygamber, ahiret) bulgulanırken, % 10.8 oranıyla ibadetler (namaz, oruç, zekat, hac) tespit edilmiştir. Bunların yanında %4.4 oranıyla dua, %2.8 oranıyla din olduğu saptanmıştır.

Din, ahiret, cennet ve cehennem Allah'ı karakterize etmemektedir. Fakat Allah'ın kural koyucu, yol gösterici olması, bireyin yaptıklarını değerlendirmeye tabi tutması bakımından, mükâfat veren veya cezaya tabi tutan vasfına işaret etmesi bakımından bu kavramlar Allah açısından çağrışım yapan nitelikler olarak değerlendirilebilir (Yapıcı, 2004: 186).

Literatürde Allah, peygamber ve dini kavramlarla ilgili nasıl çağrışımlar yaptıklarını gösteren farklı araştırmaların özetlerini içermektedir. Bu araştırmalardan bazıları şunlardır:

- Bacanlı (1995: 158), üniversite öğrencilerinin Allah ve Peygamber tasavvurlarını incelemiş ve onların merhamet eden bir Allah algısına sahip oldukları, Peygamber

tasavvurlarına göz attığımızda ise koruyan, yardım eden, olaylara akılcı yaklaşan bir Peygamber algısına sahip oldukları bulgulamıştır (A.g.e.: 162).

- Yavuz (2012: 185), 7-12 yaş arası çocukların Hazreti Muhammed ve cami kavramlarını nasıl çağrıştırdıklarını araştırmış ve onların Hazreti Muhammed'i Allah ile insanlar arasındaki elçi, camiyi ise Allah'ın evi olarak sembolleştirdiklerini tespit etmiştir.
- Yapıcı (2004: 193), üniversite öğrencilerinin Allah ve kutsal kavramlarını nasıl algıladıklarını araştırmış ve onların kutsal ve ilahi olanın birbirine benzer kavramlar olduğunu, Allah'ın tezahürü ile yaratıcıyı çağrıştırdıkları için kutsallık atfettiklerini saptamıştır.
- Cehelhod (1986), Arapların düşünce ve inanç sistemlerini İslam öncesi ve İslami dönem olarak karşılaştırmış ve kutsalın hem yasaklarla korunan hem de cazip olan iki kutuplu bir özellik taşıdığını belirtmiştir (akt. Yapıcı, 2004: 194).
- Yavuz (2012: 130), çocuklara cennet-cehennem, melek-şeytan kavramlarını nasıl tasvir ettiklerini sormuş ve onların bu kavramları iyi-kötü, istenen-istenmeyen olarak kesin çizgilerle ayırdıklarını, eğitimden kaynaklanan bir tasavvura sahip olduklarını tespit etmiştir.

Bu bağlamda ergenlerin, peygamber (sav), Kur'an-ı Kerim ile ilgili kavramlar, ahiret ile ilgili kavramlar, İslam, ibadet ile ilgili kavramlar, iman ile ilgili kavramlar, hac ile ilgili kavramlar, vb. dini kavramlar, Allah'ı ve onun tezahürlerini yansıttığı için kutsal kabul ettikleri söylenebilir. Bu kavramlar ergenlerin dini gelişimleri, kimlik oluşumları, ahlaki değerleri, duygusal ihtiyaçları ve bilişsel becerileriyle ilintilidir. Ergenler bu kavramları eğitimden aldıkları bilgilerle şekillendirdikleri gibi, yaşadıkları deneyimlerle de yorumlayabilirler. Bu nedenle ergenlere dini eğitim verirken veya onlarla dini konuşurken bu faktörleri göz önünde bulundurmak gerekir. Ayrıca ergenlere sadece bir yönünü değil, bu kavramların tüm boyutlarını tanıtmak ve onların dini anlamda sağlıklı ve olumlu bir gelişim göstermelerini desteklemek de önemlidir.

5.4.4. Allah'ın Cemal Vasfıyla İlgili Çağrışımlar

Katılımcılar tarafından %40 oranında Allah'ın cemal özelliğini ifade eden çağrışımlar görülmüştür. Katılımcıların %13.6'sı merhamet eden, % 7.2'si affeden, %4.8'i sevgi, %2.8'i en iyi, %2'si en güzel, %2'si en nurlu, %1.6'sı şifa veren, %1.2'si huzur veren,

%0.8'i sanatkar, %0.8'i gözeten, %0.4'ü sırdaş, %0.4'ü hislerin başlangıcı, %0.4'ü el-kuddüs, %0.4'ü es-salam olarak bulgulanmıştır.

Allah, güzellikleriyle tanınır. O, güzelliğin tek örneğidir. Daha sonra O'na güzel sözler, fiiller ve ahlaki davranışlarla ibadet edilir. Allah kulunun güzel sözlerle, kalbinin samimiyet, sevgi, kendisine yönelme ve dayanma ile, organlarını itaatle süslemesini sever (İbn-i Kesir vd., 2007 : 84).

Esmâ-i Hüsnâ, bireyin Allah'ı tanınması ve zihninde doğru bir Allah tasavvuru oluşturmaları bakımından önemli bir işleve sahiptir. Allah'ı doğru bir şekilde tanımadan, onu anlamadan gereği gibi kulluk yapmak güç olduğu gibi, Esmâ-i Hüsnâ'yı bilmeden Allah'ı gereği gibi tanımak da güç görünmektedir.

Katılımcıların tasavvurları incelendiğinde, Allah'ın kullarını seven, adaletli, merhametli, affedici, Rahman ve Rahim olan, hayat veren ve alan, şifa veren ve daha birçok isimle anıldığı görülmüştür. Bu isimler, Allah'ın varlıklar üzerindeki tasarrufunu ve onlara karşı tutumunu ifade eder. Katılımcılar nimetler veren, yardım eden, cömertlik, şükür olarak ifade ettiği saptanmıştır.

Cömertlik, sahip olduğu imkânları başkalarının iyiliği için gönülden ve karşılıksız olarak kullanma eğilimi olarak tanımlanabilir (Karaman vd., 2006: 105). Esmâ-i Hüsnâ'da, Gani, "Her şey kendisine muhtaç olduğu halde, kendisi hiçbir şeye muhtaç olmayan" (Beki, 2001: 209). Şekur, "Az iyiliğe çok mükâfat veren" (A.g.e: 108). Berr, "İyilik eden vaadini yerine getiren" (Topaloğlu, 2022: 113). Allah'ın cömertliğini ifade eden sıfatlardır.

Allah, hiçbir karşılık beklemeden, tüm yarattıklarının ihtiyaçlarını gideren, onlara koşulsuz ikram eden, rızıklandırıcı, günahlarını affeden cömertler cömerdidir. Bireye yaşam nimetini sunan yaratıcı, onun için gerekli her şeyi hazırlamıştır. Güneşin doğuşu ve batışı, suların yerden fışkırması, ağaçların belli bir düzende yeşerip meyveye durması, yağmurun yağması, atmosferdeki havanın herkesin imdadına yetişmesi, Allah'ın cömertliğinin eseridir. Allah'ın cömertliği sadece maddi varlıkla sınırlı değildir. O; rahmetiyle, sevgisiyle ve affıyla da cömerttir. İlahi Yaratıcı, yapılan en küçük iyiliğin, salih amellerin karşılığını beklemeden cömertçe bahşeder. Gerçek manada cömertlik, maddi ve manevi beklenti olmadan yapılandır (Gazali, 1983: 132).

İhtiyaçları sınırsız olan birey, Allah'ın cömertliğinden faydalandığı gibi cömert olmak içinde ondan gelecek ihsana ihtiyaç duyar. Bu sebeple her şey ona muhtaçtır. Fakat o,

hiçbir şeye muhtaç değildir. Kâinatta tek yetkin güç odur (Tatlısu, 1963: 123). Bu bakımdan birey bir şeye ihtiyaç hissettiği zaman sadece ondan istemeli, ona sığınıp dua etmelidir.

Bazı katılımcılar tarafından cömert olan Allah tasavvurunun tercih edilmiş olması, onların Allah'ı nimet veren, yardım eden ve cömert bir güç olarak algıladıklarını göstermektedir. Ergenler, Allah'ın kendilerine ve diğer varlıklara sunduğu nimetlere ve yardımlara şükredip onun cömertliğini takdir etmektedirler. Din psikolojisi açısından bu sonuçlar, ergenlerin dini gelişimlerinin olumlu bir yönde ilerlediğini ve Allah'ı somut ve sınırlı bir şekilde değil, soyut ve kapsamlı bir şekilde anlayabildiklerini göstermektedir.

Araştırmaya katılan katılımcılar merhamet eden, Rahman ve Rahim olan, Allah'ın sevgisi, seven sıfatını tercih etmiştir. Merhamet; “Acıyıp şefkat etme, yufka yürekli olma”, Affetme; Bağışlama, hayırseverlik. Allah'ın kâinattaki tüm canlıları, koruyup-gözetmesi, yedirmesi-içirmesi, bağışlaması ve şefkat etmesi, onun merhametinin alametleridir (Dini terimler sözlüğü, 2009: 231).

Bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi, merhametin psikolojik bir boyutu vardır. İslami kaynaklarda da merhametin “acıma, yufka yüreklilik, ilgi ve şefkat, elem duyma” gibi psikolojik unsurlarını vurgulayan tarifler bulunur. Merhamet, toplumda birlik ve beraberliği sağlayan en önemli faktörlerden biridir. Şöyle ki; “Anne-babaya hürmet ve itaat, akraba ziyareti, evlat sevgisi, hasta, yoksul, yetim ve öksüzlere yardım” gibi erdemler merhamet duygusunun yansımalarıdır (Çağrıcı, 2004: 184).

Mehmedoğlu'nun yaptığı araştırmada, ibadet/dua tutumları ile Allah tasavvuru boyutları arasında pozitif ilişkiler bulunmuştur. Bu ilişkilerin en güçlüsü, merhametli Allah tasavvuru ile ibadet/dua tutumları arasındadır. Bu boyut, dua ile olan bağlantısı, Allah inancı ile olan bağlantısından daha yüksek bir frekans değerine sahiptir (Mehmedoğlu, 2011: 204).

Dua, bireyin kendini aciz ve çaresiz hissettiği durumlarda, Allah'a sığınması, onun rahmet, şefkat ve yardımını dilemesidir. Beled suresi dördüncü ayette, Allah'ın insanı imtihan yüklü bir hayata gönderdiğinden söz etmektedir. Bireyi duaya güdüleyen en önemli etken, çaresizlik ve sıkıntı anlarında yardım, ilgi, şefkat ve desteğe muhtaç olmasıdır. Bu ihtiyaç bireyin kendisini değerli hissettiren dua vasıtasıyla Allah'tan yardım istemeye, ondan umut etmeye yönelir. İşte insanın yakarışlarını işiten ona

merhamet eden Allah tasavvuru bu karmaşık evrende, güçsüz ve çaresizlik deneyiminin yatışmasına öncülük eder. Merhamet eden Allah tasavvuru bireyi yalnızlık, çaresizlik, sıkıntı, üzüntü duygularıyla başetmede etkili olur. Böylece birey hayatını bu tasavvura göre dengeleyip onu anlamlandırabilir (Mehmedoğlu, 2011: 205).

Araştırmaya katılan katılımcıların bir kısmının %13.6'sı merhamet eden, sıfatını kullandıkları görülmektedir. Bu, ergenlerin Allah'ı sevgi dolu, şefkatli ve bağışlayıcı bir varlık olarak gördüklerini ve ondan yardım beklediklerini göstermektedir. Bu durum, ergenlerin duygusal gelişimleriyle de ilgili olabilir. Çünkü ergenlik döneminde duygu patlamaları yaşayan ve ailesinden ayrılmaya çalışan ergenler, Allah'a sığınarak kendilerini güvende hissedebilirler. Ayrıca, ergenlerin merhamet eden sıfatını kullanmaları, onların ahlaki gelişimleriyle de ilişkilidir. Çünkü ergenlik döneminde ahlaki yargıları gelişen ve vicdan duygusu kazanan ergenler, Allah'ın adil olduğuna güvenerek kendilerini mesul tutarlar.

Bu nitelendirmeler bireylerin zihinsel ve duygusal olarak iç dünyalarındaki Allah'ın yansımalarıdır. Bu sonuçlar, bireylerin kendi perspektifleriyle Allah'ı ifade etmeye çalıştıklarını ve onunla zihinsel ve duygusal olarak iç dünyalarında bir yansıma oluşturduklarını ortaya koymaktadır. Bireyler, Allah'ın hem aşkın hem de içkin bir varlık olduğunu kabul ederek onunla hem saygı hem de sevgi temelli bir iletişim kurmaya çalışmaktadırlar.

5.4.5. Allah'ın Celal Vasfıyla İlgili Çağrışımlar

Katılımcılarda %9.2 oranında Allah'ın celal vasfıyla ilgili çağrışımların bulunduğu görülmüştür. Tema içerikleri incelendiğinde katılımcılar tarafından %4 oranında korku (ölüm, ateş, kabir azabı, günah, haram, günahkar), %2.4 oranıyla adil, %1.6 oranında kıyamet, %0.8 oranında Allah korkusu, %0.4 oranında şeytan, ifade edildiği belirtilmiştir.

Tasavvuf ehli, Allah'ın isim ve sıfatlarını celal ve cemel olmak üzere iki grupta ele alır. Allah'ın kahr ve gazabına delalet isim ve sıfatlar celal, Allah'ın lütuf ve rızasına delalet eden isim ve sıfatlar ise cemel ismiyle ifade edilir. Allah'ın celal ismi bireye nüfuz ettiğinde korku, kaygı, üzülme, sıkılma türü duygular, Allah'ın cemel ismi

bireye nüfuz ettiğinde umut, rahatlık ve sevinç duygusu ortaya çıkar (Uludağ, 1993: 240)

Katılımcılar tarafından Allah'ın adil sıfatının ifade edildiği görülmüştür. El-Adl: Kullarına karşı adaletle hükmetmesidir. Yüce Allah; Sözünde ve eyleminde kazasında ve kaderinde, emrinde ve yasağında, ödülünde ve cezasında hep doğru istikamet üzeredir. O'nun haber verdiği her şey gerçektir. Hükmünün hepsi adildir. Tüm buyrukları faydalıdır. Yasakladığı her şey zararlıdır. Ödüllendirmesi onun bol lütfuyla ödüle layık olan kimse içindir. Cezalandırması ise onun adaleti ve hikmetiyle cezayı hak eden kimse içindir (el-Cevziyye, 2005: 221).

Esmâü'l- Hüsna'da "Mutlak adalet sahibi, hiçbir şeyde aşırılığa düşmeyen" Kur'an'da geçen "Hayrû'l-hâkimin" (hükmedenlerin en iyisi) ve "ahkemü'l- hâkimin" (hükmedenlerin en doğrusu) Allah'ın adil sıfatıyla ilgili anlam taşır (Topaloğlu, 2022: 387).

Bu sonuç, ergenlerin Allah'ı adil bir güç olarak algıladıklarını göstermektedir. Onlar, Allah'ın kendilerine ve diğer varlıklara karşı hakkaniyetli ve isabetli hükümler verdiğine inanmaktadır. Ergenler, Allah'ın dünyada yapılan her iyiliği ve kötülüğü gördüğüne ve ahirette de bunlara göre hesap vereceğine kanaat etmektedir. Bu da ergenlerin ahiret inancının güçlü olduğunu ve onların dini sorumluluklarını yerine getirmeye çalıştıklarını düşündürmektedir. Bu düşünce tasavvuru dini gelişim açısından Allah'ı soyut ve kapsamlı bir şekilde algıladıklarını göstermesi açısından önemlidir.

Çocukluk döneminde dini gelişim açısından "En büyük", "En güçlü", "En iyi", "Sevgi", "Merhamet", "Güven" temalı bir eğitim; ergenlik döneminde ise "Âdil", "Müntekim", "Kahhar", "Cebbar" ve benzeri korkutucu sıfatlarının yani yeri geldiğinde Allah'ın "Adil" yönüne, yeri geldiğinde de "cezalandırıcı" yönüne vurgu yapılarak eğitim verilmesi dini gelişim açısından önem arz eder. Çünkü bireyin, Allah'ın "rahmet ve sevgisi" nin, hatalarından pişmanlık duyanlara ve güzel davranışlarda bulunanlara ulaşacağını bilmesi yaratıcıya sevgi hissetmesine ve ümit beslemesine vesile olmakta; inkâr eden ve günahkâr kullarına da cezalandırıcı olması, yaratıcıya sorumluluk duymasına ve korku hissine yol açmaktadır. Bu bağlamda bireyin, Allah'ın "kerem ve ihsanını" bilmesinden muhabbet; sonsuz gücünü ve kudretini bilmesinden de saygı doğar. Yalnız Allah'ın cezalandırıcı sıfatlarının adalet

perspektifiyle anlatılması gerekir. Çünkü Allah'ın cezalandırıcı sıfatlarının zıddıyla dengelenmesi adalet ve rahmetinin göstergesidir. Allah sevgisi ve korkusu üzerine temellendirilen Allah'ı tanıma bilinci, onun "Rahmetim gazabımı geçti" idrakiyle şekillendirilmelidir (Tanrıverdi, 2021: 281).

5.4.6. Otorite ile İlgili Kavramlar

%1.6 katılımcının Allah'ı otoriteyle ilgili temayla ifade ettiği görülmüştür. Tema içerikleri incelendiğinde, %0.4 oranında Vildan hocam, % 0.4 oranında sakallı dede, %0.4 oranında kral gibi canlı, %0.4 oranında bir anne baba gibi kavramlarının dikkat çektiği söylenebilir.

Bir katılımcının "sakallı dede" tasavvuru antropomorfik Allah algısını düşündürmektedir. Bireylerin güçlü ve kudretli bir Allah yanında, ona atfettikleri bazı farklı özellikler, onlar da farklı Allah tasavvurları olduğuna işaret etmektedir. Antropomorfizm; "İnsan olmayan varlıklara, Tanrılara veya nesnelere insan özellikleri atfetme" olarak tanımlanır (Budak, 2017:385). Başka bir ifadeyle, Tanrı'yı insan biçiminde, insan vasıflarına haiz ancak ondan daha güçlü bir varlık olarak tasavvur etmektir (Peker, 2021:98). Somut işlemler döneminde, soyut düşünce gelişmediği için çocuklar Allah'ı antropomorfik şekilde algılar. Batı'da yapılan deneysel çalışmalar, çocukların Allah tasavvurları somut bir şekilde gerçekleştiği için onlar Allah'ı insani özelliklere benzeterek ortaya koymaktadır (Certel, 2003:164; Öztapak ve Altıntaş, 2020 :49). Bu gelişim döneminde bireyin Allah'ı "sakallı dede" ile özdeşirmesi, çocuğun bilişsel gelişimi açısından olması gereken tabii bir durum olarak ifade edilebilir.

Çocukların Allah'ı nasıl algıladıkları, büyüdüleri kültürel ortamın etkisiyle değişebilir. Araştırmalar, Hıristiyan çocukların Allah'ı insan şeklinde düşündüklerini göstermektedir. Bu, Hıristiyanlığın inanç sisteminin çocukların dinî tasavvurlarına yansımaları olarak yorumlanabilir. Ancak İslam kültüründe yetişen çocuklar, Allah'ı insan şeklinde veya somut bir nesneye benzeterek düşünme eğilimleri daha düşüktür (Hökelekli, 2021:265). Dolayısıyla çocukların insan biçimli (Anthropomorph) bir düşünce yapısına sahip olmaları, Allah tasavvuru konusunda yeterli düşünce düzeyine sahip olamamaları kadar, yetiştikleri aile ortamı ve çevrenin de önemli düzeyde etkili olduğu söylenebilir (Yavuz, 2012:182).

Selçuk, Piaget'nin bilişsel gelişim kuramından hareketle çocuklarda var olan Antropomorfik düşünceleri, bilişsel gelişimin tabii ve kaçınılmaz bir süreci olarak ifade etmektedir. Ona göre çocuk okul öncesi dönemde Allah'ı büyük bir insan gibi tasavvur edebilir. Bu antropomorfik düşüncenin bir mahzuru olmadığını, çocuğun eğitim hayatında, Allah tasavvurunu aklileştirip yücelteceğini belirtmektedir (Selçuk, 1991: 32).

Yıldız (2012)'de 463 çocuğun Allah algısını araştırmıştır. Araştırma sonucunda, çocukların %18.6'sının Allah'ı insan şeklinde düşündüğü ortaya çıkmıştır. Bu düşünce şekli, 9 ve 10 yaşındaki çocuklarda daha yaygınken, 11 yaşındaki çocuklarda daha az görülmüştür (Yıldız, 2012: 90). Yıldız, çocukların Allah algısının yaşa göre değiştiğini araştırmada tespit etmiştir.

7-12 yaş aralığındaki çocukların dini duygu ve düşüncelerinin araştırıldığı bir çalışmada, insan biçimli Allah tasavvuru bu yaş aralığında az sayıda olmakla birlikte rastlanmaktadır. Bu tasavvurlar da insana benzeme eğilimi baş göstermekle birlikte bu eğilimlerinde içinde buldukları dini çevrenin, Allah tasavvuru karşısında düşüncelerini kararsızlık içerisinde sürdürmektedirler (Yavuz, 2012:182).

Anket bulgularından elde edilen sonuca göre, antropomorfik insan biçimci ifadelerin yer aldığı görülmüştür. Bu durum bazı bireylerde Piaget'in bilişsel işlemler dönemine geçemediğini, soyut kavramları idrak edebilecek zihin kapasitesine ulaşamadığını yani Allah'ı kendi zihin kapasitesine göre benzeşim yaparak algılamaya çalıştığını gösterebilir. Bu da Allah algısının bilişsel gelişim düzeyiyle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bundan ötürü çocuğa verilecek din eğitimi ve öğretimi onun zihin gelişimine destek olacak şekilde planlanmalıdır.

İslam geleneği açısından çocuğun dini tecrübelerini deneyimlediği ilk bireyler anne ve anne yakınlarıdır. Çocuk bunların etkisinde kalarak bu bireylerden birinin dini tecrübeleri altında yetişir. Böylece yaşamının bir döneminde en azından annesinin dindarlığı ve Allah tasavvurunun etkisi altında kalır. Bu bağlamda katılımcılardan birinin Allah'ı tasavvur ederken "bir anne baba gibi" tabirini kullanması, Kur'an'a göre Allah, yarattığı her varlıkla tek tek ilgilenen çok çocuklu bir anneye benzer. Anne ve anne simgesi Kur'an da merkezi öneme sahiptir (Hayta, 2019: 127). Buradaki benzetme, Kuran'da kendisini isim ve sıfatlarıyla tanıtan Allah, bireyin insani bağlanmalarının yüceltilmiş sembolik bir benzeri gibi idrak edilebilir. Bu bağlamda

güvenli bağlanma tarzına sahip bir birey için Allah sıkıntılı, zor zamanlarda her zaman güvenilir, her zaman hazır ve nazır olan şefkatli bir anne baba gibi algılanabilir (A.g.e.: 47).

Bir katılımcının Allah'ı düşündüğünde aklına Vildan Hoca'sının gelmesi, hadisi şerifte “*Görüldüğünde size Allah'ı hatırlatan, konuştuğunda ilminizi artıran, yaptığı işlerle ahireti hatırlanıza getiren kimsenin*” müminlerin hayırlılarından olduğunu ifade eder (Abd. Humeyd, İbn-i Hacer el-Askalani, Metalibu Aliye, 3/123). Hadis, görülmeleriyle Allah'ı hatırlatan bireylerin Allah katında değerli bir konumda olduğuna işaret eder. İslami yaşantıyı hayatının merkezine koyan bireyler, buldukları konumda öyle bir kulluk şuuru gösterirler ki onlara bakanlar adeta Allah'ı hatırlarlar (www.sorularlaislamiyet.com, 2007).

Ergenlik döneminin gelişim temel faktörlerinden biri özdeşim sürecidir. Bu süreçte birey kendine yakın bulduğu, sevdiği ya da örnek aldığı bireyi idealize ederler (Karaca, 2022: 180). Ergendeki gelişim potansiyellerini harekete geçiren ideale zasyon süreci dini gelişimi de etkileyen bir aktivasyona sahiptir (A.g.e.: 181). Özdeşim kurulan modelin ilişki tarzı bireyin Allah tahayyülleri üzerinde de etkilidir. Örnek verecek olursak; kendisini seven ve bağışlayan bir şekilde yaklaşan bir özdeşim modeline sahip bir bireyde, seven ve bağışlayan bir Allah tasavvuru gelişirken, sert ve soğuk bir özdeşim modeline sahip bir gençte ise korkutucu cezalandırıcı bir Allah tasavvuru gelişir (A.g.e.: 204). Ergenlerle sevgi üzerine bir ilişki geliştirmek, onların hem dini gelişimleri açısından hem de Allah ile kuracakları ilişki boyutunun sevgi temeline dayanmasına ciddi olanak sağlar. Dini gelişim açısından sevgi motifi ergenlerin Allah'a güvenini artıran bir etki yaratır. Bu güven onların dualarına cevap verilmediğini düşündüklerinde bile bu inanç açıklıklarının zayıflamasını engeller (A.g.e.: 204). Dini şuuru yaşantıya geçirmek, söylemden daha etkili bir metottur. Bu bağlamda bireylerde dini bir şuuru oluşturabilmek için etkili olan yollardan biri rol model olabilmektir. Araştırma sonucunda, Allah'ın rızasını kazanabilmek, O'nun emir ve yasaklarına olanca gücüyle riayet eden Vildan Hoca örnek duruşuyla, katılımcının zihin dünyasında yer etmiş, kendisine sorulan “Allah denince aklınıza ne gelir?” sorusu üzerine Vildan Hocam yanıtı verilmiştir.

7.sınıf kız öğrencisinin “Doğrusu aklıma bir duvar geliyor, ne zaman başım sıkışsa yaslandığım bir duvar gibi adeta Allah”, katılımcının ifadesi, Kirkpatrick'in kuramına göre Allah inanan birey için güvenli bağlanma stiline sahip bir figür olabilir. Şöyleki,

güvenli bağlanma kuramında Allah'ın iki kilit rol üstlendiği görülür. Allah hem sıkıntılı zamanlarında bireyin sığınacağı bir liman olabilmekte, hemde bireyin dünyasını zenginleştiren bir dayanak işlevi görebilmektedir. Bu bağlamda katılımcının ifadesi güvenli bağlanma refleksi olarak görülebilir. 7.sınıf erkek öğrencisinin “kral gibi bir canlı” ifadesi, Allah'ı güçlü bir figürle özdeşirmesi, İslam dinindeki Allah tasavvurunun diğer dinlerin Tanrı tasavvurundan ayıran bir mahiyete sahip olduğunu gösterir. Şöyleki, İslam dininde inanılan Allah tasavvuru, her şeye gücü yeten, yegane hükümdar olma özelliği taşımaktadır. Bu anlayış İslam dinindeki Allah tasavvurunu “baskıcı, cezalandırıcı, otoriter” Tanrı anlayışına sevk etmemelidir. Bilakis birey gücünün yetmediği, kendisini çaresiz bırakan durumlarla karşılaştığında, “Kadir-i Mutlak” gücü ve kudreti her şeyin üstünde bir yaratıcıya yönelerek, onun isim ve sıfatlarıyla yakarıya geçmesi, olumsuzluklarla başa çıkmasına yardımcı olur . Bu bağlamda onun bir ismi de “kâfi” dir. O her şeye yetendir. Bu sıfat zorluklar karşısında bireye sükunet verir, onun cesaret ve güven duygusunu besler. İslam dininde Allah, olup biten her şeyi bilmekte ve görmektedir. O, görülmeyen fakat her şeyi gören ve duyandır. Her zaman her yerde hazır ve nazır olandır. Birey bu şuurla yaratıcıya döner. Dönmeden kastedilen şey kendi sınırlarının farkında olarak Allah'a yönelmesi, O'nu güçlü bir otorite olarak kabul etmesi, Ondan yardım dilemesi ve bağışlanma talep etmesidir (Hayta, 2019: 157)

5.4.7. Modern Çağrışımlar

Katılımcıların % 1.6'lık kısmının modern çağrışımlarda bulunduğu tespit edilmiştir. Tema içerikleri incelendiğinde %0.8 oranında sorumluluk, %0.4 oranında hoşgörü, %0.4 oranında doğruyol bulgulanmıştır.

Araştırma sonuca göre bireyler, Allah'ı farklı değerlerle tanımlamışlardır. Bu değerlerin “sorumluluk, ahlak, hoşgörü, doğru yol” olduğu bulgulanmıştır. Bu değerlerle bireyler Allah'ın farklı yönlerini tanımaya ve onunla farklı şekillerde iletişim kurmaya çalıştıklarını göstermektedir. Bu değerler kültürden damıtılarak geldiği, bireyin iç dünyasıyla anlamlandırıldığı âdeti onu yüceleştirdiği değerlerdir (Yapıcı, 2004: 196).

Anket bulguları, ergenlerin Allah'a atfettikleri değerlerin modern dünyanın etkisiyle şekillendiğini ifade etmektedir. Ergenler, bireyi daha fazla ön plana çıkaran hoşgörü,

doğru yol gibi değerleri Allah ile ilişkilendirmişlerdir. Bu da onların anlam dünyalarında bu değerlere önem verdiklerini ve Allah'ı bu değerlerle tanımaya çalıştıklarını göstermektedir. Modern dünya, bireyselleşmeyle birlikte ergenlerin tasavvur dünyalarını etkileyen başka faktörler de sunmaktadır. Örneğin, evren, uzay, sonsuzluk gibi kavramlar da ergenlerin Allah'ı algılamalarında rol oynamaktadır. Bu kavramlar, ergenlerin Allah'ın kudretini ve yaratıcılığını vurgulamalarına yardımcı olmaktadır.

Din, insanın nasıl yaşaması gerektiğine dair bir model sunar. Bu modelde “sorumluluk, ahlak, hoşgörü, doğru yol” kavramı önemli ve vazgeçilmez ahlaki değerlerdir. Katılımcıların bir kısmı bu değerleri ifade etmişlerdir. Çünkü bu değerleri Allah'ın erdemi olarak görürler. Bu fikir Yapıcı'nın (2004: 195) aktardığı bir görüşe dayanmaktadır. Buna göre, bireyler hem bu değeri yüceltirler hem de bu değerlere ulaşmak için uğraşırlar. Çünkü bu değerleri Allah'ın istediği ve kutsal olan erdemler olarak kabul ederler.

Anket bulgularında ergenlerin ahlaki kavramları ifade etmeleri, dinin sunduğu bir modeli hayata geçirmeye çalışarak, ahlaki değerleri Allah'ın erdemleri olarak görürler. Bu değerler, ergenlerin dini inançlarını, duygularını ve davranışlarını şekillendirir. Ergenler, bu değerlere saygı duyarlar ve bu değerlere ulaşmak için çaba sarf ederler. Onlar, bu değerleri kutsal olarak kabul ederler ve bunları yaşamlarının merkezine koyarlar. Ergenler bu değerler sayesinde Allah ilişki kurarlar ve Allah'ın istediği bir yaşam sürdüklerine inanırlar.

5.5. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlar (İmam Hatip Ortaokulu)

Ergenlerin Allah'ı tasavvur ettiğinde aklına gelen bulgular incelendiğinde 6 temanın ortaya çıktığı görülmüştür.

İmam Hatip Ortaokulu'nda öğrenim gören ergenlere Allah denince aklınıza ne gelmektedir? sorusu sorulmuştur. Ergenlerin aklına gelen temel niteliklerin %124 oranıyla Allah'ın subuti varlığına çağrışım yapan sıfatların ilk sırada yer aldığı bulgulanmıştır. %88 oranıyla Allah'ın zati varlığına çağrışım yapan sıfatlar ikinci sırada yer alırken, %78 oranıyla Allah'ın cemal vasfıyla ilgili çağrışımalar üçüncü sırada saptanmıştır. Bunu sırasıyla %4 oranıyla modern çağrışımalar ve %2 oranıyla

Allah'ın celal vasfıyla ilgili çağrışımlar olarak tespit edilmiştir. İmam Hatip Öğrencileri arasında otorite ile ilgili çağrışımlar bulgulanmamıştır.

Tema içerikleri incelendiğinde Allah'ın subuti sıfatlarından “yaratıcı” vasfı %100 oranıyla ilk sırada, Allah'ın cemal vasıflarından güvende hissettiren ve dini çağrışım yapan kavramlardan inanç esaslarını içeren (Allah, peygamber, kitap, ahiret) kavramları %36 oranıyla ikinci sırada, Allah'ın zati sıfatlarından en yüce vasfı % 32 oranıyla üçüncü sırada, modern çağrışımlardan hoşgörülü, saygılı ve Allah'ın celal vasfıyla ilgili çağrışımlardan imtihan eden %2 oranıyla dördüncü sırada bulgulandığı görülmüştür.

5.6. Katılımcılar Allah'ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlar (Diğer Ortaokullar)

Katılımcıların Allah'ı tasavvur ettiğinde aklına gelen bulgular incelendiğinde 38 farklı kategorinin 7 tema şeklinde ortaya çıktığı görülmüştür.

Allah denilince katılımcıların aklına gelen temel niteliklerin %60'ı Allah'ın zati varlığına çağrışım yapan sıfatlar ile Allah'ın subuti varlığına çağrışım yapan sıfatlarda yoğunlaştıkları tespit edilmiştir. Bunu sırasıyla % 49 oranıyla dini çağrışım yapan kavramlar, %35.4 Allah'ın cemal vasfıyla ilgili çağrışımlar, %3 Allah'ın celal vasfıyla ilgili çağrışımlar, %2 otorite ile ilgili çağrışımlar ve modern çağrışımlar olmak üzere bulgulandığı görülmüştür.

Katılımcılara “Allah denince aklınıza ne gelmektedir?” sorusu sorulmuştur. Anket sorusundan elde edilen tema içeriklerine göz attığımızda, Allah'ın zati varlığına çağrışım yapan sıfatlarda tek ve bir sıfatı, Allah'ın subuti varlığına çağrışım yapan sıfatlardan yaratıcı sıfatı, dini çağrışım yapan kavramlardan imani esaslar (Allah, melekler, kitap, ahiret), Allah'ın cemal vasfıyla ilgili çağrışımlardan affeden, Allah'ın celal vasfıyla ilgili çağrışımlardan kıyamet, otorite ile ilgili çağrışımlardan sakallı bir dede, Vildan hocam, bir anne baba gibi, kral gibi bir canlı, modern çağrışımlardan hoşgörü, ahlak, sorumluluk, doğruyol, bulgulanmıştır. Araştırma sonucuna göre, İslami literatürde Esmâü'l Hüsna'da yer alan Allah'ın zati ve subuti varlığına işaret ettiği görülmüştür.

5.7. Katılımcılar Allah'ı Düşündüğünde Aklına Gelen Kavramlar (İmam Hatip Ortaokulu-Diğer Ortaokulları Karşılaştırma)

Katılımcıların Allah'ı tasavvur ettiğinde aklına gelen kavramların bulgulandığı araştırmada, İmam Hatip Ortaokulu ile diğer ortaokulların karşılaştırması sunulmuştur. Her iki okul türünün cevapları karşılaştırılarak tespit edildiğinde Allah'ın subuti varlığına çağrışım yapan sıfatlar, imani kavramlar ve Allah'ın zati varlığına çağrışım yapan sıfatların ön plana çıktığı görülmüştür.

%100 oranıyla yaratıcı, sıfatı İmam Hatip Ortaokulu'nda en yoğun frekans değeri olarak tespit edilirken, ikinci sırada %36 oranıyla imani kavramlar (Allah, melekler, kitap, ahiret), üçüncü sırada %32 oranıyla en yüce, dördüncü sırada %24 oranıyla merhamet eden, beşinci sırada %2 oranıyla imtihan eden, altıncı sırada %2 oranıyla hoşgörü, bulgulanırken otorite ile ilgili çağrışımlar bulgulanmamıştır.

Diğer ortaokulların verdikleri cevaplar incelendiğinde, %37.5 oranıyla Allah'ın yaratıcı sıfatının en çok vurgulanan sıfat olduğu, %29 oranıyla imani esaslar (Allah, peygamber, kitap, ahiret) ikinci sırada, %23.5 oranıyla tek ve bir sıfatı üçüncü sırada, %7.5 oranıyla affeden sıfatı dördüncü sırada %1 oranıyla kıyamet, beşinci sırada %0.5 oranıyla Sakallı dede, Vildan hocam, bir anne baba gibi, Kral gibi canlı ve hoşgörü, ahlak, sorumluluk, doğruyol, kavramları altıncı sırada bulgulanmıştır.

“İmam Hatip Ortaokulu ve Diğer Ortaokullar” karşılaştırmasında, Allah denince akıllarına gelen tasavvurlardan ortaya çıkan bulgulara göre, her iki okul türünde pek de bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda her iki okul türünde Allah'ın subuti varlığına çağrışım yapan sıfatlar ilk sırada yer alırken, her iki okul türünde imani kavramlar ikinci sırada yer almıştır. Her iki okul türünde Allah'ın zati varlığına çağrışım yapan sıfatlar üçüncü sırada, Her iki okul türünde Allah'ın cemal vasfına çağrışım yapan sıfatlar dördüncü sırada yer alırken, her iki okul türünde Allah'ın celal vasfına çağrışım yapan kavramlar beşinci sırada yer aldığı tespit edilmiştir. İmam Hatip Ortaokulu'nda “otorite ile ilgili çağrışımlar” bulgulanmazken, diğer ortaokullar da otorite ile ilgili çağrışımlar düşük frekans değeriyle bulgulanmıştır.

Bu durum Allah tasavvurunun kültürel ve dini etkenlerden etkilendiğini göstermektedir. Her iki okul türünde de ilk beş tema aynı sırada yer almıştır. Tema içeriklerinde ufak farklarla beraber benzer tasavvurlar tespit edilmiştir. İmam hatip

ortaokulunda diğerk okullara nazaran en affedici, en merhametli gibi abartılı ifadeler göze çarpmaktadır.

Bacanlı 'nın 1995'te üniversite öğrencilerinde cinsiyet bağlamında Allah tasavvuru analiz edilmiştir. Erkeklerde en yoğun frekans 11 sıfat olarak belirlenirken, kızlarda 8 sıfat tespit edilmiştir. Dini metinlerde yer almasına rağmen bazı öğrenciler tarafından, "cömert, şefkatli, dostane, yardımcı, yardıma hazır, doğru sözlü, güçlü, mütehakkim, zorlayıcı, basiretli, ferasetli, ileriye gören, güvenilir, sabırlı"vb. sıfatları tercih edilmemiştir. Tüm katılımcılarda en yoğun frekans değeri olarak Allah'ın affedici (merhametli) sıfatı tercih edilmiştir. Bu durum bireylerin zihinlerinde var olan tasavvurun tamamlayıcılık ve benzerlik ilkesine göre şekillendiğini göstermektedir (Bacanlı, 1995: 159).

Güngördü tarafından (2001) Tanrı algısı ve dindarlık arasındaki ilişkinin araştırıldığı bir çalışmada, ilahiyat fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin sosyoloji bölümünde öğrenim gören öğrencilere göre, daha pozitif bir Tanrı algısına sahip oldukları tespit edilmiştir. Erdoğan'ın (2014), yaptığı başka bir çalışmada ilahiyat fakültesi öğrencilerinin Tanrı algısı puanları eğitim fakültesinde öğrenim gören öğrencilerden daha yüksek bulgulanmıştır. Neden olarak ilahiyat fakültesi öğrencilerinin, eğitim fakültesi öğrencilerine göre Allah'ı daha sevgili ve olumlu vasıflarla algıladıkları ortaya çıkmıştır. Bu iki okul arasındaki farklılık ise ilahiyat fakültesi öğrencilerinin dini bilgi düzeylerinin eğitim fakültesi öğrencilerine göre daha fazla olduğu söylenebilir.

5.8. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Hissettiği Duygular (Tüm Ortaokullar)

Tablo 4.10 da çalışmaya katılan 250 katılımcıya "Allah'ı düşündüğünüzde ne hissedersiniz?" sorusu sorulduğunda birbirinden farklı dokuz temanın ortaya çıktığı görülmüştür.

Katılımcıların %58'i huzur duygusuna rağbet göstermiştir. Daha sonra sırasıyla %49.6'sı mutluluk, %21.6'sı güven, %13.2'sı sevgi, %9.6'sı korku, %7.6'sı şaşkınlık, %3.6'sı endişe, %2'sı üzüntü, %1.6'sı hissetmeme/ hiçbir şey, bulguları tespit edilmiştir. Araştırma sonunda katılımcıların Allah'ı düşündüklerinde en çok huzurlu, mutlu ve sevgi dolu hissettiği saptanmıştır.

Sekizinci sınıf kız öğrenci, “içimde bir huzur oluyor sığınabileceğim bir yaratıcı olduğu için kendimi mutlu ve şanslı hissediyorum”...

Sekizinci sınıf kız öğrenci, “huzurlu hissederim, kendimi güvende hissederim, çünkü beni tek anlayan ve benim hayatımdaki her şeyi bilen Allah’tır”.

Bireyin ruh dünyasında kendini ilk belli eden duygudur, bireyin ruhunun temel dinamiklerinden biri olarak ömür boyu aktif bir şekilde varlığını devam ettirir. Din duygusu ise doğuştandır. Diğer duygularla birlikte iç içe yer alır (Karaca, 2022: 34).

Erikson’a göre hayatın ilk yıllarında çocuğun ilk din tecrübesi anne babasının sevgisi ile ilgilidir. Bu dönemde çocuklarda iletişim, güven ve ümit temeline dayanmalıdır. Bu evrede çok önemli olan güven unsuru, ümidin gelişmesinde kuvvetli bir dürtüdür. Güven ve ümit inancın kapasitesi ile ilgilidir. Ümit inancın oluşmasında hayati öneme sahiptir. Bireyin hayatında ümit olarak başlayan şey, olgun inancın oluşmasına imkan sağlar. Çocuğun dindarlığı anne babasına duyduğu güvene kadar uzanır. Çocuk anne babasına güven duymayı öğrenmek suretiyle Allah’a güven duymayı öğrenmektedir (Karaca, 2022: 36).

Sevgi çocukluk dönemi temel arzu ve ihtiyaçlarından biridir. Bu duygu özellikle bebeklik ve çocuklukta hayati öneme sahiptir. Çünkü sevgi ihtiyacının karşılanmadığı durumlarda bireyin gelişimi yavaşlayarak ölüm olayları bile meydana gelebilmektedir. Diğer taraftan fiziksel koşulları yetersiz olan fakat sevgi ile yetişen bireyler gülbüz ve sağlıklı bir şekilde büyüyelebilmektedir. Böylece çocuk sevgi hususunda başkalarına bağımlı olduğunu öğrenir. Bu arzu bağımlılık duygusunu daha güçlü hale getirerek, hayatın ileriki dönemlerine taşınır (Karaca, 2022: 36).

Hayretle karışık merak eğilimi çocukluk dönemi dindarlığının bir özelliği olarak kendini karakterize eder. Bu merak eğilimi çocuğun edindiği tecrübelerden aldığı haz olarak kendini hissettirir. Bu bağlamda kainatın eşsiz yaratıcısı olarak telkin edilen Allah düşüncesi karşısında, çocuğun hayret ve şaşkınlık yaşaması olası bir durum olarak gözükmektedir. Bu durum mitolojilerin neden çocuğa cazip geldiğini açıklar mahiyettedir (Karca, 2022: 130). Katılımcıların şaşkınlık ifadeleri aşağıda sunulmuştur:

Yedinci sınıf kız öğrenci, “sonsuz bir hayatta ahirete Allah’ı görmek için çok heyecanlanırım. Çok mutlu oluyorum. Beni ve diğer canlıları bu kadar güzel mükemmel yarattığın için şaşkınlık hissederim”.

Yedinci sınıf erkek öğrenci, “her şeyi yaratan rabbimiz bütün kainatı yaratmış çok büyük bir şey koskocaman bir varlık...şaşkınlık yaşarım”.

Yedinci sınıf kız öğrenci, “mutluluk, heyecan ve mahcubiyet hissederim (çünkü ibadetlerimi tam olarak yerine getiremiyorum”.

Yedinci sınıf kız öğrenci, “her işlediğim günah da Allah’tan bir adım uzak her işlediğim sevaptan bir adım yakın hissederim”.

5.9. Katılımcıların Allah’ı Düşündüğünde Hissettiği Duygular (İmam Hatip

Ortaokulu)

İmam Hatip Ortaokulu’nda öğrenim gören katılımcıların Allah’ı düşündüğünde hissettiği duygular incelendiğinde, %60 oranıyla huzur duygusunun ilk sırada yer aldığı görülmüştür. Bunu sırasıyla %58’i mutluluk, %22’si güven, %16’si sevgi, %16’sı şaşkınlık, %10’u korku, %8’i merhamet, %4’ü üzüntü hissettiği bulgulanmıştır. Araştırma sonunda imam Hatip Ortaokulu katılımcılarında huzur, mutluluk, güven, sevgi temaları ön plana çıkmıştır. Bunu şaşkınlık ve merhamet temaları takip etmiştir. Korku ve üzüntü temaları ise az katılımcı tarafından vurgulanmıştır.

5.10. Katılımcıların Allah’ı Düşündüğünde Hissettiği Duygular (Diğer

Ortaokullar)

Katılımcılara “Allah’ı düşündüğünüzde ne hissedersiniz?” sorusu sorulduğunda 9 temanın ortaya çıktığı görülmüştür.

Katılımcılar tarafından %58 oranıyla huzur duygusu ilk sırada dikkat çekmiştir. Bunu sırasıyla %53.5’i mutluluk, %21.5’i güven, %10.5 sevgi, %9.5’i korku, %6.5’i endişe, %2’si his belirtmeyenler, %1’i depresif olarak bulgulanmıştır. Bu bağlamda diğer dört ortaokulun katılımcılarında huzur, mutluluk, güven ve sevgi duygularına ilginin fazla olduğu belirlenmiştir. Korku, endişe, depresif gibi olumsuz duyguların az vurgulandığı görülmüştür.

5.11. Katılımcıların Allah'ı Düşündüğünde Hissettiği Duygular (İmam Hatip Ortaokulu ve Diğer Ortaokulları Karşılaştırma)

İmam Hatip Ortaokulu ve Diğer Ortaokullarda öğrenim gören katılımcılara “Allah'ı düşündüklerinde hissettikleri duygular” sorulmuş, onların bu soruya verdikleri cevaplar karşılaştırılarak tespit edilmiştir. Her iki okul türünde de huzur duygusu ilk sırada yer almıştır. Daha sonra sırasıyla “mutluluk, “güven,” “sevgi, “şaşkınlık” gibi olumlu duygularla devam ettiği bulgulanmıştır. Her iki okul türünde de beşinci sırada yer alan korku duygusu, İmam Hatip Ortaokul' unda %10 oranında, diğer ortaokullarda %9.5 oranında saptanmıştır. Üzüntü duygusu İmam Hatip Ortaokulu'nda %4 olarak, endişe duygusu diğer ortaokullarda %6.5 olarak tespit edilmiştir. İmam Hatip Ortaokulu'nda his belirtmeyenler çıkmazken diğer ortaokullarda %2 oranında bulgulanmıştır. Her iki okul türünü karşılaştırdığımızda katılımcıların huzur, mutluluk, güven, sevgi, şaşkınlık ve merhamet duygusuna sahip olduğu görülmüştür. Fakat İmam Hatip Ortaokul'u katılımcılarında daha yüksek oranda huzur, mutluluk, güven, sevgi, şaşkınlık ve merhamet temasının belirtildiği, diğer okul türüne göre daha yüksek orana sahip olduğu tespit edilmiştir. Korku duygusunun ise her iki okul türünde düşük seviyede olduğu bulgulanmıştır. Bu bağlamda katılımcıların Allah tasavvurunda olumlu duygulara sahip olduğu söylenebilir.

Anket bulgularından elde edilen sonuca göre imam hatip ortaokulu ile diğer ortaokulda eğitim gören öğrencilerde olumlu Allah tasavvuru tespit edilmiştir. Bulgular literatür ile örtüşmektedir. Öğrenciler de olumlu Allah tasavvurunun puanlarının yüksek çıkmasında aldıkları eğitim ve ailenin fonksiyonunun etkisi yadsınamaz.

Literatürde yapılan araştırmalar da bu bulguyu desteklemektedir. Farklı lise türleri baz alınarak gerçekleştirilen bir araştırmada AİHL öğrencilerinde sevgi yönelimli Tanrı algısı en yüksek frekans değeri olarak belirlenirken, fen lisesi öğrencilerinde en düşük değer olarak tespit edilmiştir (Baytemur, 2020: 58).

Araştırma sonucunda her iki okul türünde de düşük oranda korku duygusuna rastlanılmıştır. Ankette yer alan katılımcı görüşleri incelendiğinde bazı katılımcıların, dini mükellefiyetleri yerine getirdiklerinde huzurlu, mutlu ve kendilerini Allah'a daha yakın hissettiklerini, dini mükellefiyetleri yerine getirmediklerinde ise kendilerini eksik ve suçlu görerek Allah korkusu yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu bağlam da

Allah korkusu, bireyin Allah'ın emir ve yasaklarına uygun bir şekilde yaşamaya çalışması, Allah'ın rızasını kazanmaya gayret etmesi ve Allah'ın gazabından sakınması durumudur. Allah korkusu, bireyin dini inancını, duygularını ve davranışlarını etkileyen önemli bir faktördür. Bu faktörün nedenleri nelerdir? Peker (2021), Allah korkusunun nedenleri olarak; Allah sevgisini kaybetme endişesi ve sevgisinden mahrum olma sonucunda, dünya ve ahirette mükâfat kazanamamak Allah'ın rızasını elde edememe, Allah'ın rızasına ulaşamama ve hem bu dünyada hem de öteki dünyada cezalandırılma endişesinin, Allah korkusunun sebepleri arasında yer aldığını belirtmiştir (Peker, 2021: 111). Bu nedenler, bireyin Allah ile olan ilişkisini güçlendirmek veya zayıflatmak için birer motivasyon kaynağı olabilir. Böylece, Allah korkusu bireyin dini gelişimine katkı sağlayabilir.

Allah korkusunun ergenlerin ruh sağlığı üzerindeki etkisini inceleyen üç farklı çalışmayı ele alacağız. Bu çalışmalardan ilki Dınvar (2011: 79) tarafından yapılmıştır. Dınvar, travmatik olayların bireylerin Allah algısı ve inancını nasıl etkilediğini araştırmıştır. Bulgularına göre, olumsuz Allah tasavvuru olan bireyler, travma sonrası daha fazla stres ve kaygı yaşamışlardır. Olumlu Allah tasavvuru olan bireyler ise travma sonrası daha az stres ve kaygı yaşamış ve psikolojik sağlıklarını korumak için Allah'a sığınmışlardır.

İkinci çalışma Baynal (2021: 275) tarafından yapılmıştır. Baynal, ergenlerde korku, kaygı ve din ilişkisini nitel bir yöntemle incelemiştir. Bulgularına göre, ergenler Allah korkusunu ön planda tutmuşlardır. Ergenler, Allah'ı sevgi dolu, koruyucu ve affedici bir varlık olarak düşünmelerine rağmen, Allah'ın emir ve yasaklarına uymadıkları zaman cezalandırılacaklarından korkmuşlardır.

Üçüncü çalışma Albayrak (1995: 136) tarafından yapılmıştır. Albayrak, ergenlerde sevgi ve korku motiflerini araştırmıştır. Bulgularına göre, ergenler korku içerikli mesajların kendilerinde Allah korkusu uyandırdığını söylemişlerdir. Bu durum, ergenlerin kendilerini ve din hakkındaki düşüncelerini gözden geçirmelerine neden olmuştur.

Bu üç çalışmanın ortak noktası, Allah korkusunun ergenlerin ruh sağlığı üzerinde önemli bir rol oynadığıdır. Allah korkusu, ergenlerin dini gelişimine katkı sağlayabilir, ancak aynı zamanda stres, kaygı ve ceza endişesi gibi olumsuz duygulara da yol

açabilir. Bu nedenle, Allah korkusunun ergenlerin ruh sağlığına hem olumlu hem de olumsuz etkileri olabileceği söylenebilir.

Son olarak, öğrencilerin Allah korkusunu nasıl ifade ettiklerini anket bulgularına dayanarak ifade etmeye çalışacağız. Katılımcılar, Allah'ın emir ve yasaklarına uymanın kendilerine sorumluluk yüklediğini, ancak aynı zamanda Allah'a yakın olmanın kendilerine güç ve huzur verdiğini ifade etmişlerdir. Örneğin, bir öğrenci “Allah'ı düşündüğümde yapmam gereken sorumluluklar aklıma gelir. Dine, Allah'a ne kadar yakın olursam, her açıdan kendimi güçlü ve huzurlu hissederim”, demiştir. Başka bir öğrenci de “Her işlediğim günahta Allah'tan bir adım uzak, her işlediğim sevapta da Allah'a bir adım yakın hissederim”, ifadesini kullanmıştır. Bu ifadeler, öğrencilerin Allah korkusunun Peker'in (2021: 125) tanımladığı gibi Allah'ın sevgisini kaybetme endişesi ve rızasını kazanamama korkusu olduğunu göstermektedir.

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu bölümde araştırmaya ilişkin sonuçlara, tartışmalara ve bulgular üzerinden düzenlenen önerilere yer verilmiştir.

6.1. Genel Değerlendirme

7. ve 8. sınıf öğrencilerinin dua davranışı ve Allah tasavvuru ile ilgili görüşlerinin incelendiği bu çalışmada, nitel yöntem durum çalışmasıyla gerçekleştirilmiştir. Anketten elde edilen bulgular, serbest çağrışım tekniğiyle elde edilmiş, kümeleme analizi ile gruplandırılmış, sıklık frekansı ve yüzdelerle tablolatırılmış, betimsel ve içerik analizi ile çözümlenmiştir. Basit tesadüfi örneklem yönteminin tercih edildiği araştırmaya 250 öğrenci katılmıştır.

Çalışmada, katılımcı öğrenciler, cinsiyet, okul türü ve sınıf düzeyi gibi değişkenlere göre kategorize edilmiştir. Bulgulara göre, bu değişkenler öğrencilerin dua davranışını etkilememiş ve öğrencilerin neredeyse tamamı dua davranışı göstermiştir. Bu sonuç, dua davranışının öğrencilerin Allah tasavvurunu yansıttığını göstermektedir. Allah tasavvuru ise öğrencilerin dini gelişimleri üzerinde önemli bir rol oynamaktadır.

1. “Allah’a niçin dua edersiniz?” sorusuna, “dilek ve istek” yanıtı, yüksek frekans değeriyle bulgulanmıştır. Bunu sırasıyla “Allah ile ilişki arayışı”, “güven”, “sağlık” ve “uhrevi nedenler” takip etmiştir. Anket bulgularından elde edilen sonuca göre, öğrenciler de soyut düşünme becerisi gelişmiştir. Bu dönemde ergenler olayların farklı yönleri düşünebilir, onları farklı açılardan sınavabilir. Onlar, dini soyut konularda akıl yürütmeler yapabilir. Ergenlerin dua etme nedenleri, onların somut işlemler döneminden çıktıklarını göstermesi bakımında önemlidir. Ergenlerin dualarındaki soyut kavramlar, zihni ve ruhi kapasitenin genişlediğini bariz bir şekilde ortaya koymaktadır.

Ergenlik döneminde inanç ve dini değerler ergenin dikkatini çeker. Nitekim onların dualarında “Allah ile ilişki arayışı”nın ikinci sırada yer alması bunun en açık göstergesidir. Onların dualarından yansıyan Allah tasavvuru, her şeye gücü yeten, seven, merhamet eden, koruyup-gözetken, affeden, sevgi dolu bir varlıktır. Bu dönemde hızlı değişim ve gelişimler yaşayan ergen bir yandan kendini umutsuz, korku ve

kaygılı, güçsüz ve çaresiz hissederken diğer taraftan yalnızlık duygusuyla tek kalmak ister. Bu duygular arasında bocalayan ergen kendine güven veren güçlü ve kudretli bir varlığa dayanmak, ona sığınmak ister. Ergenlerin görüşlerinden yansıyan Allah tasavvuru sevgi dolu, ihtiyaçları gideren, kendisine sığınılan güven veren bir varlık tasavvurudur.

2. “En çok ne zaman hangi durumlarda dua edersiniz?” sorusuna, bireysel korku ve kaygının yoğun olarak hissedildiği zamanlarda, “diğer zamanlarda,” “istek,” “ihtiyaç,” “şükür” durumlarında ve “kutsal zamanlar ”da ergenlerin dua davranışına yöneldikleri tespit edilmiştir. Anket bulgularından elde edilen sonuca göre, günlük hayatta karşılaştığı zorluklar karşısında duyuşsal ve bilişsel gerilim yaşayan ergenlerin Allah hakkındaki görüşleri kendisine yardım eden, her türü korku ve kaygısını gideren, onu koruyan-kollayan bir sırdaş ve sığınılan bir varlık konumundadır.

3. “Dualarınızda Allah’tan ne istersiniz?” sorusuna ergenler Allah’tan sağlık ve iyi olmayı istemişlerdir. Daha sonra sırasıyla “duyuşsal istekler”, maddi istekler, “dini istekler” olmak üzere taleplerde buldukları görülmüştür.

Bu anket bulguları, ergenlerin dualarında hem dünyevi hem de uhrevi isteklerini dile getirdiklerini göstermektedir. Ergenlerin en çok sağlık-sıhhat istemeleri, onların yaşam kalitesine ve bedensel gelişimine önem verdiklerini ortaya koymaktadır. Akademik başarı, meslek, maddi istekler gibi konular ise ergenlerin geleceğe yönelik kaygılarını ve beklentilerini yansıtmaktadır. Ailevi istekler ve herkesi ilgilendiren istekler ise ergenlerin sosyal sorumluluk duygusunu ve aidiyet ihtiyacını göstermektedir. İyi insan bir olmayı isteme ve uhrevi istekler ise ergenlerin manevi değerlere ve ahlaki gelişime önem verdiklerini göstermektedir. Bu bulgular ergenlerin dualarının onların ruh dünyasının bir yansıması olduğunu ve din psikolojisi açısından önemli ipuçları taşıdığını göstermektedir.

4. “Allah denince aklınıza ne gelir?” sorusuna Allah’ın subuti varlığına çağrışım yapan sıfatlardan “yaratıcı” vasfı, ergenlerin çoğunluğu tarafından tasavvur edildiği görülmüştür. İkinci sırada Allah’ın zati varlığına çağrışım yapan sıfatlardan “tek ve bir,” üçüncü sırada dini çağrışım yapan kavramlardan “Allah, melek, kitap, peygamber” gibi inanç esaslarını içeren kavramların yer aldığı saptanmıştır. Dördüncü sırada Allah’ın cemal vasfıyla çağrışım yapan kavramlardan “merhamet eden” olduğu

bulgulanmıştır. Allah'ın celal vasfına yönelik kavramlar, otorite ile ilgili çağrışımlar ve modern çağrışımların ise frekans değerinin düşük olduğu tespit edilmiştir.

Farklı perspektiflerden düşünebilme ve algılama kabiliyeti ergene düşünce esnekliği sağlar. Bu durum Allah tasavvuru algısında da varlığını hissettirir. Onların tasavvurları ergenlik dönemiyle birlikte soyut manevi bir gelişim gösterir. Artık Allah, şekilsiz, cisimsiz, sonsuz güç sahibi, yüce bir varlıktır. Bu bağlamda ergenlerin tasavvurları İslam kültürünün inanç ve değerleriyle uyumludur. Onların algıladıkları Allah tasavvuru Kur'an-ı Kerim'de, Esmâ-ül Hüsnâ'da yer alan Allah'ın isimleridir. "Kur'an-ı Kerim, dini kaynaklar, yakın çevre ve eğitimin etkisi" ile Allah tasavvurunu benimseyen ergenler, Allah'ın zati ve subuti sıfatlarından yola çıkarak onu ifade etmeye çalışmışlardır. Bu araştırma, Piaget'nin soyut işlemler dönemine göre belirlenen yaş aralığı ile öğrencilerin soyut bir Allah anlayışına ulaştıkları yaş aralığı arasında bir uyum olduğunu ortaya koymuştur.

5. Allah'ı düşündüğünüzde ne hissedersiniz? sorusuna ergenlerin çoğunluğunun "huzur" yanıtını verdiği görülmüştür. İkinci sırada "mutluluk" duygusu yer alırken, üçüncü sırada güven duygusu tespit edilmiştir. Daha sonra sırasıyla sevgi, korku, şaşkınlık olarak devam etmiştir.

7. ve 8. sınıfta öğrenim gören 13 ve 14 yaşlarındaki ergenlerin dua davranışları ve Allah tasavvuruna ilişkin öğrenci görüşleri incelendiğinde, "yaratıcı," "tek ve bir," "merhamet eden," "affeden," yardım eden bir Allah tasavvurunun ergenlere "huzur ve mutluluk" duygusu verdiği tespit edilmiştir. Bu tespit, ergenin kendisini yalnız ve çaresiz hissettiği zamanlarda güvenilir yüce bir varlığa dayanma açısından çok önemlidir. Hatta bir öğrencinin "Allah denince aklıma bir duvar gelir. Ne zaman zorda ve sıkıntıda kalsam ona dayanırım", ifadesi bu gerçeği gözler önüne sermektedir.

Araştırma sonunda ergenlerin hissettikleri duygular incelendiği zaman, huzur mutluluk, güven, sevgi, merhamet ve şaşkınlık gibi olumlu sıfatlar içerdiği korku, endişe ve üzüntü duygusunun çok az katılımcı tarafından tercih edildiği tespit edilmiştir. Bu dönem çocuklarının sevgi temelli eğitim anlayışı içerisinde olması bakımından önemlidir.

Bireylere küçük yaşlardan itibaren verilecek din eğitimi, ileriki yaşlarda bireyin nasıl dua etmesi hususunda daha bilinçli hareket etmesine olanak sağlar. Şöyle ki; birey sadece korku, kaygı, hastalık, ölüm, felaket gibi kayıp ve kriz zamanlarında değil,

şükür, teşekkür ve minnettarlık gibi manevi duygular içinde dua davranışında bulunur. Böylece din eğitimiyle birey her zaman, her yer ve durumda dua davranışında bulunabileceğini idrak eder. Fakat bireylere verilecek din eğitiminin onların ruh sağlığına katkı sağlaması, sevgi, sabır, anlayış ve hoşgörü içerisinde olması önem arz eder.

13-14 yaşlarındaki ergenlerin dua davranışlarına göz attığımızda, gelişim özellikleri açısından önemli değişiklikler tespit edilmiştir. Artık onlar dualarında maddi taleplerden (Selçuk, 1990: 111) ziyade manevi istekler, ülke ve tüm insanlık için soyut değerleri içeren dualar daha ağır basmaktadır. Bu durum din eğitimi açısından dua davranışının biliş-merkezli, duyuş-destekli ve davranış hedefli yaklaşımın izleri olarak düşünülebilir. Araştırma bulgularından elde edilen sonuca göre, bu dönem ergenlerinin Allah tasavvurunda da önemli değişim ve gelişimler yaşanmaktadır. Yıldız (2007: 207) 13-15 yaşlarındaki bireylerde antropomorfik Allah tasavvurunun kaybolduğunu, bunun yerine ergenlerin soyut bir Allah tasavvurunu benimsediklerini, bu yaşlarda onların sevgi ve güven ilişkisine dayalı bir Allah algısından söz eder. Tüm bunlar bireylerin dua davranışında ve Allah tasavvurunda din eğitiminin bireyler üzerindeki olumlu etkileri olarak görülebilir.

6.2. Öneriler

Ortaokul 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin dua davranışı ve Allah tasavvuruna ilişkin görüşlerinin yer aldığı çalışmada, belli bir zaman dilimi kesitsel araştırma deseni ile incelenmiştir. Aynı çalışmanın tüm ergenlik dönemini kapsayacak şekilde ele alınması, ergenlik dönemi dini gelişim basamaklarında ergenlerin dualarına ilişkin isteklerini, korkularını, kaygı, duygu durumu değişiklikleriyle Allah tasavvurunun yansımalarını daha objektif bir bakışla görmemize olanak sağlayacaktır.

Yaptığımız araştırma, İstanbul'da yaşayan öğrencileri kapsamaktadır. Sadece İstanbul değil, farklı illerde yaşayan öğrenciler duruma dahil edilebilir? Bu şekilde öğrencilerin dua davranışı ve Allah tasavvurunun coğrafi ve kültürel farklılıklara göre nasıl değiştiği görülebilir.

Anket bulgularından elde edilen sonuca göre, dileklerinin gerçekleşmesi için Allah'a yönelen ergenler, "korku ve kaygı" zamanlarında daha çok dua etme eğilimi göstermiş, Allah'tan yüksek oranda sağlıklı ve iyi olmayı dilemişlerdir. Bu sonuçların ortaya

çıkmasında pandemi- ölüm korkusu ergenler için bir etken olabilir mi? Pandemi burada bir değişken olabilir mi? Çalışmanın farklı çıktıları da olabilir mi? Bu nedenlerden dolayı aynı yaş grubuyla, aynı konu üzerinden çalışmanın ele alınması, değişkenler açısından farklı sonuçlar bulgulanabilir.

Araştırma sonucunda olumlu Allah tasavvurunun, olumlu duyguları beslediği savından hareketle, Allah algısının dua davranışına pozitif yönde etki ettiği söylenebilir. Bundan dolayı Allah tasavvurunun bilimsel bir zeminde, psikolojik alt yapı üzerine temellendirilmesi önemli bir unsurdur. Bu bağlamda Allah tasavvurunun doğru bir zeminde, doğru bir inançla kazandırabilmesi için öğrencilere verilmesi gereken din eğitiminin, dinin ruhuna, ergenlerin gelişim özelliklerine ve ruhsal gelişimlerine dikkat edilerek yapılandırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbaş, B. (2021). *Kulluğun Özü Dua* (2 b.). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Akdemir, F. (2019). *Vahyin Allah Tasavvuru* (1 b.). Ankara: Araştırma Yayınları.
- Albayrak, A. (1995). *Ergenlerin Dini Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği*.
Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri
Ana Bilim Dalı, Bursa.
- (2013). *Gençlerde Dua Psikolojisi*. Bursa: Düşünce Kitabevi Yayınları.
- Aliy, A. (2011). *Teolog Filozof F.D.E. Schleiermacher (Yaşamı - Eserleri - Felsefesi)* .
Ankara: Elis Yayınları.
- Altuntaş, H. (2019). *Duayı Anlamak* (4 b.). (H. Martı, Dü.) Ankara: Diyanet İşleri Yayınları.
- Apaydın, H. (2016). *Din Psikolojisi Terimler Sözlüğü* (1 b.). İstanbul: Bilimkent Yayınları.
- Arıcı, A. (2015). Ergenlerde Dini Başa Çıkma Başa Çıkma Yöntemi Olarak Dua (Lise Öğrencileri Üzerinde Araştırma). H. Hökeleklı (Dü.) içinde, *Gençlik Din ve Değerler* (s. 529-557). İstanbul.
- Arpağuş, H. (2005). "Allah-İnsan İlişkisinde Rahmet ve Gazab". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(29), 8-29.
- Artar, M. (2003). Depremi yaşayan ergenlerin gelecek beklentilerinin içeriği. *Kriz Dergisi*, 11(3), 21-27.
- Aslan, E. (1992). Benlik Kavramı ve Bireyin Yaşamındaki etkileri,. *MÜ Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Dergisi*(4), 7-14.
- Asar, M. A. (2020). *Hadislerde Allah Tasavvuru* (1 b.). Ankara: TDV Basımevi.
- Aşkın, R., Bozkurt, Y. ve Zeybek, Z. (2019). Covid-19 Pandemisi: Psikolojik Etkileri ve Terapötik Müdahaleler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı)*(37), 304-318.
- Ateş, S. (1997). Kur'an Ansiklopedisi I-XXV. İstanbul: Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı Yayınları.
- Akyüz, Z. (2010). Gençlerde Benlik Saygısı ve Tanrı Tasavvuru. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Din Psikolojisi , İstanbul.

- Ay, M. (2015). "Kelam'da Adalet, Kudret ve Hikmet Bağlamında Tanrı Tasavvurları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Eskiye*ni /(31), 25-50.
- Ay, M. E., & Gücen , M. (2018). Ergenlik Dönemi Din Eğitimi Yöntem ve Yaklaşımları. *Uluslararası İslam Eğitimi Kongresi 2018 Bildiriler Kitabı* (s. 293-311). İstanbul: Yekder Yayınları - 6.
- Ayas, M. (2012). *İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinin Dua Anlayışlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Samsun.
- Ayaz Yılmaz, S. (2019). İmam Hatip Ortaokulu Öğrencilerinde Allah Tasavvuru: İstanbul/ Esenler İlçesi Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri, İstanbul.
- Aydın, B. (2010). *Çocuk ve Ergen Psikolojisi* (3 b.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Ayten, A. vd. (2012). Dini Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12(2), 45-79.
- Bacanlı, H. (1995). Tanrı ve Peygamber Kavramları. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*(2), 155-163.
- (2002). *Psikolojik Kavram Analizleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Bahadır, A. (2021). *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Bangizer, S. J. (2019). Seküler Bir Toplumda Dua: Dua Uygulamaları ve Türleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma. (F. Kirman, Çev.) *Journal of Analytic Divinity*, 3, 165-176.
- Baynal, F. (2021). Erinlik (Ön Ergenlik) Dönemi Korku Kaygı ve Din İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Bilimname*, 261-299.
- Baytemur, K. (2020). *Lise Gençliğinde Allah İnancının Gelişimi ve Eğitiminde Etkili Olan Faktörler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Bilgin, B., & Selçuk, M. (1999). *Din Öğretimi ve Özel Öğretim Yöntemleri* (4 b.). Ankara: Gün Yayıncılık.
- Budak, S. (2017). *Psikoloji Sözlüğü* (5 b.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Canan, İ. (1993). *Kutub-i Sitte Tercume ve Şerhi*. İstanbul: Akçağ Yayınları.

- Carrel, A. (2021). *Dua* (1 b.). (E. Elvan, Çev.) Ankara: Dorlion Yayınevi.
- Cilacı, O. (1994). *Dua*, TDV İslâm Ansiklopedisi, *TDV İslam Araştırmaları merkezi*.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/> (22.06.2023)
- TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi). (2020). *COVID-19 Pandemi Değerlendirme Raporu*.
Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları. file:///C:/Users/lenovo/Desktop/
(21.6.2023)
- Creswell, J. W. (2017). *Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları Araştırma Deseni*. (S. B. Demir, Dü.) Ankara: Eğiten Kitap Yayınları.
- Çabuk, S. K. (2006). *İlköğretim Öğrencilerinde Allah İnancı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Sakarya.
- Çağrı, M.(1994). *Dua*, TDV İslâm Ansiklopedisi. TDV İslam Araştırması merkezi,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/> (22.06.2023)
- .(2004). *Merhamet*, TDV İslam Ansiklopedisi. *TDV İslam Araştırmaları merkezi*,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/> (06 02 2023)
- Çalışkan, S. (2021). *Ergenlerin Sahip Olduğu Gelecek Beklentisi, Umut ve Psikolojik İyi Oluş Düzeyi Arasındaki Yordayıcı İlişkiler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Çayır, C. (2013). *Çocuklarda Tanrı Tasavvuru Üzerine Bir Araştırma*. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2), 25-60.
- Çelebi, İ. (2010). *Sünnetullah*. TDV İslâm Ansiklopedisi. TDV İslam Araştırmaları merkezi,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/> (05 25 2023)
- Çevik, Ş. (2015). *Ölüm Düşüncesi ve Ölüm ötesiyle İlgili Dini İnançlar (Lise öğrencileri Üzerine Bir Araştırma)*. H. Hökelekli (Dü.) içinde, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi* (s. 405-445). İstanbul: Dem Yayınları.
- Çoşkunsever, A. (2022). *Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Temel Problemleri*. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*(5), 47-80.
- Dınvar, P. E. (2011). *Travma Sonrası Stres, Dünyaya İlişkin Varsayımlar ve Tanrı Algısı Arasındaki İlişki*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Ankara.

- Diyanet İşleri Başkanlığı. (tarih yok). Kur'an-ı Kerim Meal (Kur'an Yolu)
<https://kuran.diyanet.gov.tr/> (6.07.2023)
- Doğan, M. (1997). *Duanın psikolojik ve psikoterapik etkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Doğan, M., & Özcan, Z. (2022). "Gençlerin İnanç Eğilimlerinin Anlaşılması Bağlamında Dua İbadeti". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(3), 1044-1076.
- Durak , N. (2014). Ahmet Hamdi Akseki'nin Ahlak Felsefesinde Erdem ve Mutluluk İlişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(33).
- Dündar, B. B. (2018). *Lise Öğrencilerinde Sınav Kaygısı Aile Tutumu ve Gelecek Beklentisinin Okul Tükenmişliği ile İlişkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi, Klinik Psikoloji , İstanbul.
- Düzgün, Ş. (2006). Eğitim Sürecinde Ana-Babaların Çocuklarına Olan Etkileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 225- 238.
- (2005). Allah Tasavvurlarına Dair Tartışmanın Problematiği. *X. Kelâm Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve Tanrı Tasavvurları ve Sosyal Hayata Yansımaları Sempozyumu*, (s. 60-96).
- el-Cevziyye, İ. K. (2005). *El-Esma'ül -Hüsna* (Kilim Matbası b.). (O. Arpaçukuru, Dü.) İstanbul: Polen Yayınları.
- Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak b. Beşir. (tarih yok). es-Sünen. (Ş. A. M. Belelî, Dü.) b.y: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye ts.
- Ergin, T. (2021). Bilişsel Gelişim. H. Ergin, & S. A. Köseoğlu (Dü) içinde, *Gelişim Psikolojisi* (s. 104-140). Ankara: Nobel yayıncılık.
- Evkuran, M. (2007). İslâm Düşünce Geleneğinde Tanrı Tasavvuru -Tevhid, Tenzih ve Teşbih Kavramları Ekseninde Bir Analiz. *İslami İlimler Dergisi*, 1(3), 45-62.
- (2015). *Çağdaş Sorunlar ve Kelam*. Ankara: Ankara Araştırma Yayınları.
- Gander, H., & Gandiner, M. J. (1993). *Çocuk ve Ergen Gelişimi*. (A. Dönmez , & N. Çelen, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Gashi, F. (2016, Ağustos). Dua ve Hayat Memnuniyeti Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Fen-Edebiyat Fakültesi Öğrencileri Örneği). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* , 25(2), 1-29.

- Göregen, F., & Yıldız, M. (2021). Ergenlerde Tanrı Algısı, Affetme Eğilimi ve Öfke İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Dini Araştırmalar*, 24 (61), 427-458.
- Gazzâlî, E. H. (1983). *El-Esmâü'l-Hüsna (İlahi Ahlak)*. (Y. Arıkan, Çev.) İstanbul: Elifbe Yayınları.
- Güler, Ö. (2007). Tanrı Algısı Ölçeği (TA): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48(1), 123-133.
- Gündüz, F. (2007). *Okul Öncesi Dönem Çocuğunda Dini Tasavvurlara Psikolojik Bir Yaklaşım*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- Hayta, A. (2019). *Bağlanma Kuramı ile Allah Tasavvuru*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Horozcu, Ü. (2010). *Din Psikolojisi Açısından Dünyevi İstek Duaları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri, İstanbul.
- Horozcu, Ü. (2015). *Din Psikolojisi Ders Kitabı*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Sorularla İslamiyet, <http://www.sorularlaislamiyet.com/> (07.10.2023)
- Hökelekli, H. (2011). *Değerler Psikolojisi ve Eğitim Ailede, Okulda, Toplumda*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- (2015). *Gençlik Din Değerler ve Değerler Psikolojisi* (3 b.). (H. Hökelekli, Dü.) dem yayımları.
- (2015). Gençlik ve Din. H. Hökelekli (Dü.) içinde, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi* (s. 9-31). İstanbul.
- (2016). *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din* (2 b.). İstanbul: Dem Yayınları.
- (2021). *Din Psikolojisi* (16 b.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd. (2010). *Sünen*. (İmadu't-Tayyar vd, Dü.) Beyrut: Müessesetü'r-Risale Yayınları.
- İmamoğlu, A., & Ferşadoğlu, S. (2013). Psikolojik Açıdan Ergenlerde Dini Tutum ve Davranışların Tahlili. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 19-40.
- İzutsu, T. (1975). *Kuranda Allah ve İnsan*. (S. Ateş, Çev.) Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Karaca, F. (2022). *Dini Gelişim Psikolojisi*. İstanbul: Doğrudan Yayıncılık.

- (2023). *Dini Gelişim Teorileri* (1 b.). İstanbul: Doğrudan Yayıncılık.
- Karaçoşkun, M. (2005). Okul Öncesi Dönem Çocuklarında Dua. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), 101-124.
- Karagöz, İ. (2022). *Dualar* (9 b.). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karaman, F. (2011). *Din ve Sosyal Hayat*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karaman, F. vd. (2006). *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karamollaoğlu, F. (2010). *Kur'an-ı Kerim'deki Dua Ayetleri*. İstanbul: Yasin Yayınevi.
- Karasar, N. (2020). Bilimsel Araştırma Yöntemi : Kavramlar İlkeler Teknikler (35 b.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Kardaş, F., & Yalçın, İ. (2018). Ruh Sağlığı Alanında Güncel Bir Kavram. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar. *Current Approaches in Psychiatry*, 10(1), 1-18.
- Karlı, İ. H. (2019). *İslamda Allah'a İman* (1 b.). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kaya, M. (2011). Tasavvur, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları merkezi <https://islamansiklopedisi.org.tr/tasavvur> (16.02.2023)
- Kayıklık, H. (2015). *Din Psikolojisi*. Adana: Karahan Yayınları.
- Kılavuz, M. A. (1998). Çocukluk Döneminde Dini Sorular. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 7(7), 379-382.
- (2005). Anne baba örnek davranışlarının çocukların ve ergenlerin dini kişiliğinin oluşumuna etkileri. *Uludağ Üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi*, 14(2), 41-58.
- Kimter, N. (2015). Dini inanç İbadet ve Duanın Umutsuzluk İlişkisi Üzerine(Üniversite Öğrencisi Üzerinde) Bir Araştırma. H. Hökelekli (Dü.) içinde, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi* (s. 217-249). İstanbul.
- Köknel, Ö. (1983). *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik* (3 b.). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.
- Koroğlu, C. Z. (2012). "Türkiye'de Dini Hayatın İncelenmesi: Bütüncül Bir Yaklaşım". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 82-102.
- Ayten, A. & Köse, A. (2019). *Din Psikolojisi* (10 b.). İstanbul: Timaş Yayınları.

- Köseoğlu, S. A. (2021). Ahlak Gelişimi. H. Ergin, & S. Köseoğlu (Dü) içinde, *Gelişim Psikolojisi* (s. 207-231). Ankara: Nobel Yayınları.
- Kula, N. (2015). Gençlik Döneminde Kimlik ve Din. H. Hökelekli (Dü.) içinde, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi* (s. 33-81). İstanbul: Dem Yayınları.
- Kulaksızoğlu, A. (1999). *Ergenlik Psikolojisi* (2 b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Küçük, A., Tümer, G., & Küçük, M. A. (2020). *Dinler Tarihi* (11 b.). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Küçük, E. (2010). *Ergenlerin duasına psikolojik yaklaşım (Edirne/Keşan örneği)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri , Kayseri.
- Kuşat, A. (2006). Ergenlerde Allah Tasavvuru. Ü. Günay, & C. Çelik (Dü) içinde, *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi* (s. 113-156). Adana: Karahan Kitabevi.
- Mehmedoğlu, A. U. (2011). *Tanrıyı Tasavvur Etmek* (1 b.). İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- (2013). *İnanç Psikolojisine Giriş* (1 b.). İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2009). *Dini Terimler Sözlüğü*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı yayımlar Dairesi.
- Mutçalı, S. (1995). *(Arapça-Türkçe Sözlük)* (Cilt Cilt Ofset). İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac. (1955). *Cami 'u's-şâhih*. Kahire: Muhammed Fuad Abdülbaki Yayınları.
- Orhan, F., & Dağcı , A. (2015). Ergenlikte Dini Kimliğin İnşası: Sosyal Öğrenme Kuramı Açısından Bir Değerlendirme. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(7), 115-132.
- Özarlan, S. (2009). Gençlerin İnanç Sorunlarına Yol Açan Bazı Akımlar ve Çözüm Yolları. M. Bayyigit, M. Özkan , A. Çanakçı, & A. Abdelg (Dü) içinde, *Hz. Peygamber ve Gençlik Sorunları* (s. 24-30). Konya: Palet Yayınları.
- Özbaydar, B. (1991). *Din ve Tanrı İnanıcının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma* . İstanbul: Baha Matbaası.
- Özkan, M. (1984). *15-17 Yaş Ergenlerinde Görülen Kaygı ve Korkular*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Öztabak, M. Ü., & Altıntaş, S. (2020). Okul Öncesi ve İlkokul Öğrencilerindeki Allah Tahayyülünün İncelenmesi. *Talim*, 4(1), 43-77.
- Parladır, S. (1994). Dua, TDV İslâm Ansiklopedisi, *TDV İslam Araştırmaları Merkezi* <https://islamansiklopedisi.org.tr/> (22.06.2023)
- Pazarlı, O. (1982). *Din Psikolojisi* (3 b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Peker, H. (2021). *Din Psikolojisi* (19 b.). İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Punch, K. (2012). *Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. (D. Bayrak, H. Arslan, & A. Z., Çev.) Ankara: Sayısal Kitabevi.
- Seyidoğlu, H. (1995). *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı* (6b.). İstanbul: Güzem Yayınları.
- Sinanoglu, A. (2005). *Kelam tarihinde Tanrı Tasavvurları*. Ankara: Kitabiyat .
- Soysaldı, M. (1996). *Kur'an-ı Kerim'e Göre Dua*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Şafak, Ş. (2006). *6-11 Yaş Çocuklarının Allah ve Peygamberden İstek ve Beklentileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Şentürk, H. (2010). *Din Psikolojisi*. Konya: Esra Yayıncılık.
- Şeriati, A. (2006). *Dua* (6 b.). İstanbul: Yeni Zaman Yayınları.
- Tanrıverdi, N. (2021). *Gençlere Allah inancı eğitiminde 'Esmâ-i Hüsnâ'*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi , Felsefe ve Din Bilimleri, İstanbul.
- Taşkın, O. (2018). 4. ve 5. Sınıf Öğrencilerinin Dua Algıları. *Artvin Çoruh İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 238-272.
- Tirmizi Ebu İsa Muhammed b. İsa. (1987). *el-Camiu's-Sahih 1-5*. (A. M. Şakir, Dü.) Beyrut: Daru'l-Kütübi'l- İlmiyye.
- Topaloğlu, B. (2022). *Allah İnancı* (6 b.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S. (1994).Celal, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/> (15.10.2023)
- Uygur, A. E. (2016). *Değerler sisteminin (dini başa çıkma, affedicilik ve emmons şükür ölçekleri açısından) anksiyete duyarlılığı üzerindeki yordayıcı etkisi:*

- Metakognisyonların aracı rolü.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi, Klinik Psikoloji .
- Ünal, N. (1998). *Dini inanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Varol, M. (2018). Kanser Hastalarının Alternatif Bir Tedavi Yöntemi Olarak Dua Tercihi. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3 (1), 43-53.
- Vergote, A. (1999). *Din İnanç ve İnançsızlık.* (V. Uysal, Çev.) İstanbul: İfav Yayınları.
- Yapıcı, A. (2004). Allah ve Kutsal Kavramlarının Çağrıştırdıkları Anlamlara Sosyo-Psikolojik Bir Bakış: Çukurova Üniv. Örneği. *Değerler Eğitimi Derg.*, 2(7), 169-206.
- (2005). Günü ve içerik açısından çocuk duaları ve dualara yansıyan sorunlar. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2), 57-93.
- (2007). *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık.* Adana: : Karahan Kitabevi.
- (2020). "Şüphe ve İnanç Kıskacında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları". *İlahiyat Akademi*(12), 1- 44.
- Yaran, C. S. (2011). *İslam Ahlak Felsefesine Giriş.* (1 b).İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Yavuz, K. (2012). *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi* (3 b.). İstanbul: Boğaziçi Yayınları
- Yavuzer, H. vd. (2005). Günümüz Gençliğin Gelecek Beklentileri. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 93-103.
- Yavuzer, H. (2021). *Çocuk Psikolojisi* (45 b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (12 b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, M. (2007). *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi.* İzmir: İzmir İlahiyat Yayınları.
- Yıldız, M. İ. (2012). *İlköğretim Öğrencilerinin Tanrı İmgesinin Belirlenmesi ve Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Ankara.

Yörükoğlu, A. (2007). *Gençlik Çağı* (13 b.). İstanbul: Özgür Yayınları.

EKLER

EK 1

T.C.
İSTANBUL VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

GÜNLÜDÜR

Sayı : E-59090411-44-48179341
Konu : Anket ve Araştırma İzni (Selma TONOĞLU)

20.04.2022

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜNE
(Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü)

İlgi : a) Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğünün 21.02.2020 tarihli ve 2020/2 sayılı genelgesi.
b) Valilik Makamının 20.04.2022 tarihli ve 48142038 sayılı oluru.

Valilik Makamının Anket ve Araştırma İzni konulu ilgi (b) oluru ve kullanılması uygun görülen ölçme araçlarının Müdürlüğümüzce mühürlenmiş örnekleri ekte gönderilmiştir.

İlgi (a) genelgenin 28. maddesinde; "Araştırma uygulama izni alan kamu kurum ve kuruluşları, uluslararası kuruluşlar, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve araştırmacılar tamamladıkları bilimsel araştırma ile ilgili sonuç raporlarını, izni aldıkları ilgili birime çalışma bitiminden itibaren 30 gün içerisinde göndereceklerdir." ifadesi yer almaktadır.

Olur gereğince işlem yapılması ve araştırma sonuç raporunun ekte sunulan örneğe göre Müdürlüğümüz Strateji Geliştirme Şubesine gönderilmesi hususlarında gereğini arz ederim.

Abdurrahman ENSARİ
İl Millî Eğitim Müdürü a.
Şube Müdürü

Ek:
1- Valilik Oluru (1 Sayfa)
2- Rapor Örneği
3- Ölçekler

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.
Adres : Binbirdirek Mah. İmran Öktem Cad. No: 1 Sultanahmet Fatih İstanbul Belge Doğrulama : <https://www.turkiye.gov.tr/meb-ebys>
Telefon : 0212 384 36 30 Bilgi İçin : Aykut ÇELİK
E-posta : stratejigelistirme34@meb.gov.tr Unvanı : Büro Hizmetleri
Kep Adresi : meb@hs01.kep.tr İnternet Adresi : <http://istanbul.meb.gov.tr/>

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. <https://www.turkiye.gov.tr/meb-ebys> adresinden 7446-fh7c-3735-9756-47ca kodu ile teyit edilebilir.

EK2

T.C.
İSTANBUL VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : E-59090411-20-48142038
Konu : Anket ve Araştırma İzni (Selma TONOĞLU)

20/04/2022

VALİLİK MAKAMINA

İlgi : a) Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğünün 21.01.2020 tarihli ve 2020/2 sayılı genelgesi.
b) İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesinin bilinmeyen tarihli ve 25821 sayılı yazısı.
c) Müdürlüğümüz Araştırma ve Anket Komisyonunun 18.04.2022 tarihli tutanağı.

Araştırma Konusu : 7. ve 8. Sınıf Öğrencilerinde Dua Davranışlarının Allah Tasavvuruna
Yansımaları: İstanbul-Ümraniye Örneği
Araştırma Türü : Anket
Araştırma Yeri : Ümraniye
Araştırma Yapılacak Kişiler : Ortaokul Öğrencileri
Araştırmanın Süresi : 2021 - 2022 Eğitim ve Öğretim Yılı

Yukarıda bilgileri verilen araştırmanın; 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanununa aykırı olarak kişisel veri istenmemesi, öğrenci velilerinden açık rıza onayı alınması, yüz yüze eğitime geçmiş olan kurumlarımızda, Covid-19 tedbirlerinin araştırmacı ve ilgili kurum idarelerince alınması, bilimsel amaç dışında kullanılmaması, bir örneği Müdürlüğümüzde muhafaza edilen mühürlü ve imzalı veri toplama araçlarının kurumlarımıza araştırmacı tarafından ulaştırılarak uygulanması, katılımcıların gönüllülük esasına göre seçilmesi, araştırma sonuç raporunun kamuoyuyla paylaşılmaması ve araştırma bittikten sonra 2 (iki) hafta içerisinde Müdürlüğümüze gönderilmesi, okul idarelerinin denetim, gözetim ve sorumluluğunda, eğitim ve öğretimi aksatmayacak şekilde, ilgi (a) genelge esasları dâhilinde uygulanması kaydıyla Müdürlüğümüzce uygun görülmektedir.

Makamınızca da uygun görüldüğü takdirde olurlarınıza arz ederim.

Levent YAZICI
İl Millî Eğitim Müdürü

OLUR
20/04/2022
Dr. Hasan Hüseyin CAN
Vali a.
Vali Yardımcısı

Ek:
1- İlgi (b) Yazı ve Ekleri (3 Sayfa)
2- İlgi (c) Tutanak (1 Sayfa)

Sayın Veli;

Çocuğunuzun katılacağı bu çalışma, "7. ve 8. Sınıf Öğrencilerinde Dua Davranışının Allah Tasavvuruna Yansımaları: İstanbul- Ümraniye Örneği" adıyla, 25-29 Nisan tarihleri arasında yapılacak bir araştırma uygulamasıdır.

Araştırmanın Hedefi: Bu araştırma öncelikle 13-14 yaş grubundaki öğrencilerin dua davranışında etkili olan nedenleri belirleyip, bu dualarda ortaya çıkan Allah tasavvurunun yansımalarını ortaya koymaktır. Bu çerçevede bu yaş grubundaki öğrenci dualarını ampirik olarak incelemek isteyen bu çalışma, bir yandan ergenin dua vasıtasıyla, Allah ile arasındaki ilişkiyi ele alırken, diğer yandan ergenlerin günlük yaşamda neyi sorun olarak algıladıkları "niçin dua ettikleri" ve dualarında "Allah'tan ne istedikleri" soruları ekseninde ele alınacaktır. Araştırma Uygulaması: Anket şeklindedir.

Araştırma T.C. Millî Eğitim Bakanlığı'nın ve okul yönetiminin de izni ile gerçekleştirilmektedir. Araştırma uygulamasına katılım tamamıyla gönüllülük esasına dayalı olmaktadır. Çocuğunuz çalışmaya katılıp katılmamakta özgürdür. Araştırma çocuğunuz için herhangi bir istenmeyen etki ya da risk taşımamaktadır. Çocuğunuzun katılımı **tamamen sizin isteğinize bağlıdır**, reddedebilir ya da herhangi bir aşamasında ayrılabilirsiniz. Araştırmaya katılmama veya araştırmadan ayrılma durumunda öğrencilerin akademik başarıları, okul ve öğretmenleriyle olan ilişkileri etkilemeyecektir.

Çalışmada öğrencilerden kimlik belirleyici hiçbir bilgi istenmemektedir. Cevaplar tamamıyla gizli tutulacak ve sadece araştırmacılar tarafından değerlendirilecektir.

Uygulamalar, genel olarak kişisel rahatsızlık verecek sorular ve durumlar içermemektedir. Ancak, katılım sırasında sorulardan ya da herhangi başka bir nedenden çocuğunuz kendisini rahatsız hissederse cevaplama işini yarıda bırakıp çıkmakta özgürdür. Bu durumda rahatsızlığın giderilmesi için gereken yardım sağlanacaktır. Çocuğunuz çalışmaya katıldıktan sonra istediği an vazgeçebilir. Böyle bir durumda veri toplama aracını uygulayan kişiye, çalışmayı tamamlamayacağını söylemesi yeterli olacaktır. Anket çalışmasına katılmamak ya da katıldıktan sonra vazgeçmek çocuğunuza hiçbir sorumluluk getirmeyecektir.

Onay vermeden önce sormak istediğiniz herhangi bir konu varsa sormaktan çekinmeyiniz. Çalışma bittikten sonra bizlere telefon veya e-posta ile ulaşarak soru sorabilir, sonuçlar hakkında bilgi isteyebilirsiniz. Saygılarımızla,

Araştırmacı :

İletişim bilgileri :

*Velisi bulunduğum ..... sınıfı ..... Numaralı öğrencisi .....
.....'ın yukarıda açıklanan araştırmaya katılmasına izin veriyorum.
(Lütfen formu imzaladıktan sonra çocuğunuzla okula geri gönderiniz*).*

...../...../.....

İsim-Soy isim İmza:

Veli Adı-Soyadı :

Telefon Numarası:

Sayın Katılımcımız

Katılacağınız bu çalışma, "7. ve 8. Sınıf Öğrencilerinde Dua Davranışının Allah Tasavvuruna Yansımaları: İstanbul- Ümraniye Örneği" adıyla, Selma TONOĞLU tarafından 25-29 Nisan tarihleri arasında yapılacak bir araştırma uygulamasıdır.

Araştırmanın Hedefi: Bu araştırma öncelikle 13-14 yaş grubundaki öğrencilerin dua davranışında etkili olan nedenleri belirleyip, bu dualarda ortaya çıkan Allah tasavvurunun yansımalarını ortaya koymaktır. Bu çerçevede de bu yaş grubundaki öğrenci dualarını ampirik olarak incelemek isteyen bu çalışma, bir yandan ergenin dua vasıtasıyla, Allah ile arasındaki ilişkiyi ele alırken, diğer yanda ergenlerin günlük yaşamda neyi sorun olarak algıladıkları "niçin dua ettikleri" ve dualarında "Allah'tan ne istedikleri" soruları ekseninde ele alınacaktır.

Araştırmanın Nedeni: Tez çalışması

Araştırmanın Yapılacağı Yer(ler): Ümraniye ilçesinde bulunan Ümraniye Merkez İmam Hatip Ortaokulu, Yamanevler Ortaokulu, Zübeyde Hanım Ortaokulu, Mehmet Akif İnan Ortaokulu ve Şehit Lokman Oktay Ortaokulu

Araştırma Uygulaması: Anket

Araştırma T.C. Milli Eğitim Bakanlığı'nın ve okul/kurum yönetiminin izni ile gerçekleştirilmektedir. Araştırma uygulamasına katılım tamamıyla gönüllülük esasına dayalı olmaktadır. Çalışmada sizden kimlik belirleyici hiçbir bilgi istenmemektedir. Cevaplar tamamıyla gizli tutulacak ve sadece araştırmacılar tarafından değerlendirilecektir. Veriler sadece araştırmada kullanılacak ve üçüncü kişilerle paylaşılmayacaktır.

Uygulamalar, kişisel rahatsızlık verecek sorular ve durumlar içermemektedir. Ancak, katılım sırasında sorulardan ya da herhangi başka bir nedenden rahatsız hissederseniz cevaplama işini yarıda bırakabilirsiniz.

Katılımı onaylamadan önce sormak istediğiniz herhangi bir konu varsa sormaktan çekinmeyiniz. Çalışma bittikten sonra bizlere telefon veya e-posta ile ulaşarak soru sorabilir, sonuçlar hakkında bilgi isteyebilirsiniz. Saygılarımızla,

Araştırmacı :

İletişim Bilgileri :

Yukarıda bilgileri bulunan araştırmaya katılmayı kabul ediyorum.

—/—/—

İsim-Soyisim İmza:

Katılımcı Adı-Soyadı :

Telefon Numarası :

LİSANSÜSTÜ TEZ ANKET FORMU

Bu araştırma İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Felsefe ve Din Bilimleri Dalı Lisansüstü Eğitim Programı öğrencisi Selma TONOĞLU'nun yüksek lisans tezi kapsamında Prof. Dr. Asım Yapıcı'nın danışmanlığında yürütülmektedir.

Araştırma 7. ve 8. sınıfta okuyan öğrencilere yönelik olup çalışmanın yaklaşık 15 dakika içerisinde tamamlanacağı tahmin edilmektedir. Araştırmaya katılım tamamen gönüllülük esasına dayanmakta olup kimliğinize dair hiçbir soru sorulmamaktadır. Sorulara serbest bir şekilde içinizden geldiği gibi her şeyi rahatlıkla yazabilirsiniz. Güvenilir ve anlamlı bir araştırma sonuçlarına ulaşabilmek için soruları boş bırakmadan içinizden geldiği gibi cevaplamanız önem arz etmektedir. Buradaki hiçbir sorunun doğru ya da yanlış cevabı yoktur. Samimiyetle verdiğiniz her cevap bizim için değerlidir. Vermiş olduğunuz yanıtlarda gizlilik esası göz önünde bulundurulacak, herhangi bir kurum ve kuruluşla paylaşılmayacaktır.

Katılım sağlayarak çalışmaya verdiğiniz destek için şimdiden teşekkür ederiz.

Okul:

Cinsiyet:

Sınıf:

Anket Soruları

- 1) Niçin dua edersiniz?
- 2) En çok ne zaman ve hangi durumlarda dua edersiniz?
- 3) Dualarınızda Allah'tan ne/neler istersiniz?
- 4) "Allah" denince aklınıza ne/neler gelmektedir?
- 5) Allah'ı düşündüğünüzde ne/neler hissedersiniz?

ÖZGEÇMİŞ

Selma Tonoğlu

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı,
2023, İstanbul

Lisans: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2012, Erzurum

B. MESLEKİ DENEYİM

2015 Pedagojik Formasyon İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

2015-2016 Vali Kamil Acun Anadolu Lisesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni

2016-2023 Ümraniye Merkez İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
Öğretmeni